

Kongelig krigføring i tidlig middelalder

*En komparativ undersøkelse av den norske formen
for krigføring med den europeiske*

Ole Kristian Håtveit

Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH
Masteroppgave i historie

UNIVERSITETET I OSLO

13. 11. 2014

Kongelig krigføring i tidlig middelalder

En komparativ undersøkelse av den norske formen for krigføring med den europeiske

av Ole Kristian Håtveit

Masteroppgave i historie

Institutt for arkeologi, konservering og historie, IAKH

Universitet i Oslo, UIO

13.11.2014

© Ole Kristian Håtveit

Kongelig krigføring i tidlig middelalder: En komparativ undersøkelse av den norske formen for krigføring med den europeiske

Ole Kristian Håtveit

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk copycat, forskningsparken.

SAMMENDRAG

Oppgaven tar for seg hva vi kan lære i Heimskringla angående hvordan vi i Norge drev krigføring i perioden 1035-1180. Grunntesen er at denne skiller seg markert fra hvordan det ble gjort på kontinentet i samme periode. Selve oppgaven tar for seg alle aspektene ved krig, Hvordan de starter, hvor mange profesjonelle styrker kongen har til rådighet og hvor mange og hvordan han kan mobilisere ekstra mannskaper ved behov. Når trenger han ekstra mannskaper? For å svare på dette ser jeg på de profesjonelle styrkene rundt stormennene og leidangsordningen. Videre ser jeg på hvordan troppene ankommer slagmarken. Hvilke militærstrategiske mål og metoder kongen brukte. Disse målene ble fulgt opp på operasjonelt og taktisk nivå. De blir også undersøkt. Til sist i den norske formen for krigføring handler det om hvordan konfliktene løses. Det bildet jeg skaper av den norske formen for krigføring blir i konklusjonen oppsummert og sammenlignet med europeisk krigføring. For å finne ut om hypotesen: I perioden 1035 – 1180 er det mulig å snakke om en egen form for krigføring i Norge stemmer.

FORORD

Det er mye jobb å skrive en masteroppgave. Det var min største akademiske utfordring og jeg viste ikke helt hva jeg gikk til. Det var noen ganger vanskelig å se at prosjektet noen gang kunne bli ferdig, men det ble det. Da er det på tide å takke de som gav god støtte underveis og gjorde prosjektet mulig.

Først og fremst vil jeg trekke frem min veileder Jon Vidar Sigurdsson som har vært flink til å dytte meg der det trengtes og var til god hjelp for å vise veien videre i oppgaveskrivingen. Ellers var Kjell Arild Pollestad og Gyldendal norske forlag til veldig god hjelp da de gav meg tilgang til en søkbar versjon av Heimskringla. Det lettere gjorde informasjonsenting fra sagamaterialet voldsomt. Hvis noen finner språket mulig å forstå i denne oppgaven er det takk til mine foreldre som har gjort en kjempejobb i korrektur lesing. Min siste korrekturleser har vært Håkon Robakk og han har vært en nyttig sparringspartner. Der man mister tråden er det jeg som tar på meg ansvaret.

Til sist vil jeg takke min kjæreste Skaiste som har vært en perfekt arbeidsmotivator og støtte.

Ole Kristian Håtveit november 2014.

INNHOOLD

Sammendrag	V
Forord.....	VI
Innledning	1
Historiografien	2
Heimskringla.....	4
Metode	6
Kap.1 Hvorfor bruker kongen militærmakt?	6
Defensive årsaker.....	7
Landforsvar	7
Influere den interne maktkampen i et annet land.....	13
Ikke alle trusler fører til reaksjon	14
Offensive årsaker	16
Landkrav.....	16
Plyndring	18
Korstog	19
Lite offensiv kongemakt.....	20
Årsaker for å bruke militærmakt.....	22
Kap.2 Kongens tilgang til profesjonelle styrker.....	23
Kongen	24
Stormennenes hirdfølger.....	25
Antall lendmenn	26
Antall sysselmenn.....	30
Kongens militære ressurser i fredstid	31
Kap.3 Logistikk.....	32
Logistikk?	32
Mobilisering	33
Transport.....	41
Til lands.....	42
Til vanns.....	43
Den norske formen	47
Kap.4 Leidangen	48
To motstridende hensyn.....	49
De defensive leidangene	50
Hærpil.....	50
Defensiv leidang.....	52

Offensiv ledang	54
Maktdemonstrasjonsledang	56
Problemer med å anslå total militær kapasitet	57
kap.5 Strategi	58
Strategi, operasjoner og taktikk i en militær kontekst.....	58
Et hypotetisk eksempel	59
Strategiske tyngdepunkt.....	60
Stridsmidlene	61
Elitesoldater.....	61
Ledangsoppbud	62
Langskip	63
Flåten	64
Befestninger	65
Informasjonsinnhenting	66
Gjøre seg til venns med kongen	67
Vennskapsnettverk	68
Speidere.....	69
Varder.....	69
Handelsnettverk.....	70
Agenter	73
Tre strategiske tyngdepunkt.....	74
Kongen	74
Felthæren.....	76
Lokal støtte.....	77
Strategi.....	79
Nasjonalstrategi.....	79
Militærstrategi	80
Tre praktiske eksempler	81
Strategi påvirkes av situasjonen til aktørene	92
Kap.6 Operasjoner	92
Lokal støtte og maktapparatet.....	93
Lederen	94
Felthær uten leder	96
Felthæren	97
To eksempler	100
Erling Skakkes første operasjon for å gjenerobre Norge	100
Håkon Herdebreis utnyttelse av en strategisk mulighet.....	102

Hva er en operasjon for de krigførende partene i perioden?	105
kap.7 Taktikk	107
Fordeling mellom land, sjø og amfibiske trefninger	108
Landtaktikk	109
Terreng	109
Oppstilling	111
Taktikk innenfor forskjellige situasjoner	115
Sjøtaktikk	121
Terreng	121
Fellestrekk	122
Store flåter	130
En trefning til havs	131
Amfibisk taktikk	132
Land- og marinestyrke samarbeider	133
marin styrke angriper landstyrke	134
Marine styrkers dilemma	137
Forsvarsverk mot maritime angrep	138
Taktikk	139
Kap.8 Grid	142
Grid	142
Hvorfor akseptere grid?	143
Forlik	145
Konklusjon	146
Litteraturliste	153
Artikler	153
Bøker	155
Kilder	156
Nettsider	157

INNLEDNING

Tanketom mann	Ósnjallr maðr
Trur han lever evig	hyggsk munu ey lifa,
Om han slepp å slåst.	ef hann við víg varask;
Men aldning gjev	en elli gefr
Han ingen fred	hánnum engi frið,
Om han så sparast for spyd. ¹	þótt hánnum geirar gefi.

Dette er vers 16 i Håvamål. En diktsamling man tror er skapt rundt år 1000. Strofen viser holdningen til krig og konflikter i det norrøne samfunnet. Det er tydelig at krig har vært en vanlig part i den norske historien. I denne oppgaven setter jeg fokus på middelalderens krigføring i Norge. Spesifikt ønsker jeg å teste ut hypotesen: I perioden 1035 – 1180 er det mulig å snakke om en egen form for krigføring i Norge. Grunnen til at jeg velger denne tidsperioden fra Knut den stores død til Heimskringlas slutt. Er fordi denne perioden er det et kildegrunnlag som med relativt troverdighet sier noe om krigføring. En mulig startperiode hadde vært 1130 for å konsentrere seg om perioden hvor kildene blir regnet for samtidige. Dette har jeg ikke gjort fordi da blir perioden hvor Norge var samlet politisk kuttet ut. Det er sannsynlig at den formen for krigføring blir påvirket da man går fra å kunne projisere makt utover til å krangle om hvem som skulle ha kongemakten i Norge. For å få med den offensive kongemakten må jeg lenger tilbake og da valgte jeg 1035 året da Knut den mektige dør og det blir en kamp om restene av hans nordsjøimperium. Det gir rom for norsk offensiv, derfor hvis jeg ønsket et komplett bilde av den norske formen for krigføring er dette et godt sted å starte.² For å drøfte denne ideen vil jeg i oppgavens første kapittel drøfte hva som får den norske kongemakten til å reagere militært. Der var landvernet, trusler mot kongen og ønske om territoriell utvidelse av landet. Det andre kapittelet handler om eliten og dens organisasjon. Hvor mange hadde kongen til rådighet for å løse mindre konflikter. Det tredje kapitelet forklarer nordmennenes evne til hurtig styrkeoppbygging. Det handler om logistikk. Hvor jeg er interessert i to aspekter. Det ene er mobilisering. Hvis det var en stor trussel måtte eliten innkalle ekstra mannskaper. Dette var leidangsbønder med eget utstyr. Det andre er hvordan de ble transportert til slagmarken. Det viktigste logistiske verktøyet var skip. Nordmennene var avhengige av dem. Derfor ble de vedlikeholdt. Derfor var maritime ressurser tilgjengelige for kampanjer langs norske og utenlandske kyster og elver. Dette gav en strategisk fordel. Når bondesoldatene ble mobilisert i en leidang var dette den mektigste militærmakten det norske

¹ Edda–dikt: Gjendikting og Kommentarer av Knut Ødegård: Voluså & Håvamål, overs. av. Knut Ødegård, (Oslo: Cappelen Damm, 2013), 87.

² Jon Vidar Sigurdsson, Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden, (Oslo: Pax forlag, 2008), 13.

samfunnet klarte å mønstre. Spørsmålet er om hvor mektige de var? Vanskeligheten med å fastslå dette er tema for kapittel fire. De tre neste kapitlene, fem, seks og syv, skal handle om oppførselen på slagmarken, fordi det var tre nivåer militære konflikter ble utkjempet på: det strategiske, det operasjonelle og det taktiske nivå. Det siste, åttende kapittel skal omhandle hvordan militære konflikter ble løst i den norske formen for krigføring. Mens i konklusjonen skal jeg ta for meg den «norske formen» for krigføring og sammenligne med krigføring i Europa. Det for å se om hypotesen holder

Strukturelt vil oppgaven innlede med hvordan en konflikt starter³. Hvis det er en mindre konflikt vil den kun løses av de profesjonelle styrkene.⁴ Hvis ikke de er nok undersøkes hvordan ekstra mannskap blir utkalt og transportert.⁵ Kongen kan tilpasse denne ekstra utkallingen i forhold til konflikten og aktørene.⁶ Tema videre er hvordan man planlegger hele de militære konfliktene,⁷ de enkelte operasjoner⁸ og slag.⁹ Den røde tråden avsluttes, med hvordan militære konflikter løses.¹⁰

HISTORIOGRAFIEN

Når det gjelder militærhistorisk forskning sier Sverre Bagge at «Middelalderens militærhistorie har ikke i særlig grad opptatt forskningen.»¹¹ Dette mente han da han skrev hovedsakelig om kong Sverre. Men det virker som han også mener det gjelder generelt. Feltet er i stor grad forsømt. De tre fremste norske militærhistorikerne er Arstad, Ersland og Lunden.

Lunden er et eksempel på en historiker fra generasjonen før Arstad og Ersland. Han har vært mest opptatt av kong Sverre. En person som ifølge Lunden er et militærgeni. Han utnyttet den tradisjonelle militære sedvanen i den norske eliten til å planlegge og å gjennomføre spektakulære militære seire mot et overtall. Grunnen til dette var mulig, er at det er lite bevissthet om krigføring i den norske eliten. Dermed innser de ikke at ved bruk av

³ Kap.1 Årsaker til konflikt

⁴ Kap.2 Kongens tilgang til profesjonelle styrker

⁵ Kap.3 Logistikk

⁶ Kap.4 Leidangen

⁷ Kap.5 Strategi

⁸ Kap.6 Operasjoner

⁹ Kap.7 Taktikk

¹⁰ Kap.8 Grid

¹¹ Sverre Bagge, ««Sårt biter sulten lus»: Sverre som militær fornyer.» I Krigføring i middelalderen, strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100 – 1400, red. av Knut Peter Lyche Arstad, 10 – 26 (Forsvarsmuseets småskrift nr 35, 2003), 10

massemønstring og en/tre svinefylkinger gjør dem til lett mål for en godt trent og disiplinert hær. Som er underlegen i antall men overlegen i ferdigheter og mobilitet.¹²

Arstad er en militærhistoriker, men det er lite i hans bibliografi som er relevant for min periode. For eksempel av verk som omhandler perioden 1035 – 1180 er hovedoppgaven hans,¹³ men som omhandler politisk historie.¹⁴ Ellers er det en artikkelsamling og et foredrag som har relevant informasjon.¹⁵ Det er derfor vanskelig å mene noe om hvordan han stiller seg til krigføring i perioden. Hans hovedperiode ser ut til å være tidlig nytid, med noen avstikkere til høymiddelalderen.¹⁶

Ersland er uten tvil den historikeren som har jobbet mest med min periode det viktigste militærhistoriske bidraget kommer gjennom de to bøkene. *Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814*¹⁷ og *Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar*.¹⁸ Hans hovedfokus er på hird og leidangen. Men han har en annen vinkling. Han diskuterer i hvilken grad de norske kongene underlegger seg kontroll over den norske militærmakten. Dette gjøres gjennom å utvikle hirden, leidangen og veteordningen. For å begrunne sine teorier tar han ofte utgangspunkt i en sagapassasje, men for ytterligere begrunnelse ser han til Gulatings og Frostatingsloven. Han underbygger sine meninger om hvordan det var i Norge ved å se på samtidige kilder i Europa. Av annen produksjon har han vært opptatt av Bergen og byhistorie, da med middelalderen som tidsramme.¹⁹

Dette skaper ett inntrykk av at nordmennene kun lærte av de andre europeerne. For eksempel, argumenterer han for at leidangen har mye til felles med litt tidligere utvikling på kontinentet.²⁰ Han utbygger dette med å se hvordan leidangsordningen er presentert i Gulatings og Frostatingsloven.²¹ Det betyr at han har et normativt syn på samfunnet.

¹² Kåre Lunden, Norge Under Sverreætten, 1177 – 1319: Høymiddelalder, (Oslo: Cappelen, 1976)

¹³ Knut Arstad, Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 1157 – 1227, (Oslo: Universitetet i Oslo, 1994).

¹⁴ Arstad, Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 1157 – 1227, 1.

¹⁵ Knut Arstad, «Krigføring i middelalderen: faste støttepunkter, sjøslag og en feltherre». I Middelalderforedrag fra Olavsdagene 2002, red. av. Knut Arstad, 55 – 66. (Sarpsborg: Borgarsyssel museum, 2002).

¹⁶ Se f.eks: Knut Arstad, Krigskunst og statssystem: krig og maktpolitikk i industrialismens tidsalder 1860-1918 : rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 8. og 9. november 2000, (Oslo: Forsvarsmuseet, 2001); Knut Arstad, Norden i Napoleonskrigene: krig på sjø og land, (Oslo: Forsvarsmuseet, 2014).

¹⁷ Geir Atle Ersland, Terje H. Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, (Bergen: Eide forlag, 2000), 1:.

¹⁸ Arnfinn Moland, Geir Atle Ersland, Knut Einar Eriksen, Stein Bjørlo, Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar, (Oslo: Gyldendal Undervisning, 1999).

¹⁹ Se f.eks: Geir Atle Ersland, Byens konstruksjon: varige spor i byens landskap, (Oslo: Dreyer, 2011); Geir Atle Ersland, Kven eigde byen?: bygrunnlegging, grunneie og grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar, (Oslo: Dreyer, 2011).

²⁰ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 45 – 48.

²¹ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1:48 – 54.

Siden Ersland er opptatt av den politiske bruken av militærmakt, er det lite om hvordan denne militærmakten ble brukt. Det er mer om opphavet til organisasjonen leidang enn selve bruken av den. I et annet verk er det leidangen sammen med hird som trekkes fram fra perioden. Men det er samme vinkling.²²

Det er derfor lite forskning som tar utgangspunkt i det militære perspektivet. Historikere har vært mer opptatt av å se på hvem som kontrollerte mekanismene i samfunnet som var opphavet til militærmakt enn å se på militærmakten i seg selv. Mitt utgangspunkt har vært å se på formen for den norske krigføring. Det betyr at jeg bringer et nytt perspektiv på perioden 1035 – 1180.

HEIMSKRINGLA

Når temaet er lite dekket av historikere, er det kildene man må snu seg til. For formen av den norske krigføring i perioden ca. 1035 – 1180 er Heimskringla en naturlig kilde. Dette er historien om de norske kongene fra Harald Hårfagre til og med Magnus Erlingsson. Snorre Sturlason, den antatte forfatteren av sagaen, selv var godt kvalifisert til å skrive denne historien, siden vi vet at han ble oppfostret av Jon Loptsson på Oddi, en dattersønn av Magnus Berrføtt²³. Her lærte han skaldetradisjoner og skrivekunsten. Snorre var den yngste sønn av en høvding og ble til en ledende høvding i voksen alder. En posisjon han jobbet seg opp til med dyktige politiske manøvrer. Selve original manuskriptet er gått tapt. Den tidligste versjonen er fra 1260 og fra denne er bare en side bevart. De tidligste fullstendige versjonene vi har er fra 1600- tallet.²⁴

Synet på sagaene som kilde har variert i Norge. Hele spekteret er representert, fra å ha bokstavtro på det som står der, til å mene at en ikke kan stole på sagaene i det hele tatt. Heimskringla er ikke noe unntak.²⁵ Verket er hovedsakelig en fortidssaga, det vil si at den

²² Bjørlo, Eriksen, Ersland, Moland, Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar, 16 – 27.

²³ Hallvard Magerøy, Store norske leksikon, på nett, s.v. «Snorre Sturlason», 09.05.2014, https://snl.no/Snorre_Sturlason [01.11.14]; Helge Salvesen, Store norske leksikon, på nett, s.v.. «Jon Loptsson», 14.02.2009, https://snl.no/Jon_Loptsson [01.11.14].

²⁴ Snorre Sturlason, Heimskringla: Norske kongesagaer – Første del, overs. av. Kjell Arild Pollestad, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012), 1;; Snorre Sturlason, Heimskringla: Norske kongesagaer – Andre del, overs. av. Kjell Arild Pollestad, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012), 2;; Snorre Sturlason, Heimskringla: Norske kongesagaer – Tredje del, overs. av. Kjell Arild Pollestad, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012), 3:.

²⁵ Hans Jacob Orning, «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv - svar til Knut Helle». I Historisk Tidsskrift, volum 89, nr. 2, (Oslo: Universitetsforlaget, 2010), 249-262; Knut Helle, «Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning». I Historisk Tidsskrift, volum 88, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2009), 571-609; Knut Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken». I Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: Kjelder og tradisjoner, red. av. Jan Ragnar Hagland og Steinar Supphellen, 13 – 40. (Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2001), 13-37; Knut Helle, «Hvor står den historiske sagakritikken i dag?». I Historisk Tidsskrift, volum 24, (Oslo: Universitet i Oslo, 2011), 50 – 86; Sverre Bagge, Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla, (Los Angeles: University of California Press, 1992).

omhandler tider som forfatteren selv ikke kan ha opplevd eller ha snakket med noen som har opplevd. Heimskringla slutter av i 1177 og Snorre antas å skrive Heimskringla ca. 1230.²⁶ Det vil derfor være personer i live, når Snorre skriver ned sitt verk, som har opplevd siste del av perioden i Heimskringla. Perioden fra 1130 er regnet som samtidssaga. Dette er fordi at fra denne tiden begynner det å komme skriftlige kilder og ved at det er underkant av 100 år før Heimskringla er skrevet ned er det mulig at forfatteren har snakket med personer som har opplevd hendelsene. Det er i det minste folk i live som har hatt foreldre som sentrale aktører i hendelsene.²⁷ Snorre bruker hovedsakelig skaldedikt for å dokumentere at det han skriver om, har skjedd. De eneste sporene i dag, etter disse versene, er de som er direkte sitert i Heimskringla eller andre sagaer.²⁸ Han dokumenterer ikke som en moderne historiker. Det er derfor en langvarig debatt angående hvor troverdige sagalitteraturen er.

Heimskringla presenterer et overbevisende narrativ, en oversiktlig fortelling om fortidige kongers regjeringstid. På 1800- tallet så hadde historikere som Keyser og Müller stor tiltro til Snorre. Han ble sett på som en lærd mann som hadde ryddet i en muntlig tradisjon for så å skrive den ned. Heimskringla var altså veldig troverdig.²⁹ Dette synet holdt seg til tidlig på 1900-tallet.

Sagaene ble utover det nye århundret et «offer» for den radikale kildekritikken. Det startet med Weibull, men Koht var den viktigste. Tanken var at kildene farges av den tiden de var skrevet ned i. Dette krevde å være kritisk til innholdet i sagaene. Målet var å fjerne det i verkene som var upålitelig og kun sitte igjen med nakne, troverdige fakta.³⁰

Mellom 1930 og 1970 ble sagaene mer eller mindre avvist som kilder. Selv om det ikke hindret spesielt oversiktsverk å bruke Heimskringla aktivt.³¹ Omkring 1970 skjer den antropologiske vendingen i sagakritikken. Tanken var at sagaene ikke er troverdige i sin framstilling av konkrete personer og konkrete hendelser. Denne typen fakta kan lett kan endres gjennom muntlige overleveringer. Det sagaene isteden vitner om er de dypere strukturene i samfunnet. De er vitner om tradisjoner, holdninger og væremåter som kan brukes i historiske framstillinger.

Kritikken av Heimskringla har variert i forhold til den holdningen man har til informasjonen i sagaen som verken kan bekreftes eller avkreftes via andre kilder. Skal en tro

²⁶ Bagge, Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla, 13 – 14.

²⁷ Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken», 15.

²⁸ Shami Ghosh, Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and perspectives, (Boston: Brill, 2011), 1-200.

²⁹ Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken», 16 – 18.

³⁰ Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken», 19- 26.

³¹ Helle, «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken», 26 – 29.

på det eller ikke? I dag er holdningen at verket ikke kan gi sikker informasjon om det spesifikke, men gir en viktig indikasjon på det generelle.³²

METODE

Min metode er å analysere og systematisere Heimskringla, ut ifra et militært perspektiv. Dette innebærer en analyse av kildene med utgangspunkt i militær teori og praksis. Hvordan organiserte og brukte man samfunnets militære ressurser? Altså hvilke strategier, taktikker, militære ressurser hadde det norske samfunnet.

Jeg slutter meg til den antropologiske tradisjonen. Det betyr i praksis at jeg undersøker de store samfunnsstrukturene som blir presentert i kilden og ser på erfaringene deres. Detaljene som er nedskrevet i Heimskringla er svært usikre, det var derfor man mente at sagaene ikke kunne brukes som kilde. Jeg er enig med dem som mener at selv om detaljene er feilaktig gir de en viktig innsikt i samfunnet ved at de sier noe om strukturen. Ved å analysere hendelsene i sagamaterialet vil man få en innsikt i hvordan samfunnet har fungert. Krigføring er et tema som er innenfor dette forskningsfeltet.³³

KAP.1 HVORFOR BRUKER KONGEN MILITÆRMAKT?

I perioden 1066 – 1177 har jeg identifisert 50 forskjellige krigstokt. Av disse er 29³⁴ interne oppgjør, 5³⁵ danske angrep, 4³⁶ svenske og 1³⁷ vendisk. Nordmennene går på krigstokt i andre land 11³⁸ ganger. Noen av tilfellene tilhører den samme konflikten og noen er telt både som interne oppgjør og utenlandsk innblanding.³⁹ Det er noen hvor det er diskutabelt hvor mye kongemakten strengt tatt er involvert.⁴⁰ Noen av disse hendelsene er den samme konflikten,

³² Bagge, Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla, 10 – 11.

³³ Ghosh, Kings' Sagas and Norwegian History; David Cannadine, What is history now?, (Basingstoke: Palgrave, 2002), 86 – 87; Ludmilla Jordanova, History in practice, (London: Arnold, 2000), 71 – 77, Helle, «Hvor står den historiske sagakritikken i dag?», 50-86; Orning, «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv - svar til Knut Helle», 249-262; Ross Samson, «The Case of the horned Helmets». I Social approaches to Viking studies, red. av. Ross Samson, xi – xiii. (Glasgow: Cruithne Press, 1991); Bjørn Bandlien, «The Church's Teaching on Women's Consent: A threat to Parents and Society in Medieval Norway and Iceland?». I Family, marriage and property devolution during the Middle Ages, redigert av Lars Ivar Hansen, (Tromsø: University of Tromsø, 2000), 58.

³⁴ Snorre, Heimskringla, 3:136, 138 – 140, 188 – 190, 191 – 195, 210 – 211, 212 – 213, 213, 215, 220 – 223, 225, 228, 235 – 239, 240 – 243, 245 – 246, 247 – 254, 255 – 256, 256 – 257, 258, 260 – 262, 267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 276, 276 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 289, 290 – 291, 296 – 297.

³⁵ Snorre, Heimskringla, 3:130, 191, 212 – 213, 220 – 223, 287 – 288.

³⁶ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146, 198 – 202, 211, 245 – 246, 256 – 258.

³⁷ Snorre, Heimskringla, 3:198 – 202.

³⁸ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 137, 137, 141 – 144, 145, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 165, 174, 225 – 227, 287 – 288.

³⁹ Snorre, Heimskringla, 3:191, 212 – 213, 220 – 223, 245 – 246, 256 – 258.

⁴⁰ Snorre, Heimskringla, 3:225 – 227.

slik som Magnus Berrfötts forsøk på å erobre områder i Sverige. Dette får et svensk tilsvarende, noe som svares på ved å herje året etter.⁴¹ Det er vanskelig å sette hendelsene i bås. Målet er å gi en oversikt, finne det generelle bildet av den norske formen for krigføring.

I dette kapitlet er tema startskuddet på konflikten. Hva er det man villig å bruke militærmakt til? Når man ser nærmere på disse tilfellene er det tydelig at det er noen årsaker som går igjen. Langt de fleste av konfliktene skyldes utfordringer mot kongemakten eller landet. Dette kan være direkte utenlandske trusler eller mer indirekte ved at en utenlandsk makt støtter en intern kandidat til den norske tronen med militærressurser. Interne oppgjør om kongemakten er årsak til de fleste tilfellene av krigstokt. Det er mange aktører, men man kan diskutere hvor mange konflikter det er eller om det er en lang sammenhengende væpnet diskusjon om hvem som skulle ha enerett på kongemakten i landet. Jeg har valgt å separere dem, det er slik de er presentert i Heimskringla. Disse forklarer ikke alle konfliktene og det var ikke alle slike trusler kongemakten reagerte på. Men generelt var defensive utfordringer for landet noe som førte til væpnet konflikt.

Norske krigstokt settes i gang av interne oppgjør, utenlandske trusler, forfølge landkrav, plyndring og korstog. Disse må diskuteres hver for seg for å finne ut hvilke årsaker som vanligst fører kongen til krig. Den viktigste indikatoren på typen konflikt er den politiske situasjon innad i landet. Et splittet land kan ikke gå på offensiven. Men det er også andre faktorer som bør diskuteres på hvorfor kongemakten ikke går til krig. Dette er prioriteringer av trusler, overraskelses moment, matsituasjonen og den økonomiske faktoren. Disse påvirker de forskjellige årsaker til væpnet konflikt på forskjellig vis og de er diskutert der jeg mener de kan forklare mest. Det er viktig å undersøke disse faktorene som hindrer bruk av væpnet makt. Dette fordi de kan forklare hvorfor en konflikt ikke blusser ut i væpnede kampanjer hvert eneste år.

Strukturelt er kapitlet delt inn fra årsaker som forklarer de fleste konfliktene til årsaker som det er diskutabelt har effekt i det hele tatt. Det betyr at jeg starter med defensive årsaker og så tar de offensive årsakene. Underveis prøver jeg å forklare hvorfor kongene ikke automatisk reagerer på disse årsakene.

DEFENSIVE ÅRSAKER

LANDFORSVAR

Forsvar av landet er sannsynligvis den viktigste oppgaven til kongen. På Island var beskyttelse noe av det viktigste en høvding kunne gi bønder som var venner med ham. I

⁴¹ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 147.

Norge var kongen alles venn hvis vi leser Gulatingsloven. Båndet mellom konger og undersåtter var et vennskapsbånd og det var viktig at den mektigste part tilbød beskyttelse, slik som høvdingene på Island. Derfor var landvernet en viktig ideologisk hjørnestein i maktideologien til kongen.⁴² Et angrep er et angrep på en makthavers posisjon som landforsvarer og konge og er en veldig sterk grunn for å reagere. Det er derfor svært sjeldent at norske konger ikke har reagert på slike trusler. I tillegg til å være et angrep på kongenes maktideologi er det å miste land, for en konge, det samme som å miste makt og ære. Land er knyttet til militærmakt. Befolkningen er kilde til militærmakt gjennom leidangen og hirder. Jorden er kilde til økonomisk makt gjennom ytelser og jordegods.⁴³ Når økonomisk og militær makt er så knyttet direkte til kontroll over jord, er det en viktig forklaring på hvorfor det å erobre territorium er attraktivt. Det er en av få måter hvor man effektivt kan øke de økonomiske og militære musklene til et land.⁴⁴ Derfor er det viktig å ta landforsvaret seriøst og det er derfor det er den vanligste årsaken til konflikt når kongemakten er på offensiven.

Innenfor landforsvar kan man skille mellom ytre og indre fiender. Ytre fiender er fiender der kongen lettest får støtte fra befolkningen. Indre fiender har ofte enten stor lokal forankring og/eller mektige interne støttespillere som det kan være vanskeligere å bli kvitt. Dette gjelder spesielt hvis de blir en samlende figur for opposisjonen til den aktuelle kongen eller tronregenten. Slik som skjedde med Magnus Blinde.⁴⁵

UTENLANDSKE TRUSLER

Norge ble, i perioden jeg studerer, angrepet flere ganger fra utlandet. Dette kunne være direkte angrep av en utenlandsk konge eller de har støttet en part i den interne norske striden om makten militært. Når både de direkte og indirekte angrepene er telt opp, ble Norge angrepet fem ganger av Danmark i perioden 1066 – 1177.⁴⁶ Svenskene angrep to ganger, men telles Håkons angrep på Gregorius og kong Inge, blir det fire.⁴⁷ For Håkon angrep Konghelle med «en stor og velutrustet hær ned fra Götaland».⁴⁸ Hvor skulle troppene ha blitt mobilisert fra i Norge, når kong Inge satt med enemakt. Da er det mer sannsynlig de kom fra Sverige. Venderne angrep en gang.⁴⁹ Totalt ti angrep på 111 år. Hvis vi ser bort fra de gangene en

⁴² Jon Vidar Sigurdsson, *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca.900 – 1300*, (Oslo: Pax forlag, 2010), 31 – 32; Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 78 – 82, 87, 90.

⁴³ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 87.

⁴⁴ Joel Mokyr, *Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*, (New York: Oxford University Press, 1992), 4 – 6, 31 – 39.

⁴⁵ Snorre, *Heimskringla*, 3:191 – 195.

⁴⁶ Snorre, *Heimskringla*, 3:130, 191, 212 – 213, 220 – 223, 287 – 288.

⁴⁷ Snorre, *Heimskringla*, 3:145 – 146, 211, 245, 257 – 262.

⁴⁸ Snorre, *Heimskringla*, 3:245.

⁴⁹ Snorre, *Heimskringla*, 3:197 – 202.

norsk person fikk utenlandsk hjelp, er det tydelig at utenlandske trusler blir tatt alvorlig. De fører til massive leidanger som skal forsvare landet mot angrepet.⁵⁰ Hvis det er en norsk person som leder angrepet kan det slå begge veier, siden han er en aktør i maktspeilet innad i Norge og har kontakter som kan gi et fotfeste i landet.

Kombinasjonen av angrep på den norske kongens makt og på konges rolle som landforsvarer, gjør at regenten reagerer med militærmakt i 8 av de 10 tilfellene det er informasjon om en utenlandsk trussel mot landet. Av de to unntakene er det ene vndernes angrep som ikke gir tid for kongemakten å gi et tilsvaer, men det er sterkt lokal motstand. I det andre tilfellet er det en upopulaer konge som blir angrepet, fra Danmark, av en norsk tronpretendent med mye støtte i Norge. Det ser ut som Magnus Blinde ikke vet hva han skal gjøre, og han ender opp med ikke å gjøre noen ting.⁵¹ I de fleste tilfellene reagerer kongen imidlertid med militærmakt.⁵² Både kong Inge og kong Håkon Herdebrei satt sin viktigste støttespiller som forsvaer av landet i det strategisk viktige Bohuslän. Området ble truet både fra Sverige og Danmark, men disse satt der naer det var forventet angrep fra nordmenn som samlet støtte i utlandet. Dette gjaldt henholdsvis Håkon Herdebrei og Erling Skakke. Disse hadde sterke støttespillere innad i Norge og var derfor ikke ønsket å få inn i landet. Bohuslän var den letteste veien inn i Norge med en landhaer, sa derfor ble det spesielt viktig å ha solid forsvaer i dette området.⁵³ Rene utenlandske trusler var aarsak som ville mobilisere de største leidangene, selv om akkurat hvor store er vanskelig å si.⁵⁴ Samtidig kunne et overraskende angrep mobilisere den største tettheten av tropper fra et område under angrep. Vndernes angrep på Konghelle viser et eksempel på dette.⁵⁵

Dette angrepet er den mest detaljerte beskrivelsen av et angrep på Norge. Et hedensk angrep på det kristne Norge. Hvor ogsa en flis av det hellige kors forsvinner må forklares av Snorre. Derfor er den sa detaljert, for alle formidlende og heroiske detaljer er viktige å få med. For selv om det er en tragedie for Norge, med all opposisjon knust og hvor nordmennene til slutt overgir seg, er det likevel en fortelling om heroiske nordmenn. Alle tilfeller av motstand skildres i detalj. Kristne som forsvarte seg sa godt at hedningene angrer på at de angrep, fordi kostnadene i liv og materiell har blitt sa høyt at det de plyndrer ikke er verdt prisen. Om venderne opplevde det slik er et a pent spaersmaal, men ingen andre angrep av venderne skjer i

⁵⁰ Snorre, Heimskringla, 3:130, 212 – 213, 287 – 288.

⁵¹ Snorre, Heimskringla, 3:191 – 193.

⁵² Snorre, Heimskringla, 3:130, 145 – 147, 191, 197 – 203, 212 – 213, 220 – 223, 245 – 243, 256 – 258.

⁵³ Snorre, Heimskringla, 3:245, 265 – 266; Gustav Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre ». I Historisk Tidsskrift: Anden række fjerde bind. red. av ukjent, 129 – 196 (Kristiania: Den norske historiske forening, 1884), 140.

⁵⁴ Se Kap.4.

⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

Norge i resten av perioden.⁵⁶ Ett punkt er spesielt interessant med tanke på tema i dette kapittelet:

To lendmenn, Sigurd Gyrðsson, bror til Filippus, og Sigard kom med seks hundre mann til Skurbågar, men der snudde Sigurd med fire hundre mann; han ble lite aktet etter dette og levde bare en kort tid. Sigard dro videre til byen med to hundre mann, kjempet mot hedningene og falt med hele sin hær.⁵⁷

Det er tydelig hva som er forventet av en lendmann i en situasjon som denne. Sigurd blir lite aktet fordi han ikke har gjort jobben sin, og det poengteres at han dør kort tid etter. Sigard på sin side velger heller å angripe med sine 200 mann, selv om det mest sannsynlig ville være selvmord med tanke på de 29000⁵⁸ venderne som angrep. Det er mulig at Snorre, eller kildene hans, har overdrevet antall vendere for lettere å forklare nordmennenes tap. Men selv en tiendedel av disse ville vært en formidabel styrke. Den var sterk nok til å få de som hadde forskanset seg i Konghelles kastell til å overgi seg etter en lang og kostbar kamp, erobre syv østersjøfarere som ble støttet av bueskyttere fra land og utslette en hær på 200 mann. Så Venderne har tydelig hatt en betydelig styrke. Lendmennene vet dette siden Sigurd Gyrðsson velger å stoppe med 400 mann. Mens Sigard velger å fortsette. Responstiden og skjebnen antyder hvor viktig landforsvaret var for verdslige stormenn. Sigurd blir straffet for sin unnaslutning ved at han mister respekt.

Det er et imponerende antall tropper som blir mobilisert på kort varsel i sitatet. Det kan ha noe med den rapporterte aktiviteten til venderne å gjøre, men Snorre sier at byfolket ikke var forberedt i det hele tatt når de angrep.⁵⁹ Angrepet var et plyndringstokt og ser ut til å vare en dag.⁶⁰ Målet var å komme overraskende, overvelde forsvarerne og å plyndre det en rekke før forsterkninger kommer. Slik gikk det ikke i Konghelle hvor Norge klarte å mobilisere to lendmenn med til sammen 600 mann. Disse kunne antageligvis rukket ned til byen siden de møttes og skilte lag. De 200 som valgte å fortsette rakk fram og der døde alle sammen. Hirden – et krigerfølge- rundt en lendmann var 80 mann. De må derfor ha rukket å innkalle ekstra mannskaper på et sted mellom 480 og 560⁶¹ personer. Avhengig av om stormannen Sigurd Gyrðsson tok med seg sin brors hird eller ikke.⁶² Uansett er dette et stort antall mennesker og det vitner om hvor godt landforsvarssystemet kongemakten har bygd fungerer. Samtidig er Konghelle et strategisk viktig område. Det er ikke utenkelig at systemet

⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:212 – 213, 220 – 223, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:200.

⁵⁸ 29000 er oppgitt ved å regne ut 660 skuter med 44 menn i hver båt.

⁵⁹ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 198.

⁶⁰ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

⁶¹ Anslått med storhundre 6 storhundrer.

⁶² Snorre, Heimskringla, 3:200, 240, 269, 275.

var ekstra robust og godt utbygd i dette området, med flere lendmenn og lettere å mobilisere enn det som var vanlig i resten av Norge.⁶³

Vendernes angrep kom overraskende, regionalt og nasjonalt hadde man ikke sjanse til å reagere på et slikt plyndringstokt. Forsvarsviljen som vises lokalt er sterk og det viser hvor samlet man var mot angrep fra utenlandske makter. Hvis kongen gjorde det riktig skulle hans krets fange opp trusler mot Norge. Hvis trusselen ble vurdert som sannsynlig ble det forventet å mobilisere til kongen kunne håndtere trusselen. Derfor er dette den grunnen som mest sannsynlig vil føre til at den norske tronen setter i gang militærapparatet. Venderne gjennom å angripe overraskende viser hvor seriøst man tok oppgaven, for det store antallet menn som ble mobilisert i løpet av en dag er høyt. Så høyt at man ikke hadde fått til det om ikke gode systemer eksisterte for å håndtere slike situasjoner.

INNENLANDSKE TRUSLER

Det er ikke bare utenfra at Norske konger blir utfordret, men mellom 1066 og 1177 er det slag innad i Norge 29 ganger.⁶⁴ Harald Gille er et eksempel på en som vellykket klarer å utfordre kongemakten, mens Sigurd Slembe er det fremste eksempelet på det motsatte.⁶⁵ En konge er ikke uten videre villig til å dele makt. Slik det er presentert i Heimskringla er det noen unntak, som da Øystein Magnusson aksepterer Sigurds retur etter han har vært på korstog. Øystein poengter ved en senere anledning «men jeg kunne ha knyttet en knute til deg som du ville hatt enda vanskeligere for å løse den gang du vendte hjem til landet og kom seilende med bare ett skip inn i min flåte.»⁶⁶ Virkeligheten var ikke så enkel siden Sigurd Jorsalfare var en mann med mye prestisje og respekt etter å ha gjennomført et korstog. På reisen hadde han samlet mange rikdommer. Det ville gjort det vanskelig å få ham drept med mange av den norske eliten som vitner.⁶⁷ Selv om Sigurd Jorsalfare og Øystein Magnusson er brødre har de et kjølig forhold. Begge kongene ser ut til å ønske å være enekonger i Norge. I borgerkrigstiden virker det også som det er en sterk kamp mellom ulike vennskapsnettverk og landsdeler.⁶⁸ Personer som gjør krav på kongeverdighet dukker opp i nærere og fjernere familie til den/de sittende kongene. Disse utfordrer den/de sittende kongene. De svarer med militærmakt, men

⁶³ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 140.

⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:136, 138 – 140, 188 – 190, 191, 210 – 211, 212 – 213, 213 – 215, 220 – 223, 225, 226 – 227, 228, 235 – 239, 240 – 243, 245 – 246, 247 – 254, 255 – 256, 256 – 257, 258, 260 – 262, 267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 276, 276 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 289, 290 – 291, 296 – 297.

⁶⁵ Per G. Norseng, Store norske leksikon, på nett, s.v. «Sigurd Slembe», 14.02.2009, https://snl.no/Sigurd_Slembe [26.09.14]; Se kap.5.

⁶⁶ Snorre, Heimskringla, 3:172 – 173.

⁶⁷ Snorre, Heimskringla, 3:206.

⁶⁸ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen, Erling Sandmo, Norsk Historie I: 750 – 1537, 4. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2007), 121 – 130.

sjeldent med leidanger. Det brukes tre leidanger mot interne fiender i perioden.⁶⁹ Kongene foretrekker å bruke sin egen hird og sine allierte til å slå ned interne fiender. Grunnen til dette er vanskelig å lese direkte fra Heimskringla, men med tanke på hvordan leidangen fungerer er det noen logiske slutninger man kan trekke

Hvis angriperen er en utfordrer med lite støtte, trenger man ikke å innkalle mange tropper for å vinne militært. Det vil holde med de styrkene som er samlet i de forskjellige hirdene rundt kongen og stormennene. Hvorfor skal en da miste skatteinntekter?⁷⁰ Hvis det er noe kongen kan rydde opp i selv, med de militære ressursene han har til rådighet. Mer farlig for kongen er det når de blir utfordret av noen med mektig støtte internt i Norge.⁷¹ En seriøs utfordrer har dermed fordelen av et godt nettverk innad i Norge. Denne støtten gjør ham til en seriøs utfordrer fordi det gir ham tilgang til menn og ressurser, blant menn som i teorien skal være lojale til den norske kongen. Utfordrerens makt øker på bekostning av kongen. Dermed må de individuelle bøndene som utgjorde leidangen vurdere sin lojalitet opp mot hvilken kandidat de vil støtte, om de i det hele tatt ville være med. Kort fortalt skapte seriøse motstandere en usikkerhet om hvem man skulle støtte og det kunne være lure å ligge lavt i tilfelle en skulle velge feil side. Det betyr å ikke følge en leidangsutkallelse. En utfordrer som ikke har slik støtte innad i Norge må gjøre alt med utenlandske styrker og en samlet norsk motstand. Noe som gjør det mye vanskeligere å utfordre kongen.

Siden et internt angrep ikke truet landet, men kongen selv, vil hovedmotivasjonen til bøndene falle bort. De ønsket å beskytte sin egen eiendom og familie. Det var nettopp denne trusselen mot landet som gjorde leidangen så effektiv mot ytre fiender. Hvorfor skal en bonde blande seg inn i en intern maktkamp når ingen truer han, hans familie, eiendom eller lokalmiljø? Ikke får han beskyttet jorden sin og han risikerer også å bli straffet av vinneren. Når det er uklart hvem som er den legitime kongen vil det skape usikre lojalitetsbånd mellom leidangsbøndene og kongen. Kombiner manglende incentiver og uklar maktperson gjør leidangen ineffektiv i indre maktkamper, men ikke bortkastet. Det er også en ypperlig måte og vise makt, ikke nødvendigvis for å brukes militært, men for å vise at en har mye politisk støtte rundt om i landet.⁷² Hvis kongen er upopulær kan en leidang fungere, for da vil bøndene enten være motivert eller ha lite å frykte.⁷³

⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:269 – 273, 279 – 281.

⁷⁰ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 55; Snorre, Heimskringla, 3: 64, 153.

⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:187 – 188.

⁷² Snorre, Heimskringla, 3:232.

⁷³ Snorre, Heimskringla, 3:191 – 195.

Derfor var interne utfordrere noe kongen tok seriøst. Disse konfliktene ble bare unntaksvis store det var fordi det var lite behov for ekstra mannskaper, utover eliten, eller at det var vanskelig å få bøndene til å engasjere seg i den interne maktkampen i Norge. Kongene reagerer like hardt på innenlandske som utenlandske trusler, men uten den samme massemønstringen av landets militærkapasitet.

INFLUERE DEN INTERNE MAKTKAMPEN I ET ANNET LAND

Denne årsaken forklarer både offensive og defensive konflikter. Jeg har plassert den her fordi nordmennene gjør dette en gang og det er når de prøver å erobre England. Det er også et litt uvanlig tilfelle ved at utlendingene støtter en norsk kandidat som vil bli en vennlig monark på tronen. Men Harald Hardraade prøvde å legge under seg England å sette seg selv på tronen.

Dette er en annen stor årsak til krigføring med 7 tilfeller i samme tidsperiode.⁷⁴ Selv om man ikke lenger gjør krav på hverandres territorium, er det fordeler med en vennligsinnet regent i nabolandene. Dette sikret grensene landene i mellom og gjorde at man selv hadde frender man kunne søke hjelp hos, hvis det skulle gå så galt at en selv ble kastet av tronen. Det er et sjansespill for det er ikke sikkert at ens kandidat lykkes i maktkampen, og det er heller ikke sikkert at han vil holde avtalen hvis man lykkes.⁷⁵ Hvis man får sine frender på tronen i et naboland kan man også hjelpe hverandre mot andre eksterne fiender, slik nordmennene og danskene gjorde det mot svenskene i 1123.⁷⁶

Fordelen med denne metoden er at man påvirker nabolandets politikk på en måte som gagnar en selv. Man får sannsynligvis en alliert, og det er mye billigere enn å erobre hele området. Dessverre gjør alle landene det samme. Det er både svensker og dansker som gjør dette i Norge, mens nordmennene ikke har gjort det samme mot dem, men vi gjorde noe lignende i England. Toste Jarl er i en slik situasjon og han får hjelp fra Norge, men ikke Danmark.⁷⁷ Det er dermed ingen automatikk for at en kandidat får denne nabohjelpen.

Etter 1066 forsøker ikke nordmennene seg på nytt å blande seg inn i andre lands suverenitet. Det er fordi interne konflikter dominerer. Det kan tyde på at landet må være samlet for at det skal være mulig å utføre slike hjelpeoperasjoner. Men det forklarer bare situasjonen etter 1130 når innbyrdesstriden begynner. Nordmennene er mest utsatt for innblanding etter 1130, det er da alle 6 gangene landet blir utsatt for dette skjer.⁷⁸ Det henger sammen med at det må være tronpretendenter som er villige og har troverdig støtte i landet

⁷⁴ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 191, 212 – 213, 220 – 223, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

⁷⁵ Snorre, Heimskringla, 3:267, 287 – 288.

⁷⁶ Snorre, Heimskringla, 3:173 – 175.

⁷⁷ Snorre, Heimskringla, 3:111 – 113.

⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:191, 212 – 213, 220 – 223, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

som kan få hjelp. Et samlet rike vil dette være høyst usannsynlig å produsere noen utfordrere. Det kan forklare hvorfor nordmennene ikke blir spurt, det er ingen slike kandidater.

IKKE ALLE TRUSLER FØRER TIL REAKSJON

Hvis kongen føler seg truet eller noen truer landet reagerer kongen med militære midler.

Dette er et gjennomgående trekk ved omtrent alle konfliktene. Selv om det er fire situasjoner hvor kongemakten virker å ha vært passiv og ikke reagerer. Det er da Magnus Sigurdsson ble blindet (1134/1135), da Venderne angriper 1135, under Sigurd Slembes karriere 1136 – 1139 og kong Valdemars leidang til Norge våren 1165. I alle disse tilfeller virker kongemakten til å ha holdt seg ganske passiv

Magnus Blinde hadde tidlig i 1134 reist en hær for å bekjempe Harald Gille, det var vellykket og Harald rømte til Danmark. Der planla han revansj og allerede samme høst angrep han kong Magnus. Det kan være denne raske oppbyggingen som overrasket Magnus. Det ble gjort lite forberedelser før Håkon ankom Bergen julaften 1134.⁷⁹ Da senket julefreden seg og Harald bestemmer seg for ikke å angripe før etter jula var over 7.januar 1135. Det kunne ikke kong Magnus vite, men han bruker tiden til hurtig å sette opp forberedelser. Det er ikke nok og han blir grundig utmanøvrert og slaget er over før partene har møttes direkte på slagmarken. Hvordan kunne Magnus ikke reagere før Harald lå utenfor Bergen? En mulighet er hvor rådvill Magnus er og han finner ingen gode muligheter til å reagere. Han vil ikke inngå forlik, bytte ut lendmenn eller foreta en strategisk tilbaketrekning for å samle styrker. Feilen er muligens at han ikke satt vintersete i Oslo, med hæren, slik at han kunne passe på om Harald ankom Konghelle.⁸⁰ Det er slik Snorre forklarer Magnus fall fra seierherre til gjeldet munk på et halvt år, mot samme motstander. Men det var ingen grunn til å forvente at Harald skulle klare å reise en ny sterk hær på denne korte tiden. Han angriper også på et uvanlig tidspunkt utenfor den tradisjonelle krigssesongen. Det kan rett å slett ha vært overraskelse som har ført til handlingslammelse hos Magnus og hans innerste krets. Forklaringen er derfor ikke Magnus apati, men Haralds evne til å reise hær. Grunnen til apatien er militæroverraskelse og ubalanse ikke Magnus karaktersvakhet.⁸¹

Vendernes angrep rekker ikke kongemakten å reagere på, det er over på en dag. Snorre vektlegger flere advarsler av både overnaturlig og verdslig art, men de blir ignorert. Dette er en feilvurdering, men dette er det eneste angrep fra venderne på norsk jord. Vurderingen har

⁷⁹ Snorre, Heimskringla, 3:189 – 195.

⁸⁰ Snorre, Heimskringla, 3:191 – 193.

⁸¹ Sverre Diesen, Militær strategi: En innføring i maktens logikk, (Oslo: Cappelen Akademisk forlag, 2000), 140 – 142.

da vært at sannsynligheten for angrep er minimal. Kongen vil da ha vurdert at han hadde viktigere ting å gjøre slik som å ta landet i besittelse. Harald Gille hadde vært enekongen i et kvart år.⁸² Kongemakten har også gjort noe ved å organisere et lokalt mobilisering system. Dette klarer å mobilisere 600 menn i løpet av en dag. Konghelle er i Bohuslän og som grenseområdet vil det sannsynligvis ha hatt ekstra plasserte lendmenn som skulle reagere i slike tilfeller. Hurtighet og mulig feil/nedprioritering kan være forklaring hvorfor kongen ikke reagerte utover det lokale statsapparatet.⁸³

Sigurd Slembe prøvde å bli konge i perioden 1136 – 1139. Det gikk dårlig for han fikk aldri noe fotfeste i landet. Det ble derfor til at han stadig var på reisefot. På disse reisene drepte han lendmenn og andre stormenn. Ved Portør prøvde han seg som pirat. Hele tiden er det lokale myndigheter som reagerer og ikke kongen. Dette henger nok sammen med at Magnus Blinde var den største trusselen, han utkjemper et slag mot kong Inge med norsk støtte,⁸⁴ får Karl Jarl til å angripe Norge⁸⁵ og overbeviser danskekongen for å innkalle leidang mot Norge.⁸⁶ Det eneste slaget Magnus Blinde og Sigurd Slembe kjempet sammen, resulterte i et slag både mot kong Inge Haraldsson og kong Sigurd Haraldsson. Dette er 11.november 1139 og i forbindelse med slaget dør både Sigurd Slembe og Magnus Blinde.⁸⁷ Dette er første gang Haraldssønnene har reagert direkte på noen av krigshandlingene Sigurd har gjort. Forklaringen på passiviteten er at Magnus Blinde var en større trussel som kunne utfordre kongene, men Sigurd aldri var en alvorlig trussel. Dessuten forflyttet seg hele tiden som gjorde det vanskelig å vite hvor han var. Han aldri mektig nok til å utfordre det lokale forsvaret så han var kanskje ikke verdt å reagere på utover det symbolske at han drepte faren til de sittende kongene.

Danskekongen Valdemar angrep Norge i 1165 for å kreve territoriet Erling Skakke hadde lovet danskekongen vinteren 1160/1161.⁸⁸ Danskekongen rekker å dra rundt i Viken og dra tilbake til Danmark før Erling får mobilisert leidangen. Det kan tyde på et rask krigstokt for danskekongen. Trusselen får også Erling til å reagere, men tregt. Angrepet var alvorlig nok til at nordmennene valgte å gå på offensiven og vise at de var kapable til å kjempe i Danmark. Det er lite som hinter om hvorfor det er en treg reaksjon i Norge. Men Erling kan

⁸² Claus Krag, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Sigurd 1 Magnusson Jorsalfare», https://nbl.snl.no/Sigurd_1_Magnusson_Jorsalfare [12.11.14]; Snorre, Heimskringla, 3:193, 195.

⁸³ Snorre, Heimskringla, 3:198 – 202.

⁸⁴ Snorre, Heimskringla, 3:210 – 211.

⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 3:211.

⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:212 – 213.

⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:204 – 224.

⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:266 – 267.

ikke ha vist om den. Han var opptatt i Trondheim den våren,⁸⁹ men satt i Bergen da han fikk vite om angrepet.⁹⁰ Det tyder derfor mer på en mangel av informanter i Danmark, enn på liten vilje til å reagere i Norge. Hvis Erling viste om at danskekongen planla å angripe landet med leidangen, ville han sannsynligvis prioritert denne trusselen. Samtidig kunne det hende at han trodde han kunne gjøre begge deler, men det som skjer i Trondheim tok for lang tid. Men da burde han ha reagert før danskene hadde ankommet landet. Det er vanskelig å argumentere for at det er en uvilje fra Erling sin side til å ikke reagere på en slik trussel.

Erling, Magnus og Harald reagerte antagelig ikke på grunn av manglende informasjon. Danskekongen kommer overraskende og de får ikke tid til å reagere kjapt nok til å stoppe trusselen. Det som derimot kan få noen til å ignorere trusselen mot kongemakten eller landet er at man vurderer noe annet som viktigere. Av Sigurd Slembe, en kongemorder eller brodermorder, og Magnus Blinde som hadde vært en konge og et utstrakt vennskapsnettverk i Norge ble Magnus prioritert. Det var også han som klarte å mobilisere de største truslene mot landet så det må sies å være en riktig vurdering, selv om man kan spør seg om kong Sigurd kunne ha gjort mer for å jakte på Sigurd Slembe. Prioriteringer er nok også svaret på hvorfor venderne kunne angripe Konghelle uten at ekstra sikkerhetstiltak var satt i verk fra kongemaktens side. Den nye kongen hadde liten grunn til å frykte aktive vendere, når de aldri hadde angrepet landet før. Da var det viktigere å ta landet i besittelse.

OFFENSIVE ÅRSAKER

LANDKRAV

Danskene og svenskene er de hyppigste til å besøke Norge på krigstokt. Men nordmennene var heller ikke uskyldige. De dro på egne tokt for å gjøre krav på territorium i de andre landene. Norge ønsket kontroll over de skotske øyene, innlandet mellom Bohuslän og Vänern og Jemtland.⁹¹ Grensen mellom Danmark og Norge ble igjen stadfestet av Magnus Haraldsson og Olav Kyrre for Norge og Svein Danekonge i 1069.⁹² Den norske og danske kongemakten anerkjente hverandres makt og fikk dermed økt sin egen legitimitet. Som en del av denne avtalen aksepterte de hverandres grenser. Det var derfor lite at grensene ble forsøkt flyttet av nordmennene og danskene. Så i forhold til Danmark var grensene satt og de var stabile gjennom perioden. Etter at denne avtalen ble inngått gikk danskene kun til angrep

⁸⁹ Snorre, Heimskringla, 3:285 – 286.

⁹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:287 – 288.

⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:141 – 144, 145, 150 – 153, 166 – 167.

⁹² Claus Krag, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Magnus 2 Haraldsson», https://nbl.snl.no/Magnus_2_Haraldsson [12.11.14]; Snorre, Heimskringla, 3:130.

våren 1165 grunnet landkrav i Norge.⁹³ Dette hadde bakgrunn i en avtale fra vinteren 1160 – 1161. Erling Magnusson lovet kong Valdemar at han skulle «få tilbake den delen av Norge som hans forfedre Harald Gormsson og Svein Tjugeskjegg hadde hatt, nemlig hele Viken nord til Rygjarbit»⁹⁴ mot støtte i maktkampen i Norge.⁹⁵

Grensen mellom Norge og Skottland var ikke formelt trukket opp og jarlen på Orknøyene og Caithness hadde doble føydalbånd og en naturlig del av den skotske politikken. Magnus strategiske mål var antagelig å få kontroll over de fjernere delene av riket.⁹⁶ Dette var bakgrunnen for det krigstoktet som Magnus Berrføtt gjennomførte i år 1098.⁹⁷ Operasjonen førte til at grensene ble formelt trukket opp. Norge fikk da kontroll over alle øyene utenfor Skottland som det kunne seile et skip mellom fastlandet og øya.⁹⁸ Som i tilfellet med Danmark så stoppet konfliktene over territorium så snart det foreligger en gjensidig anerkjennende avtale.⁹⁹

Uklare grenser har i flere tilfeller skapt konflikter mellom de forskjellige landene. Tydeligst er dette mellom Danmark og Norge, fordi det ikke er noen kamper etter at man blir enig om grensene og man anerkjenner hverandre som en legitim regent over sine respektive land. Det er fredelig helt til Erling Skakke gir bort en del av Norge. Derfor fører et lands territorialkrav i et annet land til væpnede konflikter mellom land. Det er lettere å kreve land når det er uenighet om grensene. Derfor når man blir enig om grensene stopper konflikten mellom disse partene.

Totalt angripes Norge 8 ganger i perioden, samtidig som vi selv angriper 11.¹⁰⁰ Av disse igjen er 6¹⁰¹ om territorial krav. Det er bare 0,17 tilfeller pr år hvor et land angriper et annet land mellom 1066 og 1177. Eller 0,05 hvor målet er å endre grensene. Det er dermed ikke mange tilfeller av dette i perioden, men likevel er det denne faktoren som er vanligst for å framprovosere angrep på et land fra et annet.

Grunnen til at det skjer så sjeldent er kostnadene ved et slikt erobringstokt. Du må gå i hærferd til et annet land. Dette er dyrt og må være vellykket for å tvinge gjennom at området

⁹³ Snorre, Heimskringla, 3:286 – 287.

⁹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁹⁶ Barbara E. Crawford, «Chapter 4: The Joint Earldoms of Orkney and Caithness». I *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400*, red. av. Steinar Imsen, 75 – 97. (Trondheim: Tapir Academic Press, 2010), 75 – 89.

⁹⁷ Claus Krag, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Magnus 3 Olavsson Berrføtt», https://nbl.snl.no/Magnus_3_Olavsson_Berrfoett [12.11.14].

⁹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:144.

⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:150 – 153.

¹⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 130, 137, 137, 141 – 144, 145, 145 – 146, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 165, 174, 191, 198 – 202, 212 – 213, 220 – 223, 226 – 227, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

¹⁰¹ Snorre, Heimskringla, 3:130, 141 – 144, 145, 145 – 146, 150 – 153, 287 – 288.

skal skifte hender, evt at den andre kongen aksepter at han ikke klarer å holde området.¹⁰² Eksempelvis Magnus Berrfötts forsøk på å ta over landet mellom Bohuslän og Vänern. I første omgang klarer han det, men allerede samme vinter angriper svenskekongen. Han fjerner den norske kongens forsøk på å kontrollere området. Selv om Magnus Berrfött hevner seg neste år ved å herje, prøver han ikke å ta kontroll over området igjen.¹⁰³ Han vet at han ikke har sjanse til å kontrollere området lenge nok til at innbyggerne lokalt vil bli vennlig innstilt til den norske kongemakten. Lokal støtte gjør det lettere å forsvare et område, da kan kongen begynne å rekruttere personer til forsvar av det lokale området.¹⁰⁴

PLYNDRING

Det er mye plyndring i Heimskringla. Er det et krigstog rettet utenfor Norges grenser er plyndring en naturlig del av et krigstokt. Det er to unntak, om det er til et fredsmøte, hvor poenget med å samle hæren er å vise makt og inn i områder hvor den norske kongen ønsker å overta. Da er det ingen plyndring. Det andre er for ikke å fiendtlig gjøre de lokale, men det er vanskelig å gjennomføre i praksis.¹⁰⁵ Krigstokt er dyrt og utsikten til gods er en motivasjon for hæren.¹⁰⁶ Siden flesteparten ikke bekymrer seg over den lokale støtten vil disse personene plyndre når kongen ikke ser. Noe som var vanlig når mange reiste mange sammen. Det er derfor ikke alltid lett å stoppe plyndring selv om en ønsker, slik den danske kong Valdemar fikk erfare etter en mislykket leidang mot Norge i 1165.¹⁰⁷ Plyndring er likevel utbredt, men var plyndring attraktivt nok til at noen krigssesonger kun ble motivert av plyndring?

Det er tre personer/grupperinger som har plyndret internt i Norge. Det er Sigurd Slembe,¹⁰⁸ Håkon Herdebrei¹⁰⁹ og Birkebeinerne.¹¹⁰ Både for Sigurd og Birkebeinerne virker det å ha vært en handling av desperasjon. For Håkon er det mer usikkert, men hendelsen viser hvor mye det provoserer bøndene. Alle tre viser den politiske kostnaden ved å plyndre innad i landet. Har man ambisjoner eller er konge bør man derfor unngå slike hendelser. Det har de fleste skjönt og unnlatt å gjøre det, men desperasjon kan overvinne hindringene fra å plyndre. Det å ofre sitt langsiktige mål for kortsiktig fortjeneste er noe man bare gjør hvis det er ingen andre alternativer. For mister man flokken, er det uansett umulig å oppnå målet om å bli konge.

¹⁰² Snorre, Heimskringla, 3:94 – 101, 103 – 105, 109.

¹⁰³ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 147.

¹⁰⁴ Se kap. 5.

¹⁰⁵ Snorre, Heimskringla, 3:287.

¹⁰⁶ Snorre, Heimskringla, 3:157.

¹⁰⁷ Snorre, Heimskringla, 3:286 – 287.

¹⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:214.

¹⁰⁹ Snorre, Heimskringla, 3:247.

¹¹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:293.

Mellom land er situasjonen litt annerledes. Det er langt færre tilfeller av kamphandlinger mellom land enn innad i land, men andelen hærmenn som drives av plyndring er større. For av 21¹¹¹ tilfeller er det 3¹¹² ganger hvor plyndring ser ut til å være resultatet av krigstoktet. To av plyndringstoktene er gjort av Magnus Berrføtt, Det første gikk til Halland, i Sverige, tidlig i hans kongsgjerning og det andre var etter at hans forsøk på å ta kontroll over en del av Sverige slo feil. I plyndringstoktet til Halland er det eneste som trekkes fram i ettertid mengden gods han tok og skrekken han spredde. Det er ikke bevart noen annen motivasjon for denne krigsferden.¹¹³ Det kan tenkes at Magnus har brukt et krigstokt for å styrke sin posisjon innad i Norge. Den andre ekspedisjonen går også til svensk territorium. Det var sommeren etter at svenskene hadde gjenerobret jordborgen Magnus bygde på en øy i Vänern. Også i dette tilfelle er det gods som trekkes fram,¹¹⁴ men det kan tenkes at dette enten er hevn ovenfor svenskene, eller, mer trolig, ønsket om å gjenopprette kontrollen over området mellom Vänern og Bohuslän. Dette kunne gjøres ved å bygge en bedre borg på et bedre sted. Siden det ikke ble funnet har man oppgitt dette strategiske målet og isteden plyndret for å få noe igjen for krigstoktet. Det siste tilfellet av plyndringstokt er Vendernes angrep på Konghelle og Snorre er tydelig på hensikten var gods og gull. Noe de klarte, men til en pris de ikke var fornøyd med.¹¹⁵

Når det gjelder plyndring for å motivere de norske kongene til slag, ser det ut til å ha vært få tilfeller at det har vært hovedårsaken til en konflikt. Det er bare Magnus Berrføtts to herjinger i Sverige hvor hovedresultatet er plyndring. Av disse to er den ene diskutabel. Det er derfor svært sjeldent at de norske kongene har som hovedmål å plyndre. Det er logisk med tanke på at ved kun å plyndre ignorerer man andre bruksområder man kunne brukt disse militærressursene til. Hvorfor bare målløst å herje når man kan bruke ressursene i den internasjonale maktkampen. Det vil likevel mest sannsynlig bli muligheter for å plyndre andre kongers territorium.

KORSTOG

Sigurd Jorsalfare er kjent for at han dro til Jerusalem med en hær for å utøve et korstog. Det er tydelig at kristendommen i Sigurd Jorsalfares liv spilte en viktig rolle når han la ut på reisen til Jerusalem. Når en leser Heimskringla mer nøye ser det ut til at dette prosjektet ikke ble satt

¹¹¹ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 130, 137, 137, 141 – 144, 145, 145 – 146, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 165, 174, 191, 198 – 202, 211, 212 – 213, 220 – 223, 225 – 227, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

¹¹² Snorre, Heimskringla, 3:137, 146 – 147, 198 – 202.

¹¹³ Snorre, Heimskringla, 3:137.

¹¹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:146 – 147.

¹¹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:198 – 202.

i gang av kongemakten, men heller var et samarbeid mellom mange stormenn som ønsket å bli ledet av en konge.¹¹⁶ Norge hadde en overflod av konger på det tidspunktet med tre regenter, alle uerfarne og unge.¹¹⁷ Det er en lang og farlig reise til Jerusalem, og hvis man sitter som enekonge i Norge, vil risikoen både for kongen og landet bli for stort. Det er fare for et politisk maktvakuum. Det vil også være en god sjanse for opprørsgrupper å kunne reise seg. Landet vil i praksis måtte vente med alle viktige avgjørelser i et ukjent antall år. Det er kanskje derfor dette er det eneste tilfellet hvor en norsk konge drar på korstog til det hellige land.

Interessant nok så, selv om dette er det eneste korstoget til det hellige land, er det ikke det eneste korstoget norske konger har begitt seg ut på. Senere i Sigurd Jorsalfares regjeringstid ble det sammen med Danmark planlagt et korstog inn i smålandene i Sverige.¹¹⁸ Korstoget ble ingen suksess da danskene ble lei av å vente på nordmennene og dro hjem, mens da nordmennene endelig kom ble de så fornærmet over at danskene ikke hadde ventet at de bestemte seg for å herje i den danske kongens områder.¹¹⁹

Dette er de to eneste eksemplene på korstog hvor den norske kongemakten direkte var involvert i Heimskringla. Den ene var et foretak satt i gang av stormennene og den andre var i hovedsak en måte og bygge gode relasjoner til danskene. Dermed er det trygt å si at korstog aldri var noen stor prioritet for norske konger og dermed har liten forklaringskraft på hvorfor den norske kongemakten gikk til strid.

Dette er ikke alle korstogene som norske konger deltok i. Det er nevnt ett til som Erling Skakke var en av de viktigste lederne for. Dette var et vellykket tokt, men involverte ingen i kongemakten. Det hadde likevel en effekt på den senere historien til kongemakten, da denne reisen økte Erlings prestisje og han opparbeidet seg et rykte som en god hærfører.¹²⁰ Noe som bidro til å hjelpe ham med å nå den posisjonen han endte opp i. Tre korstog totalt i Heimskringla er 1/6 av totalt nedskrevne angrep mellom land. Kongemakten ser likevel ut til å ha vært ganske passiv når det gjelder korstog.

LITE OFFENSIV KONGEMAKT

Spørsmål om usikre grenser er en årsak som ikke løses vanligvis av en operasjon. Harald Hardraade og Svein Ulvsson kjempet hvert år i 15 år før de ble enige om å anerkjenne hverandre som konger i henholdsvis Norge og Danmark. Disse årene med kjemping varierte i

¹¹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:155.

¹¹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:155.

¹¹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:173 – 175.

¹¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:173 – 175.

¹²⁰ Snorre, Heimskringla, 3:225 – 227.

intensitet, fra små plyndringsraid til store leidanger.¹²¹ Da Magnus Berrføtt tok over som konge var det mange ikke gjensidig aksepterte grenser.¹²² De hadde ikke ført til væpnet konflikt før han kom til makten. Magnus Berrføtt er også kjent som Styrjaldar- Magnus som betyr Krigs - Magnus.¹²³ Hans regjeringsperiode er på ti år. I denne perioden var Magnus i fire konflikter fordelt på fem operasjoner. Nordmennene var den aggressive parten i alle av dem. Selv en konge som er kjent for å krige og tar offensiven hadde bare krigstokt i gjennomsnitt hvert annet år.

Hvorfor var man ikke alltid på offensiven? Det er tre årsaker til dette. Den ene er den politiske situasjonen. Den andre økonomi og den tredje er landets matproduksjon.

Den viktigste forklaringen er den politiske situasjonen, om landet er samlet eller ikke. Når det er intern uro, vil ikke kongene bruke militære ressurser i utlandet. Man kan reagere på direkte provokasjoner, men man tar ikke initiativ. Det er bedre å bruke ressursene innenlands. Hvis landet er samlet, vil ikke den samme begrensningen på militærmakten gjelde og man står friere til å bruke ressursene utenfor landet. Dette blir tydelig når man ser på antall og typen aktører i konflikter i perioden 1066 – 1177. Hvis man deler denne perioden i to. Første periode er 1066 – 1130 hvor landet var samlet. Andre periode er 1130 – 1177, hvor landet var fraksjonert. Dette er den delen av innbyrdesstriden som Snorre dekker. I periode en blir Norge angrepet 2 ganger,¹²⁴ har interne oppgjør 2 ganger¹²⁵ og angriper andre 9 ganger.¹²⁶ Periode to er annerledes for da blir Norge angrepet 7 ganger¹²⁷, har interne oppgjør 27 ganger¹²⁸ og angriper 2 ganger.¹²⁹

Det viser med tydelighet at graden av politisk samling forklarer i stor grad hvorfor norske angrep ikke skjer. Samtidig er det ikke en offensiv i hvert eneste år hvor landet er samlet. For å forklare disse oppholdene er det politiske og matproduksjonshensyn som tas.

Det er tydelig at leidanger er økonomisk krevende for kongene. Magnus Berrføtt var upopulær blant bøndene for alle sine leidanger.¹³⁰ Magnus den Gode var så godt som tom for gull da han slo seg sammen med Harald Hardraade. Forklaringen på den manglende

¹²¹ Snorre, Heimskringla, 3:91 – 92, 92 – 96, 109.

¹²² Snorre, Heimskringla, 3:141 – 153.

¹²³ Snorre, Heimskringla, 3:148.

¹²⁴ Snorre, Heimskringla, 3:130, 145 – 146.

¹²⁵ Snorre, Heimskringla, 3:136, 138 – 140.

¹²⁶ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 137, 137, 141 – 144, 145, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 165, 174.

¹²⁷ Snorre, Heimskringla, 3:191, 198 – 202, 211, 212 – 213, 220 – 223, 245 – 246, 256 – 258, 287 – 288.

¹²⁸ Snorre, Heimskringla, 3:188 – 190, 191 – 195, 210 – 211, 212 – 213, 213 – 215, 220 – 223, 225, 225 – 227, 228, 235 – 239, 240 – 243, 245 – 246, 247 – 254, 255 – 256, 256 – 257, 258, 260 – 262, 267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 276, 276 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 289, 290 – 291, 296 – 297.

¹²⁹ Snorre, Heimskringla, 3:225 – 227, 287 – 288.

¹³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:153.

rikdommen var all ufreden og de store leidangene.¹³¹ Det er derfor tydelig at disse militære operasjonene kostet kongemakten dyrt når det gjaldt gull. Kongemakten hadde begrensede inntekter. Hovedinntektskildene i denne perioden vil ha vært fra kongsgårdene og veitslene samt noe fra regalier. I tillegg kom inntekt fra bøter og beslaglagt gods. De fleste av disse vil ikke ha gitt sølvinntekt,¹³² noe som leidangen ser ut til å ha krevet når man ser hvordan det står til med Magnus finanser. Ved at leidangen ville bruke en ressurs de norske kongene har lite av, vil hver leidang bli spesielt nøye vurdert om det er behov. Hva kongen kan gjøre med egen hird i utlandet er begrenset, de er ikke mer enn 120 mann.

Magnus Berrføtt var upopulær blant bøndene for sine leidangsferder.¹³³ Dette fordi de da ble utkalt på krigstokt, når de ville være hjemme å passe gården sin. Det var disse som var knyttet til matproduksjonen i landet. Hvis kongen brukte dem for ofte, eller for mange fra et område risikerte han hungersnød. Ved at de som ble igjen hjemme skulle passe gården til de som reiser ut, vil misnøyen ikke bare være blant den som reiser. Det vil derfor være en vurdering både for å unngå hungersnød og minimere den politiske kostnaden det ville være med misfornøyde bønder.¹³⁴

En konflikt som ikke krevde bondeleidang kunne nok skje hvert eneste år, men disse ville ikke være konflikter med utenlandske makter. Til å utfordre et annet land trengte eliten militær hjelp fra bøndene. Slike konflikter ville derfor bli stoppet av både økonomiske og matproduksjons/misnøye hensyn.

ÅRSAKER FOR Å BRUKE MILITÆRMAKT

Dette kapittelet handler om hva som får den norske kongen til å gå til krig. Det er helt klart innenlandske trusler som får ham til å reagere flest ganger med militære krefter. Disse truslene, selv om de var den vanligste årsaken til konflikt, var det ikke årsaken til de fleste av kongemaktens leidanger. Det vil si i de tilfellene man bruker den fulle slagkraften til det norske kongeriket. Det skjer, men bare i minimalt antall. For at kongemakten skal bruke full militær styrke er sjansen mye større hvis det er snakk om en konflikt mellom land. Enten hvis Norge angriper eller blir angrepet. Krigshandlinger mellom land hvor Norge er en del av partene skjer bare 1/3 av gangene i forholdt til interne konflikter. De er derimot større, ved at det er mye vanligere at i disse konfliktene velger kongen å innkalle leidangen.

¹³¹ Snorre, Heimskringla, 3:64.

¹³² Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo, Norsk Historie I: 750 – 1537, 212 – 214.

¹³³ Snorre, Heimskringla, 3:153.

¹³⁴ Se kap.4.

Hvis kongen synes en intern eller ekstern motstander truer hans egen makt, er dette en god prediktor om kongen vil velge å bruke hærmakt. For at kongen skal ta initiativ til en konflikt er det vanligste at man ønsker å oppnå en territoriell ekspansjon. Ønsket om å plyndre eller dra på korstog er lite prioritert av kongemakten. For plyndring er det mulig at det bare er i de tilfeller at den originale målsetningen har mislykkes og det blir framstilt som suksess ved å trekke fram det som blir røvet. Slik at bare det man plyndret som blir husket.

Disse årsakene leder ikke automatisk til konflikt. Når nordmennene er under angrep, ble de noen ganger overrasket. Da kunne responsen bli minimal. Når flere trusler truet landet måtte disse veies opp mot hverandre. Når det gjelder nordmenn på offensiven er den viktigste forklaringen på at det ikke var hvert år den politiske situasjonen. Siden da landet var splittet politisk prioriterte man å bruke militærressursene innenlands. Dette forklarer ikke hvorfor det ikke var militære kampanjer hvert år landet var samlet. Der er hovedforklaringen økonomiske vurderinger og i hvilken grad man kunne presse bøndene.

KAP.2 KONGENS TILGANG TIL PROFESJONELLE STYRKER

Dette kapittelet undersøkes hvor mange profesjonelle tropper kongen som hele tiden sto til kongens disposisjon. Dette er mer enn de troppene kongen omgir seg med i sin egen hird. Det er alle heltidsmilitære tropper i Norge. Disse fordeler seg blant to samfunnsgrupper og kongen selv. Som den personen med mest verdighet i landet har kongen rett til den største hirden i landet. Lendmenn er de mektigste stormennene i landet, det er derfor rimelig å anta at disse har egen hird. Den tredje grupperingen i samfunnet som har egne hirdfølgere er lokale høvdinger eller sysselmenn.

Dette er ikke de totale militære ressursene i landet. Bare de som har tid og ressurser til konstant drive med trening. Dette er en militærelite som forsvare sin posisjon med våpenmakt. Kongen kunne også utkalle leidangen. Da vil et stort antall bønder plikte til å hjelpe kongen militært. Når også de er samlet vil man få en oversikt over den totale militære slagkraften til tronen. Landets totale militærkapasitet undersøkes i kap.4 leidang.

Jeg tar for meg hver av disse gruppene for å finne ut av, hvor mange menn hadde stormennene rundt seg og hvor mange stormenn var det i det norske samfunnet? Ved å anslå disse tallene vil jeg få et tall som vil være usikkert, men vil være et godt utgangspunkt for diskusjon når det gjelder slagkraft og størrelse på den profesjonelle delen av hæren.

Dette er viktig å fastslå for den norske formen for krigføring, fordi disse personene skiller seg ut fra resten av troppene den norske kongen kunne mønstre. De var profesjonelle. Det betyr at dette var hovedoppgaven deres. Det var viktig for dem å være gode soldater. Det

betyr mye trening og godt utstyr. De var en viktig del av landvernet. Da ved å være samlet og utstyrt ville de kunne reagere raskt hvis det skulle skje noe lokalt. Når kongen innkaller den fulle leidangen vil det være disse som ble brukt rundt lederne og til den delen av fylkingen som var tenkt å presse ekstra hardt på fienden og/eller fienden var forventet å presse hardest. Det var disse troppene som muliggjorde kraftsamling av militærslagkraft i en del av linjen. Strukturelt er kapitelet fordelt etter verdighet. Kongen med størst verdighet og krigerfølge begynner jeg med, så følger eliten med sine to grupperinger. Det er stormennene og lokale høvdinger. Til slutt legges de forskjellige grupperingenenes troppeantall sammen og resultatet blir et anslag over de profesjonelle troppene kongen kunne mobilisere.

KONGEN

I Olav Kyrres saga finnes den mest detaljerte beskrivelsen av en hird i hele Heimskringla.

4. Kong Olav hadde hos seg hundre¹³⁵ hirdmenn, seksti livvakter og seksti huskarer som sørget for tilførselen av alt som trengtes til kongsgården og gjorde annet arbeid som kongen påla dem. Da bøndene spurte kongen hvorfor han hadde med seg flere menn enn loven forutsatte og kongene før hadde hatt når han dro rundt på gjesting, svarte han: «Jeg får ikke styrt riket bedre enn min far, og det står ikke mer ærefrykt av meg enn av ham, selv om jeg har dobbelt så mange menn som han hadde; men det skal hverken legges nye byrder eller mer tvang på dere av den grunn.»¹³⁶

I Pollestad oversettelsen har Kong Olav med seg 60 menn som livvakter. I den norrøne teksten er disse livvaktene beskrevet som «gesta»¹³⁷ som mer korrekt oversettes til gjester. Et begrep som er etablert i historieforskning og dermed blir brukt videre

Selve sitatet sier to ting når det gjelder kongens militære kapasiteter. Den ene er at før Olav Kyrre var kongens hird på 60 mann. Det andre at under Olav Kyrre ble den utvidet til 120. Han utvider hirden med 60 nye gjester. Dette skapte en konflikt med bøndene, siden dette kunne bety en dobling av veitslen. Olav Kyrre velger å la kongemakten ta den ekstra byrden det var å fø på disse mennene. Det var ikke ønskelig fra bøndenes side at kongene skulle reise med så mange menn. Det er viktig fordi spørsmålet var om kongene fortsatte med Olav Kyrres forordning eller gikk tilbake til den gamle ordningen med 60 menn. Mest sannsynlig beholdt senere konger endringene til Olav Kyrre. Dette er fordi det er et ledd i de administrative endringene av Norge. Det er tydelig at han reformerer hirden og det er ingen beskrivelser senere som peker på noen endring av den. Hvis man går tilbake til 60 mann vil kongene ha mindre hird enn lendmennenes 80. Noe som er strategisk lite klokt både militært og symbolsk. Logisk vil antall menn symbolisere status, dess flere menn dess høyere status. Dermed er 120 mannsstore hirder rundt kongen sterkt sannsynlig.

¹³⁵ En storhundre er 120.

¹³⁶ Snorre, Heimskringla, 3:132 – 133.

¹³⁷ Snorri Sturluson, Heimskringla: Nóregs konunga sogur (Oslo: Universitetsforlaget, 1966), 515.

Kongemakten hadde 120 menn i hirdfølget sitt. Disse var godt trente og var den største militære styrken i fredstid i Norge. Det var en rett som tilhørte kongeverdigheten, derfor med flere konger, flere av disse store hirdfølgene.

STORMENNENES HIRDFØLGER

Bryggeslaget var et slag mellom to av kong Inges allierte. Den startet med en slengbemerkning og endte med to av landets mektigste menn i slag, hvor kongen ikke klarer å skille dem. Det var Gregorius Dagsson som var kongens viktigste støttespiller og Erling Skakke som var en viktig stormann og god alliert til kong Inge. De ble ufrivillig innblandet i et slag mot hverandre på bryggen i Bergen i 1160.¹³⁸

Nå ble Bjørn Bukk varslet om at vikværingene banket opp huskarene hans nede på bryggene, og han og hans menn grep straks våpnene og løp ned og ville hevne karene sine. Og nå satt huggene løst. Det ble meldt til Gregorius at mågen Halldor var i klemme, og at huskarene hans ble hugget ned ute på gaten. Gregorius og hans menn fikk på seg brynjene i en fart og løp til, og da Erling Skakke så fikk høre at søstersønnen Bjørn kjempet mot Halldor og Gregorius og trengte hjelp, dro også han dit med stort mannskap¹³⁹

Det er en innviklet situasjon, men den viser hvor mange personer det var med egne menn under seg. Det er derfor en god indikator hvor mange grupperingen i samfunnet som kunne ha egne hirdfølger. Starten er to ikke navngitte personer som begynner å krangle. Det eneste vi får vite om dem er at de er huskarer hos henholdsvis Bjørn Bukk og Halldor Brynjolvsson. Ved at de ikke er verdt å huske navnet på tyder på at de ikke var viktige personer. Dette kan ha en sammenheng med at de kun var følgere av hver sin småhøvding. Det er ikke menn som er under huskarenes kommando som kommer for å hjelpe. Det er andre huskarer hos de to første personene som er dømt verdige til å huskes. Når kampen hardner enda mer til, kommer deres høvdinger til unnsetning. Dette er to av de mektigste mennene i riket, hvor bare kongen setter seg over dem. Det er derfor rimelig å anta at utover kongen var det to grupper i samfunnet som hadde menn under seg.

Erling Skakke og Gregorius er lendmenn og storhøvdinger. Det er derfor rimelig å anta at dette er den ene gruppen med hirdfølger. Når det gjelder Bjørn Bukk og Halldor Brynjolvsson var disse sysselmenn. Dette var kongens representanter og var under lendmennene i verdighet. For sysselmenn finnes det anslag og det er nødvendig for å gjennomføre målsetningen over å tallfeste den profesjonelle delen av hæren. Det er et usikkerhetsmoment.

Størrelsen på den profesjonelle hæren har sannsynligvis større kontinuitet enn lendmanns og sysselmennsinstitusjonen. Det avhenger av hvor stor kontinuitet mellom lendmenn og

¹³⁸ Snorre, Heimskringla, 3:256 – 257.

¹³⁹ Snorre, Heimskringla, 3:255 – 256.

sysselmenn med henholdsvis regionale stor høvdinger og de mindre lokale høvdingene. Hvis det kan sannsynliggjøres en forbindelse vil anslaget være gyldig også lenger tilbake i tid.

ANTALL LENDMENN

Dette er toppen av eliten. Dette er de mektigste mennene under kongen og han var avhengig av velvilje blant disse for å kunne styre effektivt. Dette fordi de var kongens representant regionalt. Spørsmålet hvor mange lendmenn det fantes i Norge har også G. Storm undersøkt. Selv om tallene er fra 1882 er det gjort et godt kildearbeid. Han anslår at det i Norge var et relativt jevnt antall lendmenn. De varierer litt, men det henger sammen med metoden hvor han har telt opp lendmenn knyttet til hver konge. Der vil det være noen feilkilder. For en person kan være lendmenn under flere konger. Han vil da telles som flere personer. Det øker tallet på lendmenn. Det er også tvilsomt at alle lendmennene har blitt nevnt. Dette vil føre til at de laveste anslagene er litt for pessimistiske. Siden tallene fluktuerer rundt 20 stk med ett minstetall på 15 og maksimum på 30.¹⁴⁰ Siden ekstremverdiene trekker ut i hver ende har jeg valgt å bruke 20 lendmenn som en rimelig antagelse. Tallet vil naturlig fluktuere litt, men at gjennomsnittet vil ligge rundt her.¹⁴¹

Tallet 20 er mer enn dobbelt så stort som antall områder Norge var delt inn i. Grunnen til dette er ifølge Storm at det var sannsynligvis en høyere tetthet av lendmenn i noen regioner.

KILDEGRUNNLAGET OM LENDMENNS HIRDFØLGER

Det er rimelig å anta at sammenhengen mellom verdighet og antall menn står seg. Det er å forvente at de derfor vil ha mektigere hirdfølgere enn sysselmenn. Hvis denne sammenhengen står seg vil det være en øvre grense på hirdfølgere under 120 mann som er kongens rett. I Heimskringla er det to hirdstørrelser som peker seg ut når man ser på alle steder hvor hirdstørrelser er nevnt utenom kongen.¹⁴² Det er på en som er rundt 80¹⁴³ og en mindre som er mellom 20 og 40 mann.¹⁴⁴ Dette er i god tråd med forskjellig grad av verdighet.

Problemet er den første sikre kilden man har om hirdstørrelser kommer fra Hirdskråen. Dette var en lovbok som regulerer livet innad i hirden.¹⁴⁵ Der står det at de største hirdene

¹⁴⁰ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 140.

¹⁴¹ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 137 – 157.

¹⁴² Snorre, Heimskringla, 2:78, 173, 192, 196, 197, 234; Snorre, Heimskringla, 3:81, 235 – 236, 257.

¹⁴³ Snorre, Heimskringla, 2:173, 192, 197, 234; Snorre, Heimskringla, 3:81, 235 – 236.

¹⁴⁴ Snorre, Heimskringla, 2:78, 173, 192, 196, 234; Snorre, Heimskringla, 3:257.

¹⁴⁵ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, overs. av Steinar Imsen, (Oslo: Riksarkivet, 2000).

utenom kongene, hertugene og jarlenes maks kan være 40 mann.¹⁴⁶ Denne kilden er mer troverdig enn Heimskringla siden den er en samtidskilde og er en normativ kilde som går direkte på tema. Den er knyttet -Magnus Lagabøte og hans lovarbeidet, skrevet mellom 1273 - 1277¹⁴⁷ Hadde den vært en helt ny lov, ville den ikke være problematisk, men teksten bærer preg av å være en kodifisering av lange tradisjoner innad i Hirden.¹⁴⁸ Den har en helt annen oppbygning enn de andre lovene kodifisert på denne tiden, nemlig Magnus lagabøtes landslov og bylov. Dette kommer sannsynligvis av at Magnus lagabøte kunne diktere lovene for landet generelt, langt lettere enn han kunne diktere plikter og rettigheter til hirden. Hans nærmeste støttespillere. Hirden står dermed i en helt annen maktposisjon i forhold til kongemakten og kunne lettere bevare det maktforholdet de ønsket ovenfor kongen. Derfor har Hirdskråen beholdt flere eldre deler, noen kan vi sannsynligvis føre helt tilbake til Olav Kyrre.¹⁴⁹ Er det da mulig å forsvare en 80 talls store krigerfølgene vi finner rundt de mektigste personene i Heimskringla?

Ifølge Hirdskråen er dette ikke mulig. Der står det tydelig at det er 40 manns hirdfølger som er grensen.¹⁵⁰ På grunn av det nevnte maktforholdet mellom hird og konge, vil hirden lettere kjempe for sine gamle rettigheter. Den har derfor lange tradisjoner. Derfor er 40 mann sterke hirdfølger plausibelt.

Det som taler imot dette er at det er en lang periode mellom fastsettelsen av 40 manns og 80 manns sterke krigerfølger. Det er en lang periode av uro i Norge, borgerkrigstiden. En periode som så avløses av at Sverreætten tar kontroll, men selv på Håkon Håkonsens tid var det tilfeller av mektige adelsmenn som skapte problemer for kongemakten.¹⁵¹ Det er plausibelt at erfaringene fra slike opponerende adelsmenn hadde ført til at kongemakten ønsket å redusere adelens militærmakt. En enkel måte å gjøre dette på er gjennom å begrense krigerfølgene deres. Dette ble gjort ved å sette en begrensning på 40 mann istedenfor 80. Derfor er det også plausibelt at 40 menn store hirdfølger er en nyere utvikling.

En tredje mulighet er at begge kildene tar feil når det gjelder hirden mellom 900 – 1180. Kongemakten var ikke nødvendigvis sterk nok til å sette en begrensning på en stormanns hird. Gregorius hadde f.eks. 90 ved et tilfelle.¹⁵² Tallene er dermed et produkt fra Snorres samtid og trekker på erfaringer fra borgerkrigstiden. Tallene i Heimskringla kan

¹⁴⁶ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 75 – 77, 83 – 91.

¹⁴⁷ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 24.

¹⁴⁸ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 24 – 31.

¹⁴⁹ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 28.

¹⁵⁰ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 89 – 91.

¹⁵¹ Bagge, ««Sårt biter sulten lus».: Sverre som militær fornyer.», 25.

¹⁵² Snorre, Heimskringla, 3: 235.

forklares ved at Snorre bruker de tallene han selv kjenner til ifra sin samtid. Hvis hirdtallet ikke er oppgitt kan han ha fylt det ut med lover fra egen tid. Selv om disse lovene ville være av nyere dato.

Snorre har ikke brukt Hirdskråen som kilde, da den er produsert etter Heimskringla.¹⁵³ Likheten mellom kildene er et argument som styrker Hirdskråens er en kodifisering av lengre tradisjoner, men det betyr ikke at alt er gammelt.

Tallene i Heimskringla er mulig å bruke. Dette er fordi selv om man tar tallene i Heimskringla med en god porsjon salt er det likevel tydelig at det er snakk om to hirdstørrelser. Dette går godt sammen med at det er to grupper i samfunnet som er verdige å bli husket av ettertiden. Hvor det er tydelig prestisjeskille mellom dem. Siden det tyder på at det var to distinkte grupper er tallene i Heimskringla de mest sannsynlige ved at de godt passer inn i dette mønsteret. Derfor velger jeg å bruke tallene i Heimskringla som grunnlag.

DE MEKTIGSTE HIRDFØLGENE

Antallet på 80 menn er stabilt i alle tilfeller hvor de store hirdstørrelsene blir nevnt i Heimskringla. Det er bare to personer som viker fra dette tallet og det er Gregorius Dagsson med 90 mann¹⁵⁴ og Einar Tambarskjelve med «nærmere fem hundre mann».¹⁵⁵ Jeg velger å se bort fra disse to, fordi jeg mener det er spesielle omstendigheter. Einar Tambarskjelve var kjernen i et mektig vennskapsnettverk i Trøndelag, med nære og tette bånd gjennom sin kone til de utdødde ladejarlene.¹⁵⁶ Han hadde potensiale for å utfordre kongemakten alvorlig. Kanskje å bli en ny jarl eller konge. Harald Hardraade følte seg truet av Erling og sønnen hans. Einar følte seg truet av Harald, og dermed omga han seg med ekstra mange menn. Dette er urolige tider, og han står i opposisjon til kongemakten.¹⁵⁷ Det er spesifisert at det er så mange menn fordi han følger seg utrygg.¹⁵⁸ Derfor vil de fleste av disse mennene være mobilisert på grunn av den politiske spenningen. Hirden vil da bestå hovedsakelig av bønder¹⁵⁹ som ikke er profesjonelle soldater og andre stormenns hird. Siden målet er å anslå antall profesjonelle soldater kongen kunne innkalle, er hirdfølger i urolige tider ikke mulig å bruke.

¹⁵³ Hirdskråen: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, 24; Magerøy, Store norske leksikon, på nett, s.v. «Snorre Sturlason» [01.11.14].

¹⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:235 – 236, 239.

¹⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:78 – 79.

¹⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:77 – 79.

¹⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:67 – 68, 78 – 79.

¹⁵⁸ Snorre, Heimskringla, 3:78 – 80.

¹⁵⁹ Snorre, Heimskringla, 3:80.

Gregorius Dagsson var mannen som ønsket de tøffeste jobbene når det gjaldt å beskytte den norske kongen.¹⁶⁰ Han var den mektigste lendmannen i Norge og hatt sterk innflytelse på kongen.¹⁶¹ Det er to ganger at hirden rundt Gregorius blir anslått til nitti mann. Det er når Haraldssønnene møtes i Bergen i 1155¹⁶² og når Gregorius rømmer over fjellet når gården hans Bratsberg ble angrepet.¹⁶³ Kong Inge og kong Sigurd møtes først og det ender med Sigurds død. Gregorius er kong Inges mann og de vet at brødrene til Inge ville frata ham den kongelige makten.¹⁶⁴ Det kan derfor være urolige tider som er årsaken til at en lendmann reiser med en hird på 90 mann. Men Gregorius hadde samme hirdstørrelse da han rømmer fra kong Øystein da han prøvde å angripe ham hjemme på gården Bratsberg.¹⁶⁵ Dette er også urolige tilstander, men dette er en overraskende situasjon. Hvis han ønsket kunne han mobilisert mer enn ti ekstra soldater. Det virker mer som at det er hans vanlige hird. Det passer godt med det inntrykket som blir skapt av Gregorius hvor han ønsker å fremstå som den mektigste og sterkeste lendmannen i Norge. En god måte å illustrere dette på ville være å ha mer folk enn alle andre. Det kan derfor tenkes at Gregorius gjør dette for å fremheve seg selv. Det å ha fremhevet seg på denne måten er kun virkningsfullt hvis det er en sterk begrensning på hirdstørrelser. Derfor kan Gregorius nitti menn være en styrkning av en begrensning på 80 menn.

Hvis Gregorius bryter reglene, hvorfor bare med ti personer? Spørsmålet er heller om hvorfor kong Inge tillot disse ekstra mennene. Det kan enten være for at kongen ikke har noe valg, da Gregorius er makten bak tronen. Det andre det kan være en slags belønning eller gave til en viktig støttespiller. Gaven er et overtak over andre lendmenn hvis det skulle oppstå konflikt mellom dem. Det er også mulig at Gregorius hird viser at spesielt mektige (og viktige for kongen) lendmenn kunne bryte begrensningene. Det er derfor trolig at det store flertallet vil ha rundt 80 menn.

Ser en bort fra disse to eksemplene er det fra tett opptil til 80¹⁶⁶ mann som det refereres til for de mektigste hirdene gjennom hele Heimskringla.¹⁶⁷ Det virker å være et tak ved 80, noen av 80 mannshirdene var kanskje ikke alltid på full styrke, men man gikk ikke over grensen, annet enn i ekstreme omstendigheter. Det er noe variasjon i følgene på opptil 80

¹⁶⁰ Snorre, Heimskringla, 3:236 – 238, 245 – 247.

¹⁶¹ Snorre, Heimskringla, 3:230, 259.

¹⁶² Knut Helle, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Sigurd 2 Haraldsson Munn», https://nbl.snl.no/Sigurd_2_Haraldsson_Munn [12.11.14].

¹⁶³ Snorre, Heimskringla, 3:235, 239.

¹⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:235.

¹⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 3:239.

¹⁶⁶ Fra nå av forenkler jeg dette til 80 mann.

¹⁶⁷ Snorre, Heimskringla, 2:173, 234; Snorre, Heimskringla, 3:81.

mann, men det er alltid 80 som er utgangspunktet. Hirdene har aldri 70 og noe og 80.¹⁶⁸ Det betyr at det var viktig for lendmennene og ha med seg så mange menn som samfunnet tillot. Siden antallet og utrustningen ville si noe om status, makt og verdighet. Ved at man ikke hører om lavere tyder også på at disse slektene var så mektige at de kunne ha utrustet flere enn 80 eller at det var viktig å skille seg fra sysselmennene og gikk for kvantitet over kvalitet. Noe som ville gitt flere menn til en billigere penge.¹⁶⁹ At 80 tallet er så stabilt viser også at det var viktig ikke å utfordre kongen. Hvis en person samlet seg flere ville det i de fleste tilfeller blitt sett på som en provokasjon mot kongen. Dermed ville denne gruppen antageligvis ha ressurser til å samle flere menn, men ble begrenset fra kongemakten.

LENDMENNS MILITÆRE STYRKE I FREDSTID

Med Gustav Storm anslag på 20 lendmenn og vanlige hirder blant disse mennene var 80 er det enkelt å gi et anslag over hvor mange profesjonelle styrker lendmennene gjorde tilgjengelig for kongen. Til sammen blir dette 1600 mann.¹⁷⁰

Slik Erling Tambarskjelve vil også andre lendmenn kunne bruke sine kontakter til å mobilisere flere tropper i en krise. Dette vil være en miks av bønder og andre stormenns tropper. Men det er kun den profesjonelle delen av hæren jeg ønsker å kartlegge i dette kapittelet.

ANTALL SYSSELMENN

Sysselmenn ble først utnevnt av Olav Tryggvasson samme år som han sender Gissur og Hjalte til Alltinget.¹⁷¹ På dette tinget ble Island kristnet. Det betyr at det må ha skjedd i år 1000.¹⁷² Derfor bruker jeg sysselmennsbetegnelsen på de som hadde rett til de mindre mektige hirdfølgene. Disse mennene vil det derfor knytte seg enda større usikkerhet til enn overslaget over lendmenn, siden det ikke er sikkert de var sysselmenn. Jeg bruker termen av i mangel av noe bedre og jeg antar at antallet sysselmenn vil være et godt overslag over hvor mange av denne standen mennesker det var i Norge, uansett hva de heter. G. Storm skriver ikke om sysselmenn. Derfor brukes Bagge sitt anslag på mellom 45 og 50 sysselmenn som grunnlag for antall av de mindre mektige hirdfølgene.¹⁷³

¹⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 2:173, 234; Snorre, Heimskringla, 3:81.

¹⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:235 – 236.

¹⁷⁰ 20 (lendmenn) x 80 (mann pr hirdfølge) = 1600 (profesjonelle tropper).

¹⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:251.

¹⁷² Claus Krag, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Olav 1 Tryggvason», https://nbl.snl.no/Olav_1_Tryggvason [12.11.14].

¹⁷³ Knut Mykland og Sverre Bagge, Norge i dansketiden: 1380 – 1814, (Bergen: Politikens forlag, 1987), 30 – 31.

DE MINDRE MEKTIGE HIRDFØLGENE

Ved å bruke samme metode som for de mektigere hirdstørrelsene, blir det et sted mellom 20 og 40 mann. Disse varierer mye mer enn lendmennes styrker. Hvorfor det er slik er vanskelig å si. Det kan ha noe med muligheten for å rekruttere lokalt eller forskjellen i rikdom og prestisje. Eventuelt at det ikke var mange nok rikfolk i Norge til å utnytte denne samfunnsklassens militære kapasitet totalt.

Tallene vitner om at personer i denne samfunnsklassen kunne ha så mange som 40 mann, men mange av ukjente og sannsynligvis varierende årsaker, ikke klarte eller vært villige til, å trene opp 40 hirdmenn. Det er et tap også for kongemakten som helst vil ha flest mulige profesjonelle krigere de kan påkalle ved behov og opprettholde beredskapen rundt i landet. Det viser derfor muligens et gap mellom den ønskede militære kapasitet for de profesjonelle styrkene og virkeligheten.

Det at personer ikke velger eller klarer å utnytte den tillatte hirdstørrelsen kan tyde på at potensiale for flere profesjonelle militære styrker i samfunnet er begrenset. Hvis det ikke krevdes ressurser å fø, utstyre og å trene hirdsoldater, ville tallene i Heimskringla sannsynligvis hovert nærmere 40 tallet. Slik lendmennes hirdfølger er jevne. Til anslaget vil jeg bruke både 20 og 40. Sannheten er et sted imellom, men det er sannsynlig at tallet vil fluktuere så et presist tall er ikke ønskelig. Ved å bruke det lavest tallet for både antall sysselmenn og menn i hirden vil man få en minimumsverdi på 900 personer.¹⁷⁴ Ved å bruke de høyeste tallene får man en maksverdi på 2000 personer.¹⁷⁵ Det betyr at sysselmennene råder over en militær styrke på et sted mellom 900 og 2000 personer.

Eventuell evne til å mobilisere ekstra personer er ukjent. Hvis den eksisterer vil den logisk sett være mindre enn en lendmanns.

KONGENS MILITÆRE RESSURSER I FREDSTID

Med disse tre anslagene er det anslått hvor mange profesjonelle styrker det var i landet. De er fordelt med 120 mann til kongen selv. Lendmennene kunne stille med ytterligere 1600 mann. Sysselmennene rådet over et sted mellom 900 og 2000 personer. Ved å legge disse sammen vil det være et sted mellom 2620 og 3720 profesjonelle soldater som sto under kongens kontroll.

¹⁷⁴ 45 (sysselmenn) x 20 (menn i hirden) = 800 (profesjonelle styrker/ lavt anslag).

¹⁷⁵ 50 (sysselmenn) x 40 (menn i hirden) = 2000 (profesjonelle styrker/høyt anslag).

KAP.3 LOGISTIKK

Logistikk handler om å sørge for at de ressursene man trenger for å oppnå det man ønsker er tilgjengelig så kort tid som mulig før de trengs, men aldri etter. Dette er det optimale for de som driver med logistikk.¹⁷⁶ Med krigføring handler det derfor om hvordan mobilisere de troppene man trenger før de blir transportert til slagmarken. Det er hvordan nordmennene løste disse oppgavene som undersøkes i dette kapittelet.

Hvordan kongene sørget for å kalle inn ekstra mannskaper er tema for første del som omhandler mobilisering. Der er det to former og det er leidang som bli behandlet først og så hærpil. Leidang blir da en del om hvordan kongen innkalte tropper når de visste at de kom til å trenge dem for en operasjon. Hærpil er når man omtrent er under angrep og bare tenker på å mobilisere så mange soldater man kan på kortest mulig tid.

Transport har to hovedformer. Det er enten til lands, som blir behandlet først og så til vanns som blir drøftet etterpå. Målet er å finne ut hvordan nordmennene klarte den hurtige kraftoppbyggingen som overmannet de overraskede forsvarerne.¹⁷⁷

LOGISTIKK?

Logistikk er en sentral del av vår moderne verden. Bevissthet rundt logistikk er viktig for moderne bedrifter for å holde produksjonen i gang og kostnadene nede. Men for å diskutere temaet må det en definisjon til. Jeg definerer logistikk som kunsten å sørge for at alt det som er nødvendig for at en operasjon skal kunne gjennomføres er tilgjengelig i det det trengs, så man ikke må ha for stort lager. Begrepet ble først utviklet innenfor det militære. Logistikk er et moderne begrep, selv om den militære bruken kan spores til 1600 – tallet.¹⁷⁸ Hvorfor ta dette nyere begrepet med i den norske modellen? Det er fordi logistikk er noe man gjør uansett. Det vil si uansett om nordmennene visste om logistikk eller ikke, var dette noe de gjorde. De var også opphavet til noen imponerende logistiske hendelser, som for eksempel å føre en diger korsfarer hær fra Norge og helt til det hellige land.¹⁷⁹ Eller bare tanken på den norske kongemaktens evne til å reise tropper fra hele Norge, så langt laksen kunne gå¹⁸⁰, gjennom leidangen. Den logistiske evnen til det norske kongehuset er noe man kan se nærmere på ved hjelp av Heimskringla, selv om man må være klar over at dette ikke var noe Snorre var spesielt opptatt av eller hadde noen bevissthet rundt.

¹⁷⁶ Bjørn Foss, *Innføring i Logistikk*, 3. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 2004), 11.

¹⁷⁷ Diesen, *Militær strategi*, 140 – 142.

¹⁷⁸ Foss, *Innføring i Logistikk*, 14.

¹⁷⁹ Snorre, *Heimskringla*, 3:155 – 165.

¹⁸⁰ Snorre, *Heimskringla*, 1:132.

Logistikken jeg skal se på er hvordan de skaffet troppene som trengtes og hvordan de ble transportert til slagmarken. Første tema er mobilisering, mens det siste er transport.

MOBILISERING

LEIDANG

I Heimskringla har jeg funnet to måter å innkalle ekstra tropper på utover de profesjonelle troppene, enten å innkalle leidangen eller å sende hærpil. Leidangen blir drøftet først. Da skal jeg se på hvem som har mulighet til å utkalle en leidang, hva man måtte planlegge før utkallelsen i det hele tatt fant sted og til sist hvordan selve budskapet ble spredd. Hærpilen blir drøftet etterpå.

Dette er tilfellene av leidangsutkallelse i Heimskringla fra Harald Hardraades innkallelse i 1066 og ut Heimskringla.

«Kong Harald sendte bud over hele riket og bød ut halv leidang.»¹⁸¹

«I begge riker ble hæren nå samlet. Haralds sønner bød ut full leidang i Norge, både av folk og skip, og kong Svein seilte sydfra med den danske flåten.»¹⁸²

«Kong Sigurd bød ut leidang fra hele Norge, både mannskap og skip, og da flåten lå samlet, hadde han over tre hundre skip.»¹⁸³

«Den danske kongen lot seg overtale og bød ut leidang; han seilte opp til Norge med seks hundre skip.»¹⁸⁴

«Kong Håkon satt i Trøndelag om vinteren, men da våren kom, bød han ut leidang og rustet seg til å dra sydover mot Erling. Han hadde med seg Sigurd jarl, Jon Sveinsson, Eindride Unge og Ånund Simonsson, Filippus Petersson, Filippus Gyrðsson, Ragnvald Kunta, Sigurd Kåpa, Sigurd Hjupa, Frirek Køna, Askjell på Folland, Gunnar byfuts sønn Torbjørn og Strad-Bjarne.»¹⁸⁵

«Da hele denne handelsflåten kom opp på Møre, møtte de kong Håkons hær. Han var selv opptatt med å ruste seg og samle folk og stevnet til seg både lendmenn og leidangsbønder.»¹⁸⁶

«Derfra seilte Håkon til Veøy*, men han sendte Sigurd jarl og Ånund Simonsson innover i Romsdalsfjorden for å samle skip og mannskap, og lot menn dra i samme ærend både til Sunnmøre og Nordmøre. Etter noen dager på handelsstedet seilte kong Håkon litt lenger sydpå, og tenkte at der ville mannskapet ha lettere for å slutte seg til ham, så de kunne komme raskere av sted.»¹⁸⁷

«Erling Skakke fikk snart høre at den danske flåten var kommet til Viken. Han bød da ut full leidang av folk og skip. En mektig flåte samlet seg, og med den seilte han østover langs kysten. Ved Lindesnes fikk han vite at den danske hæren, etter å ha herjet vidt omkring i Viken, var vendt tilbake til Danmark. Erling ga da hele leidangshæren hjemlov, mens han selv og noen lendmenn med mange skip satte etter danskene sydover til Jylland.»¹⁸⁸

¹⁸¹ Snorre, Heimskringla, 3:113.

¹⁸² Snorre, Heimskringla, 3:130.

¹⁸³ Snorre, Heimskringla, 3:174.

¹⁸⁴ Snorre, Heimskringla, 3:212.

¹⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 3:269.

¹⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:269.

¹⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:270.

¹⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:287.

Dette er åtte eksempler som kaster lys over hvordan et leidangsoppbud forekommer. Selv om de ikke gir noe komplett bilde gir de mange biter av et puslespill. Resten av diskusjonen tar utgangspunkt i disse åtte eksemplene.

Et fellestrekk er at disse utbudene, kunne kun være initiert av kongemakten. I alle leidangs utkallelser, unntatt ett, gjort på ordre fra noen som er utnevnt til konge. Erling Skakke er eneste unntak, men han var formynder for kong Magnus Erlingsson og han utkaller dermed på en konges autoritet. Autoriteten kaller ikke bare ut leidangen, men er fysisk til stede og er leder for leidangen.. Kongens rolle er altså en legitim autoritet for utkallelse og naturlig leder. Men dette har ført til mye planlegging.

Der det er spesifisert, viser sitatene at leidangen ble utkalt på våren. Leidanger er svært økonomisk belastende for kongemakten.¹⁸⁹ De første spørsmålene kongen stiller seg, med den kunnskapen man har tilgjengelig. Er det nødvendig med en leidang? Ville kongens egne menn og hans allierte være nok? Hvis ikke; Har man råd til å utkalle en som kan fremme egne krav? Hvis svaret på et av disse er ja, vil perioden mellom at man bestemmer seg for å dra på leidang til den utkalles, sannsynligvis bli brukt til planlegging. Spørsmål som: Hvem skal være med? Hvem skal innkalles? Hva vet man om fienden? Hvor skal det reises? Hvilke mål skal man angripe? Hva er det strategiske målet? Det operasjonelle? Hva trengs for å oppfylle disse målene av ressurser? Hvor skal disse ressursene komme fra? Alle slike spørsmål måtte tenkes på, vurderes og finne et tilfredsstillende svar på. På vinteren valgte kongen seg et vintersete hvor han oppholdt seg på vinteren og skipstrafikken gikk ned til et minimumsnivå. Den stoppet nesten opp, vinteren var derfor en tid for planlegging.¹⁹⁰ Med den begrensede informasjonen man hadde var nok dette ingen lette avgjørelser. På den andre side, med tanke på hvor sjeldent leidangene ble utkalt, 13¹⁹¹ ganger på 111 år, kan det tyde på at man var sikker på den politiske situasjonen. Man visste at man trengte en leidang og at fienden var klar. Dermed ble få andre motstandere vurdert. Men selv om man antar at det var en enkel vurdering på hvem man skulle slåss mot, var det mange andre praktiske detaljer som gjensto.

INNKALLE MENN

Når man har planlagt leidangen må budskapet til relevante parter sendes ut. Bare ett av sitatene gir noen detaljer på hvordan:

¹⁸⁹ Se kap.4.

¹⁹⁰ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 223 – 224; Snorre, Heimskringla, 3:88, 92, 101, 110, 127, 136 – 137, 150, 156, 168, 191, 204, 215, 254, 269, 274, 285.

¹⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 130, 137, 141 – 144, 145, 146 – 147, 150 – 153, 174, 212 – 213, 269 – 273, 279 – 281.

Derfra seilte Håkon til Veøy*, men han sendte Sigurd jarl og Ånund Simonsson innover i Romsdalsfjorden for å samle skip og mannskap, og lot menn dra i samme ærend både til Sunnmøre og Nordmøre¹⁹²

Sitatet tyder på at det fysisk blir sendt menn rundt i alle områder det skal utkalles leidang fra, for å gi beskjed til folk at de er blitt utkalt til militærtjeneste. Med det mener jeg at det er den samme gruppen menn som besøkte alle gårdene. Dette står i motsetning til hærpilen som jeg ser på senere og hvor det var en beskjed som bøndene selv hadde ansvar for å levere videre til neste gård.

Det som er problematisk er at fremgangsmåten for utkalling bare er nevnt en gang i Heimskringla. Det er derfor noe som har fått Snorre til å skrive dette ned og de samtidige til å bevare informasjonen i dette tilfellet. Dette er i motsetning til alle andre ganger leidangsinnkallelser er nevnt. Hvorfor skulle de ikke ha gjort det hvis det ikke var spesielt? Hvis ikke budskapet fysisk blir spredd av personer som er sendt ut, må det finnes en annen plausibel måte å spre budskapet på. Ville det være lettere å dra rundt på de forskjellige tingene som ble holdt på våren? F.eks. det som het gangdagetinget som ble holdt de tre dagene før Kristi Himmelfartsdag.¹⁹³ Dette tinget kunne være i seneste laget å begynne innkallingen. Kongen kunne også stevne til egne ting.¹⁹⁴ Problemet med å kalle inn til eget ting, er at formodentlig må beskjeden om å spre innkallelsen til tinget sendes fysisk rundt. Hvorfor innkalles ikke mannskapene med denne beskjeden istedenfor til tinget hvor de får leidangsinnkallelsen? Denne metoden er nok avhengig av at det er et ting i rett tid på året. Imidlertid har innkalling på ting noen fordeler. På tingene ble viktige saker diskutert og mange møtte opp. Da kunne man på relativt kort tid få gitt beskjed til mange personer. For å oppnå fordelene med å innkalle via ting, må tinget være planlagt på forhånd. Det er en mulighet, men underbygges ikke noe sted i Heimskringla. Innkalle gjennom ting er derfor lite trolig.

Det er derfor mest sannsynlig at innkallelsen ble fysisk sendt rundt av menn. Det har noen fordeler, utover å spare en ekstra innkallelse. Når man sender menn fysisk inn og ut av fjordene fikk man hentet ut flere tropper fra et område. Dette fordi det var det enklere å snike seg unna en leidang innkalt av en konge hvis den ble overlevert som budstikke mellom gårdene, spesielt som i dette tilfelle at det var meningen å bruke troppene internt i Norge mot en annen konge. Hvis det ble sendt en beskjed rundt eller at beskjeden kun ble gitt til de som møtte opp på tinget var det enklere å stikke seg bort eller ikke å få beskjed, enn når det sto væpnede representanter for kongemakta på tunet for å innkalle leidangsbonden.

¹⁹² Snorre, Heimskringla, 3:270.

¹⁹³ Snorre, Heimskringla, 3:216.

¹⁹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:287.

Hvordan forklare at innkallingen bare er nevnt et sted i Heimskringla? Dette tilfelle kan være uvanlig, men det er mer sannsynlig at det nevnes fordi det er viktig for å forstå hvorfor slaget ender som det gjør. Som man kan lese av sitatet ble Sigurd jarl og Ånund Simonsson sendt innover Romsdalsfjorden. Antagelig hadde de med sine personlige menn, noe som ville være en betydelig styrke. Det ble også sendt menn til Sunnmøre og Nordmøre. Slik som slaget utvikler seg hadde Håkon sårt trengt disse mennene. Det er dette jeg mener er hovedgrunnene til at metoden budskapet blir levert på blir nevnt. Det forklarer noe av grunnen til at Håkon tapte slaget, samt at han ble lurt av Erling Skakkes strategi. Selve innkallelsen er nevnt fordi den forklarer hvorfor folk er borte fra slaget, ikke fordi den innkallelsen er spesiell. Det er derfor grunn til å tro at innkallelsesmetoden er representativ.

Den norske leidangen ble altså kalt inn ved at menn fysisk ble sendt rundt med budskapet. Dette gjorde det vanskeligere å trekke seg unna. Det finnes flere varianter av leidang.¹⁹⁵ Et hovedskille er mellom de planlagte og de mer akutte. Hvis landet blir angrepet og kongen innkaller tropper er dette en leidang. Men den er på slagmarken lite forskjellig fra en hærpil. Hovedforskjellen er at kongen leder leidangen.

HÆRPIL

Det er bare denne ene formen for leidang som er lik hærpil. Leidangen er et mer vidt begrep som omfatter alle tilfeller hvor kongen innkaller ekstra mannskaper utenfor eliten. Hvordan en hærpil fungerer, sier mye om hvordan en akutt leidang fungerer. Dette er fordi kun autoriteten og ledelsen på bakken er forskjellig.¹⁹⁶ Hvordan en hærpil fungerer, vil undersøkes ved å se nærmere på autoriteten og mulige metoder å spre en hærpil på.

Ordet hærpil forekommer tre ganger i Heimskringla etter Olav den helliges Saga.

I Magnus den godes saga:

4. Kong Svein Alfivason oppholdt seg i Sunnhordland da han fikk høre at en hær var underveis. Han lot straks skjære hærpil, sendte den ut i fire retninger og stevnet til seg bøndene med bud om at full leidang skulle være ute, både av folk og skip, for å forsvare landet sammen med ham.¹⁹⁷

I Magnus Berrføtts saga:

5. Det var en lendmann som het Sigurd Ullstreng og var sønn av Lodin Viggjarskalle. Så snart han hørte om Tore og flokken hans, samlet han folk med hærpil og stevnet alle de menn han fikk tak i, til et møte på Viggja.¹⁹⁸

I Magnus Blinde og Harald Gilles saga.

Solveig kom opp til gården Solbjæger og fortalte hva som var hendt; hærpil ble skåret og sendt til gården Skurbågar, der det var stort samdrikkelag og mange menn samlet.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Se kap.4.

¹⁹⁶ Se kap.4.

¹⁹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:13

¹⁹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:138

¹⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:199

Dette siste eksempelet skjer i forbindelse med angrepet på Konghelle av Venderne.

Det er flere ting man kan lære om Hærpil på dette grunnlaget. En viktig likhet er at i alle tre tilfellene vet man at fienden kommer eller den har kommet. Hærpilen virker dermed å være koblet til det akutte forsvaret. At du kun skal sende hærpil vis det er et angrep underveis.

Det at fienden er underveis forklarer hvorfor forskjellige mennesker skjærer hærpil. Alt fra en konge via lendmann til en ikke navngitt bonde skar hærpil. Solveig virker ikke å ha skjært hærpil. Kanskje fordi hun er en kvinne eller at hun ikke bor på gården. Hun blir tatt alvorlig. En mulig slutning er at alle frie menn kan skjære hærpil, noe som virker sannsynlig hvis den kun brukes hvis man vet at fienden kommer snart. Man kan ikke vente på at kongen eller kongens regionale og lokale representanter reagerer for å få til en rask nok mobilisering av styrker. Med tanke på tidsrommet angrepet foregår, sannsynligvis en dag. Når et slikt angrep kom overraskende ville det være umulig for kongen selv å reagere hvis han ikke var i nærheten. Men det var viktig å ta landforsvaret seriøst, det var viktig at noen reagerte. Kongen ville derfor være tvunget til å gi andre muligheter til å mobilisere tropper raskt og effektivt nok, slik at slike angrep ville få et militært svar. Det var derfor et nødvendig offer for kongemakten, samtidig er det et spørsmål hvor mye kongen kunne ha begrenset væpnede menn til å reagere. Da måtte han demilitarisere landet og det ville han heller ikke være tjent med for da ville hele ideen om leidang ikke fungert.

Men på et viktig punkt skiller kongens hærpil seg i forhold til de andres. Det er den eneste hærpilen hvor det blir beskrevet at han innkaller leidangen, noe som tyder på at selve leidangen var et kongelig prerogativ. Ikke det at det nødvendigvis var kvalitativt annerledes, bare at når kongen innkaller en hær innkaller han leidangen. Det kan henge sammen med kongens ønske om å skille mellom hærsamling som var planlagt, både defensive og offensive fra de akutte hærpilene hvor fienden er bekreftet å ankomme snart. Ved at leidangen er kongelig prerogativ beholder han makten over alle planlagte hærsamlinger. Det blir da vanskeligere for ikke kongelige personer å samle hærsamling mot kongen.

SKJÆRE HÆRPIL

I de første eksemplene ble hærpilen sendt rundt for å samle mest mulige menn, men de sier lite om hvordan. Det tredje sitatet med Solveig er mer opplysende. Der virker hærpilen å ha blitt sendt fra en gård til en annen. Det er da viktig å vite at konteksten er et angrep på Konghelle.²⁰⁰ Byen ligger ikke langt unna, siden Solveig har gått opp i landet i løpet av en

²⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

dag.²⁰¹ Hærpilen er så blitt sendt fra gården Solbjargar til Skurbågar hvor en gjeng har gått inn til byen og blir vitne til Olves gjerninger der.²⁰² Hvorfor sendes hærpilen så kort? Var det på grunn av at det var her det var samdrikkelag? Betyr det at bønder kun kunne sende hærpilen kort? Eventuelt til nærmeste øvrighetsperson. Denne personen ville så ta ansvaret for å innkalle tropper med sin autoritet. Det er en mulighet, men jeg mener det er større sannsynlighet for at det er et litterært grep fra Snorre, en måte å knyte sammen de to hovedpersonene. Samtidig står det ikke spesifikt at hærpilen stoppet på den neste gården. Trolig ble den bare nevnt der det var nødvendig. Dessuten, hvis hærpilen ikke ble sendt videre, må det forklares hvordan lendmennene ble mobilisert og da virker det sannsynlig at hærpilen fortsatte videre til andre gårder.

Når en leser om hærpilen åpner den for noen spørsmål som ikke er mulig å svare på med hjelp av bare Heimskringla. Hvordan ble den sendt rundt? Da mener jeg ikke den fysiske gjenstanden, men hvem beskjeden ble sendt videre til. Gikk den til alle gårdene, eller ble den sendt til spesifikke gårder? Hvordan løste man problemet med å utkalle bare de menneskene som var nødvendig? Hvordan kunne mottageren vurdere om det var en krise han måtte reagere på, eller om krisen hadde utspilt seg? Disse spørsmålene sammenfattes i spørsmålet om det var noen rutiner for hvordan hærpilen ble sendt rundt, samt hvilken informasjon den bar med seg?

I et hypotetisk eksempel er en bonde som står nederst på rangstigen en av de som blir utkalt. Denne personen kan sannsynligvis ikke lese.²⁰³ Han får en hærpil på døren. Utformingen er beskrevet av Olaus Magnus i 1555 som en pil, - gjerne med en løkke i den ene enden og brent i den andre.²⁰⁴ Dette skulle symbolisere straffen, ved ikke å levere budskapet videre, i form av henging og nedbrent eiendom.²⁰⁵ Fra gulatingsloven står det at det var en jern eller trepil som ble sendt rundt.²⁰⁶ Den gir dermed lite informasjon om det en skulle tro var viktig; Hvor foregår konflikten? Når ble hærpilen sendt ut og hvor skal man møte? Det siste spørsmålet henter Heimskringla om er løst ved at det er faste oppmøtestedet. Byboerne i Konghelle samlet seg på bryggen etter at de hadde utrustet seg,²⁰⁷. Informasjon om hvor oppmøtet er, er det vanskelig å se for seg at kunne skje effektivt hvis budskapet ikke inneholdt skriftlig informasjon. Da måtte innkallelsen ha fungert slik. Først sendes budskapet til neste

²⁰¹ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

²⁰² Snorre, Heimskringla, 3:199.

²⁰³ Lars Lönnroth, «Sponsors, Writers, and Readers of Early Norse Literature». I *Social approaches to Viking studies*, red. av. Ross Samson, 3 – 10. (Glasgow: Cruithne Press, 1991), 3- 10.

²⁰⁴ Ersland, Holm, *Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814*, 1: 57.

²⁰⁵ Ersland, Holm, *Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814*, 1:57.

²⁰⁶ Knut Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, (Leikanger: Skald, 2001), 161.

²⁰⁷ Snorre, Heimskringla, 3:198 – 199.

gård, enten gjør en det selv eller sender noen. Når dette er gjort ruster man seg før man går i retning hærpilen kom fra. Slik går man til man støter på fienden eller noen venner som vet hva skjer

Denne metoden fungerer til å få mobilisert folk, men er dårlig til å samle dem. Dessuten; Hvor lenge skal man gå og i hvilken retning? Da virker det logisk at man hadde et fast møtepunkt, selv om det er et avsnitt i Heimskringla som tyder imot dette. Det er da Valdemar kommer til Norge på hærferd og det står «[...] hver gang de nærmet seg fastlandet, skjøt folk mot dem, om de så bare var én eller to[...]».²⁰⁸ Det betyr at ingen i Norge ønsket danskekongen velkommen. Så lite velkommen var han, at alle som så ham tok opp våpen og kjempet, selv når de var alene. Det er lite effektivt da en ønsker å ha en slagkraftig nok hær til å kunne håndtere trusselen. Noe som ikke skjer hvis man, istedenfor å samles, går på alene. Dessuten taler igjen Konghelle -eksempelet mot dette, da det tydelig ble samlet to grupper på henholdsvis 200 og 400 menn, begge ledet av lendmenn.²⁰⁹ Olve på sin side ser jeg på som et unntak da det poengteres at dette var under et samdrikkelag. Alkohol kan forklare hvorfor han velger å angripe fienden alene, vel så mye som at det tyder på at han fikk beskjed og løp til strid uten å få støtte.

Et samlingspunkt gir også den fordel at det gir en mulighet til å avgjøre hva man skal gjøre med hærpilen. Det er lett å tenke seg at selv om det ikke er vanlig å kunne lese runer eller latinske bokstaver²¹⁰, vil sannsynligheten være større når flere samles, spesielt hvis samlingen også inkluderer folk fra de høyere lag av befolkningen.²¹¹ Dermed virker det mer plausibelt at en hærpil fungerer ved at det medfølger skriftlig informasjon om hvor og når man ble/blir angrepet. Deretter kan man på samlingsstedet avgjøre om det er noe som de lokale skal reagere på. Er det for langt unna? Er det for sent? Er hærpilen utkalt på feil grunnlag? Slike spørsmål vil være en veldig viktig vurdering i interne stridigheter.

Hvis hærpilene er organisert på en slik måte vil de være effektive til å reise og samle menn ved hjelp av relativt begrensede midler. Det er derimot et problem. For hvem var det som skrev denne meldingen i Hærpilen? Hvis det kreves at de som er på vakt kan skrive, blir det fort mange som blir ekskludert fra en slik tjeneste. Det er også verdt å merke seg at vardeordningen ikke trengte mer informasjon en at selve bålet ble tent.²¹² Men vardene fungerer langs sjøen der man kan ordne det på en litt annen måte. Hvis man vet hvilken

²⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:287.

²⁰⁹ Snorre, Heimskringla, 3:200.

²¹⁰ Lönnroth, «Sponsors, Writers, and Readers of Early Norse Literature», 3 – 10.

²¹¹ Lönnroth, «Sponsors, Writers, and Readers of Early Norse Literature», 3 – 10.

²¹² Snorre, Heimskringla, 1:132.

retning vardene ble antent, vet man også hvilken retning man må seile for å møte fienden. Man kan bare følge kysten. Siden man har begrenset med muligheter for å ta feil, vet man at man før eller siden vil møte de skipene som ble mobilisert kortest fra fienden og som vet sann omtrent hvor de er. Så venter man til man har samlet nok skip. På land ville dette være vanskeligere siden man i hvert kryss må vite hvor man skal. Dermed må hærpilen av nødvendighet være mer komplisert. Men siden meldingene blir overbrakt fra gård til gård til fots, trengs det noen til å bære dette budskapet, og de kan også prate. Dermed kan budskapet overbringes muntlig og hærpilen vil dermed fungere mer som et troverdighetsvitne. Hærpilen kan dermed også utstyres med et bumerke som viser at noen står som garantist for den beskjeden som blir sendt rundt. Denne varianten har den ulempen at beskjeden er avhengig av å overbringes korrekt fra ledd til ledd, og at det er noen som kan ta imot beskjeden.

Av disse tre variantene heller jeg mot den siste, men jeg finner det sannsynlig at det er lokale variasjoner. Det vil være avhengig av hvor ofte et lokalsamfunn vil føle behovet for å skjære hærpil. Skjer det ofte er sannsynligvis rutinene er gode. Det fungerer best i områder hvor kongen føler størst trussel, slik som i grenseområdene, der tronen er interessert i et godt akutt forsvar. Ifølge Storm er det ting som tyder på at det var flere lendmenn og sysselmenn i grenseområdene siden disse var viktige for landforsvaret.²¹³ I slike områder ville det å utnytte de lokale forsvarsressursene på en god og effektiv måte være i kongens interesse, siden dette hjelper ham med å forsvare sin maktposisjon som ansvaret for landvernet gir ham. Mer avsidesliggende steder som ikke er like utsatt, vil dermed ikke mota samme hjelp fra kongen.

Det neste spørsmålet er hvordan budskapet ble spredd. Det må av nødvendighet bli spredd av folk til fots eller hest²¹⁴ og der det var mulig sannsynligvis med robåt. Men spørsmålet blir; Hvor bestemmer man seg for å levere budskapet? Det er to varianter i utdragene. Enten blir de sendt i fire retninger og/eller et ubestemt mål eller, som i det siste tilfellet, til en bestemt gård. Det siste viser at man brukte hodet og sendte der man visste hvor de relevante folkene i området var samlet. Når det gjelder det første eksempelet virker det rart å ta det bokstavelig. I fire retninger kan vel så gjerne være en metafor for alle retninger ved at det symboliserer de fire himmelretningene. Men de ubestemte målene tyder på at man ønsker å samle flest mulig på kortest mulig tid, noe som igjen skulle tyde på at fire beskjeder er litt lite. Tre hypoteser på måter disse hærpilene kunne spres på. Man kan sende den videre til neste gård. Man kan sende den til bestemte gårder. Siste hypotese er å sende til stormannens gård som tar ansvaret derfra for å sende ut hærpilen til sitt nærområde.

²¹³ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 140.

²¹⁴ Se kap.3.

Første alternativ er å sende hærpilen til den neste gården. Det er opp til den enkelte å spre budskapet videre og hvem som skal få det som neste mann. Dette kan jeg se for meg at fungerer godt i smale daler, som er vanlig i Norge. Gårdene ligger omtrent på rekke og beskjeden kan dermed rekke alle, uten at det er spesiell tankegang bak. Men hva med de store bygdene i Trøndelag, Jæren og på Østlandet hvor gårdene ville være i alle retninger? Her må det kanskje organiseres mer.

I alternativ to hvor det er organisert på forhånd hvem man skal innkalle. Det vil da være noe som ligner et «gammeldags» ringetre hvor hver person ringer f.eks. tre andre som allerede er bestemt. Deretter skal de i sin tur ringe tre personer som allerede er bestemt. Bytt ut ringe med hærpil. Det vil være en metode hvor beskjeden spres raskt til de som er organisert på denne måten. Dette krever en overordnet organisering og en duplisering av hærpilen. Er dette i det hele tatt mulig? Sannsynligvis hvis hver bonde kan sende ut hærpil. Men hvor lang tid tar det å lage slike? Hvis hver gård må lage en eller to nye hærpiler vil denne metoden bli for treg. Hvis hærpiler er like kan de lages på forhånd, men bærer de et unikt budskap blir det vanskelig. Denne metoden har fordel at man er sikrere på å nå alle som er organisert innenfor «hærpiltreet». Meldingen blir duplisert og man har potensiale for å nå alle. Ulempen er om dette er for tregt. Hvis noen ikke er hjemme eller utenfor treet vil de ikke få med seg beskjeden.

Det siste alternativet hvor hærpil sendes til storgården er rask og man kan frakte lesbare meldinger. Dette gir mer rom for vurdering lokalt om dette er en hærpil som må reageres på. Er den for gammel, eller noen som prøver å utnytte systemet for å skaffe tropper til et opprør mot kongen. Ulempen er at det gjør at stormennene kan stoppe hærpiler. Det ville gjøre lokal støtte enda viktigere blant stormennene.²¹⁵ Dette vil nok være den raskeste hærpilen da man har en rask hærpil som går mellom stormennene og en lokal som sprer seg ut fra hver storgård til sitt lokalområde.

Siden forskjellige områder har forskjellig behov kan jeg bare konkludere med at det skjedde. Akkurat hvordan blir på hypotesestadiet. Men det ser ut til å ha fungert godt med tanke på at 600 ble mobilisert på en dag ved Konghelle.²¹⁶

TRANSPORT

Et viktig element av logistikk er hvordan hæren blir fraktet rundt. I Heimskringla er det hovedsakelig to metoder for å frakte mennesker og ting rundt. Det ene er beina(13), men det

²¹⁵ Se Kap.5.

²¹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 203.

som dominerer er skip(26). I tillegg er det et transportmiddel som blir stadig viktigere og mer fremtredende i perioden og det er bruken av hest(4) til transport.²¹⁷ Jeg deler opp denne delen i en diskusjon om hvordan nordmennene forflyttet seg til lands og til vanns.

TIL LANDS

Når man i denne perioden skulle flytte en hær på land hadde man to muligheter. Det var enten å gå eller å bruke hester. Nordmennene valgte beina. Det er det som dominerer gjennom hele perioden, og man ser raskt at det er gode grunner til at man foretrakk beina. Det henger sammen med hvor avhengig de norske styrkene var av skip. Hester og skip er en dårlig blanding, spesielt på en tur over Nordsjøen eller lengre perioder til sjøs. Hestetransport med skip er bare nevnt en gang og det er under vendernes angrep på Konghelle. Her kan vi lese at hver vendisk skip hadde med seg to hester. Vendersnekkene var nok mindre enn de norske skipene som var beregnet for røffere sjø.²¹⁸ Hva dette har å si for hvor mange hester man kan stue om bord på norsk kjøl, kan gå begge veier. Norske skip var større, så det er tenkelig at man kunne ta med seg noen flere hester. Men samtidig seilte de i mer urolig sjø og hestene trenger mye mat, vann. Det vanskeliggjør hestetransport. Uansett ville man ikke kunne ta med seg nok hester til å kunne gi alle en hest for transport.²¹⁹ Da er alternativet å skaffe hester der man kommer i land, Det står ikke noe eksplisitt om dette noe sted i Heimskringla, selv om de rir etter å ha reist med flåte i ett tilfelle.²²⁰ Det blir derfor beina som var det viktigste transportmiddelet til lands for den norske hæren i perioden.²²¹

Hvor langt den norske hæren kunne forflytte seg finner vi et hint om ved Olavs hær på sin nattemarsj. Marsjen er oppgitt til 6 rasters vei, noe som tilsvarer 36 km.²²² Det er et par ting som gjør denne hendelsen så spesiell at det er vanskelig å trekke slutninger fra den. For det første så er det en nattvandring, noe som i en tid uten kunstig belysning ville føre til redusert hastighet. For det andre så er dette en usedvanlig lang nattemarsj, Den er så lang at Snorre noterer seg at folk husker den fordi de syntes den var imponerende. Det siste poenget er at hele marsjen kun varer en natt. Da var det ingen grunn til å spare mennenes krefter til flere marsjer. På den andre siden vet de at det venter kamp for troppene når de kommer fram i

²¹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:118, 137, 138, 141 – 144, 145, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 160, 165, 174, 188, 191, 193 – 195, 210, 213 – 214, 215, 220 – 223, 228, 235, 240, 240 – 242, 245 – 246, 256 – 257, 258, 260 – 262, 267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 278, 286 – 287, 289, 290 – 291, 291, 292 – 293, 296 – 297. Til fots 13 tilfeller hest 4 og båter 26.

²¹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:198.

²¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:105 – 106, 116 – 125.

²²⁰ Snorre, Heimskringla, 3:146 – 147.

²²¹ Snorre, Heimskringla, 3:138, 146 – 147, 150 – 153, 188, 245 – 246, 256 – 257, 258, 260 – 262, 274 – 275, 289, 290 – 291, 292 – 293, 296 – 297.

²²² Snorre, Heimskringla, 3:290 – 91.

andre enden. Kamper er en fordel å kjempe så uthvilt som mulig²²³, men til dette igjen visste de at jarlen var gjest fram til kyndelsmesse, før han ville dra videre. Olav har vurdert en lang marsj og rovdrift som mer ønskelig enn at jarlen slapp unna.

Rast er et gammelt lengdemål, Det sier noe om hvor langt man måtte gå før man trengte en hvil, eller rast. Ifølge oversetter er 6 raster det samme som 36 km, noe som gir en rast på 6 km. Dermed er den nyttigste informasjonen i Heimskringla at den gir et mål på hvor langt en hær kunne bevege seg til fots i Norge i løpet av en natt. Dessverre er det ingen indikasjon på hvor mange rast man forventet at en hær tilbakela på en dag. Hendelsen setter en øvre grense for nattmarsj. Logisk vil man kunne gå lenger på dagen. Forskjellen er sannsynligvis mindre i dette tilfelle, siden Olav var lokalkjent. Dette hindret hans menn fra å bli veldig sakk ned mens de gikk. Da vil en maks lengde på en dagsmarsj ligge i samme område, men sannsynligvis litt lenger.

TIL VANNS

Langskip var et av datidens tekniske mirakler. Det fantes forskjellige skipstyper til forskjellig bruk, men med dem kom skandinaverne seg vidt omkring i verden, fra grunne elver til grov sjø. De gav en strategisk fordel til de som brukte dem ved at alle områder, i nærheten av sjø og langt oppi elver, ble tilgjengelig ganske enkelt etter at man hadde gått til investering i et langskip. Når det gjelder militære kapabiliteter vil diskusjon av det skje i kap.5. Utgiften som et skip innebar, betyr at det ikke var så vanlig å investere i skip i Europa. Skandinavia generelt, og Norge spesielt, ser ut til å ha vært et unntak når det gjelder dette. Her ble det bygget mange havgåendeskip, og disse ble godt tatt vare på fordi de var nødvendige i motsetning til i Europa.²²⁴ Dette henger mest sannsynlig sammen med geografiske forhold, for i Norge var det sjøen som bandt landet sammen. Hovedferdselsårene var langs kysten. Hovedsakelig var sjøen den foretrukne metoden for forflytning, spesielt når det gjelder frakt. Det betyr at i Norge var det nødvendig med solide havgående skip.²²⁵ I Europa var vannveiene viktige, men disse foregikk blant stille områder. Handelen foregikk på elver og på grunne stille områder langs land. Friserne seilte rundt Skagen først i 1251.²²⁶ Av nødvendighet var det derfor en flåte av havgående skip i Norge.

²²³ Snorre, Heimskringla, 3:124 – 125.

²²⁴ Roald Morcken, Langskip, knarr og kogge: Nye synspunkter på sagatidens skipsbygging i Norge og nordeuropa, (Bergen: eget forlag, 1983); Susan Rose, Medieval Naval Warfare, 1000 – 1500, (London: Routledge, 2002), 6 – 31.

²²⁵ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 17 – 26.

²²⁶ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 20 – 24.

I tillegg til langskipets evne til å seile på sjø og langt inn i elver og innsjøer var de på langturer begrenset hastighetsmessig av seilingsteknologien. Det er flere tilfeller i Heimskringla hvor det står at de måtte vente på riktig vindretning.²²⁷ Men over kortere distanser var det alltid mulighet til å ro. Denne ekstra manøvreringsevnen hadde militære fordeler under et slag.²²⁸

Det er nevnt mange forskjellige slags skip i Heimskringla.²²⁹ Skipene ble målt i antall sesser. Det vil si hvor mange par årer det var plass til på skipet. Det minste skipet er på 15²³⁰ sesser, mens det største er på 60,²³¹ men det vanlige er et sted mellom 20 og 30.²³² Ellers går et hovedskille mellom lasteskip og krigsskip. Lasteskip er høye og brede. Krigsskip er lange og smale med mange par årer og de har evnen til å frakte mange menn raskt. Disse er typiske leidangsskip.²³³ Skipene krever mye mannskap, men kan frakte flere. Et karakteristikum som gir fordel i strid til vanns er en høydefordel, altså hvor langt over vann både dørken og relingen er over vann i forhold til motstanderens skip. Den som har høyest har fordel.²³⁴ Det er derfor overraskende at skipene hadde relativt lav bordgang. Dette kan tyde på at man prioriterer lette skip som er kjappe og har lav kjøll, slik at de skal være raske og manøvreringsdyktige, samtidig som de kan komme seg fram lang oppover elvene. Utover hverandre ble skandinaverne kun angrepet av Vendere. De trengte derfor større skip enn dem. Det var derfor lite våpenkappløp med kulturer utenfor den skandinaviske kultursfæren.²³⁵ Krigsskip kan derfor ha prioritert de karakteristikaene som gav fordel i strid ute i Europa. Det vil si hurtighet, troppeantall, fremkommelighet og manøvreringsevnen. Framfor ett karakteristikum som kun gir fordel mot andre skip og går på bekostningen av de strategiske bruken.

Lasteskipene, som for eksempel østersjøknarrerne som Håkon bruker i slaget mot kong Inge,²³⁶ hadde høyere skipssider og var bredere. Dette økte lastekapasiteten.²³⁷ Egenskapene gjør dem mer stabile og de er i bedre stand til å takle grov sjø. Handelsskip blir av og til

²²⁷ Snorre, Heimskringla, 3:73, 93, 110, 163, 286.

²²⁸ Se kap.7.

²²⁹ Snorre, Heimskringla, 3:47, 74, 92, 157, 159, 213, 214, 215, 216, 247, 251, 267, 269, 286.

²³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:286.

²³¹ Snorre, Heimskringla, 2:212.

²³² Snorre, Heimskringla, 3:26, 92, 216, 216, 228.

²³³ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 42.

²³⁴ Se kap.7.

²³⁵ Se kap.1; Snorre, Heimskringla, 3:130, 145 – 146, 191, 197 – 202, 211, 212 – 213, 220 – 223, 245, 257 – 262, 287 – 288; Steinar Imsen, «Chapter 1: Introduction». I *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400*, red. av. Steinar Imsen, 13 – 33. (Trondheim: Tapir Academic Press, 2010), 15 – 18.

²³⁶ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 254.

²³⁷ Bjørn Myhre, «Boathouse and naval Organization». I *Military Aspects of Scandinavian Society: In a European Perspective AD. 1 – 1300*, red. av. Anne Nørgård Jørgensen og Birthe L. Clausen, 169 – 183. (København: Nationalmuseet, 1997), 175.

innblandet i slag.²³⁸ Det som de biter godt fra seg, og det henger nok sammen med at de er relativt høye. Mannskapet var også godt væpnet da de måtte beskytte lasten, Vi må heller ikke se bort fra at de drev plyndring på sine handelsreiser.²³⁹

Krigsskipenes svakhet er deres mangel på lagerplass. De er smale, så mesteparten av plassen blir tatt av mannskapet som bemannet årene. Spørsmålet blir hvor de gjør at av maten som trengs for lengre overfarter. Det kan hende de hadde følge av tregere handelsskip, men da krever dette at de bruker lenger tid. Tid er en mangelvare med tanke på tidsbegrensningen i et hørtokt. Problemet må ha vært kjent, for løsningen er nevnt i flere passasjer. Det var tydeligvis vanlig å ha små lettbåter med forsyninger hengende etter skipet.²⁴⁰ Dette gjorde det mulig å ha med seg nok mat til lengre overfarter i rom sjø med mye mannskap. Dette var en forutsetning for en vellykket hærferd.

Handelsskip hadde en rolle å spille i flåteansamlinger. De er nevnt når man drar på langtur med flåten, og flåten trenger mer forsyninger enn krigsskipene og deres lettbåter kan ta med seg. De er oftest nevnt på langturer av en viss størrelse, som Sigurd Jorsalfares tur til Jerusalem. Det betyr at når det er nevnt i Heimskringla tyder det på at dette var ekstra store ekspedisjoner. Dette tyder på at når flåten dro over åpne havstrekninger var de begrenset av handelsskipenes seilhastighet, som ville være tregere enn krigsskipene på grunn av sin bredde. Unntaket er hvis man har avtalt møtested hvor lasteskipene kan ta igjen flåten. Men i fiendtlig territorium vil det være risikabelt å la lasteskipene reise ubevoktet.

LEIDANGSKIPENE

Leidangskipene er skipene kongen kaller ut når han påkaller leidangen, som vi så tidligere i kapittelet. Siden disse skipene er en så integrert del av den militære ordningen i landet, velger jeg å se på denne typet skip framfor noen andre. Det er lite vi kan lese om disse skipene ut ifra Heimskringla. De er sjeldent beskrevet, utover at de er leidangsskip.²⁴¹ Dette kan ha sammenheng med at det ikke er noen fellestrekk utover bruken. Vi vet fra senere kilder at det er strenge krav. De skal ha enten 20 eller 25 sesser. Selv om dette kan være en tellemetode²⁴²

Det kan være at Leidangen i den tidlige fasen jeg ser på ikke var så organisert, og at hvis man stilte opp med et skip som var i brukbar stand, var kongen fornøyd.²⁴³ Stormennene kom i egne skuter og det vil være stor variasjon i typet skip. Når Erling Skjalgsson innkalte til

²³⁸ Snorre, Heimskringla, 3:199, 246, 251.

²³⁹ Snorre, Heimskringla, 3:199.

²⁴⁰ Snorre, Heimskringla, 3:214.

²⁴¹ Snorre, Heimskringla, 2:24, 192.

²⁴² Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 80 – 86.

²⁴³ Snorre, Heimskringla, 2:24.

leidang dukket det opp mye som ikke var krigsskip.²⁴⁴ Men fra senere kilder er det kjent at leidangen hadde egne skip som var beregnet for å ros kun i leidangen. Det er likevel noen ting som gjør at man kan se omriss av hva slags skip dette må være.

Leidangsskipene må være store skip. De skal kunne romme alle de personene som ble utkalt fra skipreiden, et område som hadde ansvar for å stille skip og mannskap ved leidangsoppbud.²⁴⁵ Videre ville disse skipene være laget for krig.²⁴⁶ Det betyr at de kunne lages med dette for øye. De var derfor typiske krigsskip. Dette er basert på landskapslovene. De er fra 1100- tallet og det er et viktig forbehold om at denne delen av loven ikke har endret seg. Ifølge Ersland er det god sjanse for endring, med tanke på at kravet om størrelse virker å være en av de nyere delene av loven.²⁴⁷ En annen innvending er å anta at sesser tilsvarer et skip, det kan ha vært en tellemetode. Lovene viser hvilke skip kongen ønsker skal komme når han utkaller leidang. Virkeligheten var nok utbudene preget av forskjellige skip. Dette henger sammen med en sannsynlig tidligere ordning hvor leidangen ikke var en avtale mellom konger og bønder, men konger og høvdinger som stilte sine skip til disposisjon.²⁴⁸ Det er likevel et spørsmål hvordan bøndene kommer svarer på leidangsinnkallelsen. Enten har høvdingene mange ekstra skip eller bøndene hadde kontroll over egne. Heimskringla bruker ordet bondeskuter som et negativt ladet ord, men det kan være fordi de er dårlige eller at det viser hvor liten makt kongen hadde. Det er trolig at leidangsskipene i perioden 1035 – 1180 var varierte.²⁴⁹

REKKEVIDDE

Nordmennene hadde alle vannveier tilgjengelig, og det er et spørsmål om hvor lang tid man har på seg til å komme til målet. Begrensningen er derfor ikke fremkommelighet, men tid. Hvor lenge leidangsoppbudene varte i perioden 1035 – 1180 er usikkert. Det står ikke direkte, men leidangsmennene skulle ta med seg mat for 2 måneders ferd. Noe som tilsvarer reisen til og fra landsenden og en måned til å vente eller slåss. Det vil være problematisk for kongene som trengte dem lenger på offensive leidanger.²⁵⁰ Selv på defensive leidanger kunne det bli et problem, da man ønsket å være der når angriperne ankom landet. Noe som krevde venting på motstanderens flåte. Med en så kort leidang vil det være vanskelig å bruke leidangen til det

²⁴⁴ Snorre, Heimskringla, 2:238.

²⁴⁵ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 83 – 86; Morcken, Langskip, knarr og kogge, 35 – 61.

²⁴⁶ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 37 – 38.

²⁴⁷ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 53 – 54.

²⁴⁸ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 48 – 53.

²⁴⁹ Snorre, Heimskringla, 2:24.

²⁵⁰ Helle, Gulatinget og Gulatingslova, 166 – 167.

beste for landet som det heter i gulatingsloven. Det er derfor logisk at grensen stadig ble overskredet, men det var ikke noe direkte begrensning på tjenestetiden, men da måtte kongen bekoste den ekstra provianten. Det slet på finansene. Siden kongene klager over hvor dyre leidangene er, vil det være rimelig å tro at leidangene i perioden regelmessig overskred leidangsprovianten. Når militærordningen ble revidert på 1270 – tallet ble utkallelses perioden økt til tre måneder.²⁵¹ Noe som reflekterte kongens behov for lengre leidanger. Disse tre månedene vil derfor være et mer realistisk bilde av den virkelige tjenestetiden. Selv om den antageligvis vil ha vært debattert mellom kongen og tingene. Det er derfor rimelig å tro at kongen kunne ha lengre leidanger enn disse tre månedene, men at bøndene var interessert i en øvre grense, samtidig som kongen var villig til å gi dem det ved å få ekstra utkallelses tid. Derfor bruker jeg tre måneder videre siden det antagelig ligger tettere opp til virkeligheten. Rekkevidde er da spørsmålet om hvor langt man kan regne med å kunne operere på en leidangutkallelse. Dette er en begrensning en stormann som reiser ut med eget mannskap ikke trenger å bekymre seg over. Vanligvis vil han ikke reise på vinteren når sjøen kan bli for røff, da velger han heller å overvintre et sted ute.²⁵² Men de trenger ikke hjem hvert år.²⁵³ Det kan jo tenkes at man får perfekt seilevær, men det kan man ikke planlegge for. Dermed har sannsynligvis leidangen operert innenfor et område hvor man trodde man kunne nå fram til innenfor tidsfristen. Dette står ikke direkte i Heimskringla, men det står hvor man har hatt leidanger til. I vest er det utkalt leidanger rundt Skottland og helt ned til Anglesey²⁵⁴ i England. Danmark²⁵⁵ er naturlig innenfor rekkevidde. Østover er det tilfeller av leidanger opp til og med Småland.²⁵⁶ Dette betyr at de britiske øyer, den nordeuropeiske kysten og mesteparten av Østersjøen var innenfor rekkevidde av leidangen. Dette er også de landene hvor de fleste diplomatiske hendelsene, med Norge som partner, skjer. Det er logisk at området, som den norske kongemakten effektivt kan hevde sine krav med militærmakt, ser en mer offensiv norsk kongemakt.

DEN NORSKE FORMEN

Nordmennene til lands var ikke spesielt raske. Man kunne bruke hester, men kun en liten andel av hæren virker å ha brukt hester. Å bruke hester var en fordel fordi man da kom uthvilt

²⁵¹ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1:76 – 86; Helle, Gulatinget og Gulatingslova, 158 – 168.

²⁵² Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 223 – 224; Snorre, Heimskringla, 3:149.

²⁵³ Snorre, Heimskringla, 3:155 – 165.

²⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:144.

²⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:86.

²⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:174.

til slaget. Mobiliteten og hastigheten til hestene ser ikke ut til å være brukt. Det er riktignok en utvikling man kan se går i retning av stadig mer bruk av hester. I den norske modellen var det beina som var det vanlige på land. Dette gir liten mobilitet og det er ikke på land vi finner forklaringen på hvordan den norske modellen fører til så stort press mot utlandet.

Det er sjøen som er svaret. Sjøen og alle vannveier hvor den norske marinen kan komme til. Det er skip stasjonert rundt i hele Norge. Disse kan brukes til å skaffe menn fra hele landet. Hvis man innkaller menn fra Vestlandet eller Trøndelag til et militærtokt inn i Sverige, vil de mest sannsynlig bruke skip. Ved at man har skip nok til hele hæren, hele leidangen, vil man, ved behov, kunne ta med seg mange tropper til utlandet. Disse vil ha fordelene skip gir til fordel for landstyrker. Leidangen kan angripe en hel kyststrekning med alle mennene som er med. Forsvareren på sin side har hele den samme kystlinjen og vet ikke hvor nordmennene kommer til å angripe. Hvis han splitter hæren for å møte dem langs hele kysten, vil han mest sannsynlig være for svak til å gjøre noe. Dermed må han holde dem samlet og reagere på nordmennenes handling, noe som er vanskelig siden de har større mobilitet, reisehastighet og er vanskelig å holde under oppsikt. Eneste metoden er å ha en egen flåte ute, som kan vente og så angripe i riktig øyeblikk. Da gjelder det for nordmennene, ikke å sette seg i den situasjonen at de kan bli angrepet på et ugunstig tidspunkt. Det er få flåter ute i Europa, og det er bare danskene som ser ut til å ha en flåte som kan reagere på nordmennenes.

Det er skipene som gir muligheten til den hurtige styrkeoppbyggingen for Norge. Det betyr at nordmennene også er begrenset av dens framkommelighet. Dette er med på å forklare at nordmennene er sterkest på øyer og langs kysten der flåten kommer til.

KAP.4 LEIDANGEN

Leidangen referer til en folkemobilisering av ekstra tropper, hovedsakelig bønder. Begrepet brukes på to måter: det er selve innkallelsen fra kongemakten og det er de troppene som møter opp.²⁵⁷ Leidangen kan kun kalles inn av kongen og brukes når kongene trenger mer militære ressurser enn det eliten rår over på egen hånd. Disse troppene rangerer fra personer som ikke jobber på egen jord, de rike, til selveiende bønder. Disse pliktet å hjelpe når kongen kalte, men i praksis ville det ikke være slik.

Dette kapittelet tar for seg de tre forskjellige typene leidang. Det er den defensive, med to subtyper, den offensive og maktdemonstrasjonsleidangen. Målet er å anslå hvor mange

²⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:287 – 288.

tropper den norske kongen kunne utkalle. Problemet er at kildematerialet er dårlig når det gjelder tall. Det betyr at man kun kan komme med et veldig grovt anslag over den offensive leidangen basert på antall skip som møter opp. Dette er det beste tallet, men det har åpenbare svakheter. Jeg undersøker derfor de forskjellige leidangene. Dermed kan jeg vise i hvilke situasjoner de forskjellige leidangene blir utkalt og hva det har å si for selve utbudet. Den første leidangen jeg tar for meg er de defensive. Det er to undervarianter av de defensive leidangene det er hærpil og defensiv leidang. En hærpil vil være veldig lik en defensiv leidang, mens en defensiv leidang ikke trenger å være lik hærpil. Det er et videre begrep som omfatter alle gangene kongen innkaller menn til forsvar av landet. Den andre varianten leidangen som brukes offensivt derfor kalles det en offensiv leidang. Den tredje leidangen er maktdemonstrasjonsleidang og den diskuterer jeg tilslutt. Alle disse leidangene brukes i forskjellige situasjoner og har forskjellig typer hæroppbud. Tilslutt diskuterer jeg tallmaterialet og kommer med det beste anslaget jeg kan for den samlede militærmakten i Norge.

Før jeg begynner på de spesifikke leidangene er det ett dilemma som er gjennomgående for alle leidangene som diskuteres først.

TO MOTSTRIDENDE HENSYN

Det er et dilemma som går igjen i alle leidangene. Det er ønsket om mest mulig felttropper i forhold til kostnadene ved å utkalle og bruke dem.

Hvor flere tropper man har i felt, hvor tryggere er det for individet. Som kapittelet om taktikk viser så er det veldig viktig å ha sikre flanker. Slik unngår man at fylkingen kan rulles opp fra kantene. Det hensynet er så viktig at man heller vil ha tynne fylkinger. Dess flere tropper man har, dess tynnere må motstanderen fylke sine tropper. Dette er under forutsetning at man får brukt dem i bredden. Uansett vil de gi et moralsk og en reservestyrke fordel. Dette taler for å bruke så mange tropper som mulig.²⁵⁸

Logistikk setter praktiske begrensninger på hvor mange som kan utkalles, men det er to andre hensyn som også begrenser utkallingen mer enn hva logistikken gjør. Det ene er hensynet til matproduksjonen. Det andre er hensyn til det lokale forsvaret. Begge disse to hensynene er med på å forklare hvorfor Norge aldri ville mobilisere alle militærressursene i landet på en gang.

Når eliten ikke kontrollerte nok tropper i forbindelse med en operasjon innkalte man leidangen. Disse troppene var knyttet til jordbruket ved at de var bønder. Det betyr at dess

²⁵⁸ Se kap.7.

flere tropper det ble innkalt fra et område, dess hardere gikk det utover matproduksjonen. Hvis kongen innkalte for mange fra et område risikerte man hungersnød i området. Man kunne frakte og kjøpe korn fra andre steder i landet,²⁵⁹ men det ville ikke gjøre kongen populær. Av den grunn ønsket man å spre byrden over et så stort område som mulig slik at jordbruket ble påvirket i minst mulig grad.

Det er dette hensynet som ligger til grunn for mobiliseringsreglene i Gulatingsloven. Der er det nøye regler for hvem og hvor mange man kan mobiliseres fra et område. Hvor mer prekært hvor flere kan man mobilisere. De første som blir mobilisert er ungkarer, altså de uten noen forpliktelser. Deretter de som har folk som jobber med jorden for seg. Er det mer prekært kan 1/3 av de som passer egen jord utkalles. I virkelige kriser 2/3. Ham som blir igjen skal passe jorden for de som reiser.²⁶⁰ Det er stor forskjell å passe på tre gårder alene enn en halv ekstra gård.

Det andre problemet med å mobilisere alle militærressursene er at landet blir forsvarsløst alle andre steder. Det er da ingen tropper igjen som kan virke avskrekkende lokalt, og eventuelle opprørsflokker eller andre konger kan benytte sjansen. Da er det bedre å beholde noe militærkapasitet rundt om i landet som skal virke avskrekkende.²⁶¹

DE DEFENSIVE LEIDANGENE

Det er to varianter av den defensive leidangen, hærpil og defensiv leidang. Situasjonen som de blir brukt i avhenger av om kongemakten har forutsett angrepet eller om mobiliseringen starter når man vet fienden er like i nærheten. Når fienden kommer overraskende blir det sendt ut hærpil og de lokale ressursene blir mobilisert i all hast. Da kommer alle som har mulighet. Hvis kongemakten har innsett faren for angrep i forkant, har man kunnet planlegge bedre og spre mobiliseringsbyrden over et større område.

HÆRPIL

Hærpil er en avart av en defensiv leidang. Det er viktig juridisk forskjell, men på bakken er det lite. Derfor behandles de sammen her. Det som skiller den ut er alle, eller i det minste bønder, kan kalle den ut. Leidang er forbeholdt konger. Dette er ganske sikkert for i Heimskringla er hærpil kun beskrevet som leidang i det ene av de tre utkallelserne etter Olav den Helliges død.²⁶² Det er bare når det er en med kongeverdighet som utkaller hærpil at det

²⁵⁹ Snorre, Heimskringla, 2:146 – 147.

²⁶⁰ Gulatingslovi, overs. av. Knut Robberstad, 4. utg. (Oslo: Det norske samlaget, 1981), 271; Helle, Gulatinget og Gulatingslova, 168.

²⁶¹ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 148 – 149.

²⁶² Snorre, Heimskringla, 3:13, 138, 199.

kan kalles leidang.²⁶³ Grunnen til at jeg inkluderer hærpil her er fordi det er en massemonstring av alle militære ressurser i et område. Hærpil har mye til felles med de andre leidangene, men mangler den kongelige autoriteten. Så i samtiden ville dette ikke vært en leidang, men en hærpil.

Det beste eksempelet er Vendernes angrep på Konghelle.²⁶⁴ Der kan man i detalj lese om det heroiske forsvaret av byen og hvor kostbart det blir for Venderne å plyndre byen. Når det gjelder evnen til mobilisering er det lærerikt. Det er byfolkenes mobilisering der det står: «Folk skyndte seg likevel ned til eiendommene sine i byen, grep sine våpen og gikk ned på bryggene.»²⁶⁵ Dette tyder på at flesteparten av mennene²⁶⁶ som bodde i byen hadde våpen og var villige til å forsvare den. Budskapet ble brakt «opp i landet»²⁶⁷ hvor nyheter om venderangrepet ble omgjort til hærpil. Der man enten drar ned til byen på egenhånd eller man samles og drar med et større mannskap ned til byen.²⁶⁸ I dette tilfellet ble det mobilisert mer enn 600 mann på et angrep som var over på under en dag.²⁶⁹ Dette er innenfor en radius på en halv dagsmarsj fra Konghelle. Dette fordi beskjeden må reise en vei og troppene som går hærpil den andre. Olav Øysteinsson gikk 36 km på en natt med mannskap.²⁷⁰ Med det som utgangspunkt ble disse troppene mobilisert i en radius av 18 km fra byen. Det er i overkant av 1000km². Det er 1 soldat pr 1,4/ 1,7 km²,²⁷¹ hvis vi skal stole på tallene i Heimskringla. Det tyder på at så godt som alle gårdene i området ble berørt av denne mobiliseringen.²⁷² Dette er en veldig høy tetthet av mobilisering. Hærpilen unngår problemet med hungersnød fordi utkallellesperioden blir så kort. Ved Konghelle var det maksimum bare noen dager. Det er en akutt situasjon, og når den er håndtert kan mannskapene dra hjem. Denne utkallellesformen antyder derfor noe om det totale mannskapet som totalt kan utkalles. Disse ville aldri bli utkalt på samme tid, fordi mobiliseringsformen er lokal og den er over på kort tid. Samme akutte situasjon kan ikke oppstå for landet som helhet samtidig og det er idiotisk å tømme landet for tropper og arbeidskraft.

Konghelle er det eneste tilfelle av hærpil hvor vi kan gjøre antagelsen med 1 soldat pr 1,4/1,7 km². Man kunne gjøre et anslag over de totale militære ressursene i Norge ved å dele disse tallene med antall km² i Norge. Da vil man komme til ett helt feil tall. Dette er fordi

²⁶³ Snorre, Heimskringla, 3:13.

²⁶⁴ Se kap.3; Snorre, Heimskringla, 3:198 – 202.

²⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 3:198.

²⁶⁶ Snorre, Heimskringla, 3:199.

²⁶⁷ Snorre, Heimskringla, 3:199.

²⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 3:199 – 200.

²⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:200.

²⁷⁰ Snorre, Heimskringla, 3:290 – 291.

²⁷¹ Utregning med og uten storhundrer.

²⁷² Dette er et grovt anslag og tallene er usikre, jeg mener likevel de gir en pekepinn.

området rundt Konghelle ikke er typisk for Norge. Det er et grenseområde, noe som betyr at det sannsynligvis er flere lendmenn og sysselmenn i området.²⁷³ Bohuslän er det viktigste grenseområdet i Norge. Både kong Inge og Kong Håkon Herdebrei satt sin fremste støttespiller til å vokte dette området. Det var i dette området man regnet faren som størst for at eventuelle hærer fra Danmark eller Sverige ville invadere Norge. Dette taler for at mobiliseringsrutinene ville være bedre og mer brukt i dette området enn i resten av landet.²⁷⁴

Bohuslän er et fruktbart område med en tetthet av innbyggere som kan være sammenlignbart med Trøndelag og Viken. Det betyr at folk bodde tettere. Man kunne derfor mobilisere flere folk fra et like stort område her, enn i mer glisne strøk, som er det vanlige i Norge. Dette betyr at hvis man bruker forholdstallet fra området rundt Konghelle for hele Norge vil man få et for stort anslag. Jeg har derfor ikke lagt disse tallene til grunn for mine beregninger.

Hærpil eksisterer for å ta seg av akutte situasjoner. Slike trusler mot landvernet kan ikke kongen eller konges representanter nødvendigvis involveres i. Da mister man verdifull mobiliseringstid. Kongemakten har veid hensyn til landvernet høyere enn å monopolisere mobiliseringsretten. Isteden har man monopolisert leidangen som mobiliseringsform. Dette tyder på at man sentralt har ønsket å monopolisere de utkallelene som ikke er akutte.

DEFENSIV LEIDANG

Denne leidangen utkalles når landet er under angrep og kongen utkaller tropper for å forsvare landet. Dette kan være både et forventet angrep og at angriperne allerede har ankommet landet. Defensiv leidang er den mobiliseringsformen som fører til den største felthæren. Hvis man kan beregne størrelsen på utbudet vil man på bakgrunn av dette kunne anslå hvor stor hær den norske kongemakten kunne felte.

Når man lærer om leidang på skolen er det denne varianten man lærer om. Kongemakten setter den i gang når de får vite at det er en troverdig trussel mot landet. Hvis de vet det, vet de også hvem det er som truer landet, og de vil kunne komme med kvalifiserte gjetninger om styrken som truer landet. Denne informasjonen brukes til å innkalle tropper fra et større område, helt til man har hærstyrke nok til å kunne håndtere trusselen som enten allerede har kommet eller man forventer at kommer. Troppene blir samlet i et område hvor de raskt kan reagere når man vet hvor fienden er. I sagaene som omhandler perioden 1066 til 1177 er det tre tilfeller av slike troppeinnkallinger.²⁷⁵

²⁷³ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 140.

²⁷⁴ Snorre, Heimskringla, 3:256, 267.

²⁷⁵ Snorre, Heimskringla, 3:130, 212 – 213, 287 – 288.

Den viktigste praktiske forskjellen mellom hærpil og defensiv leidang er tiden man har til rådighet. En hærpil som utkalles av en konge vil være en defensiv leidang, og da vil det ikke være noen praktiske forskjeller. Men de defensive leidangene omhandler vanligvis tilfeller hvor man har bedre tid. Med den ekstra tiden kan man minimere presset på jordbruksproduksjonen og mangelen på beredskap som følge av mobiliseringen. Dette gjøres ved å innkalle folk fra et større område.

Ulempen med denne formen for mobilisering er at man ikke vet nøyaktig hvor lenge det er bruk for troppene. Man vet sann omtrent når og hvor fienden kommer, men tidsrommet er usikkert. Det er avhengig av mange faktorer, som f.eks. været som ikke er i noen av partenes kontroll. Det er derfor vanskelig og predikere hvor lenge man vil bli borte fra arbeidet på gården. En vanlig leidang vil være et sted rundt tre måneder. Men ville være kortere hvis angrepet var nærmere og lenger hvis det var en offensiv til skattlandene i Vest.²⁷⁶

I min periode er det tre defensive leidanger²⁷⁷ der kongen på forhånd visste om ett av disse angrepene.²⁷⁸ Grunnen til at jeg regner de to andre som defensive leidanger, selv om de ikke var planlagt, er at de mobiliserer mannskaper fra et stort område for å møte denne ytre fienden og de er ledet av kongemakten. Det er mulig at kong Eirik Eimunes leidang også det er snakk om hærpil, men det er ikke nevnt og kong Inge har samlet en flåte.²⁷⁹

Den defensiven er den formen for leidang som samlet den største felthæren. Under Hærpiler (og noen defensive leidanger) utkalles flest fra et lokalområde. Den defensive leidangen innkaller fra et mye større område, derfor vil den totale størrelsen på hærsamlingen bli størst. Ved at innkallelsen skjer på et større område blir ikke de enkelte lokalområdene så kraftig berørt. Det forklarer hvorfor denne formen er større enn hærpiler. Den defensive leidangen er også større enn den offensive leidangen. Dette fordi da ønsker kongen et mindre, men kvalitativt bedre hær oppbud. Noe som tydeliggjøres når defensive leidanger går over på offensiven. Da er det et segment hvor kongen sender de kvalitativt dårligste troppene hjem. Den defensive leidangen er derfor den største leidangen.²⁸⁰

Det å sende hjem tropper virker å være en nødvendighet når man leser om Erling Skjalgssons leidang fra Sør – Vestlandet i Olav den Helliges saga. Da har folk mobilisert i det meste som kunne flyte: «skipet hans lå fullt utrustet ved land sammen med en mengde andre

²⁷⁶ Gulatingslovi, 166 – 167; Se Kap.3.

²⁷⁷ Snorre, Heimskringla, 3:130, 212 – 213, 287 – 288.

²⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:130.

²⁷⁹ Snorre, Heimskringla, 3:212 – 213.

²⁸⁰ Snorre, Heimskringla, 3:17.

skip som bøndene eide, for det meste skuter og fiskebåter og store roferjer»²⁸¹ Bøndernes skip ser ut til å være dominert av dårlige skuter, som ikke var beregnet for krigføring. Roferjene antar jeg måtte ros, og de ville da ha problemer med å holde følge med flåten. Kongene sendte hjem mange av bøndene fordi de ikke ville kunne holde følge med flåten. Eventuelt ville de ha sakkett ned alle skipene. Dette ville så gått utover den foretrukne, offensive strategien til nordmennene. Det vil si å drive hurtig kraftoppbygging som kommer overraskende på de lokale forsvarerne.

Den andre grunnen var hensynet til bønder som har jord å passe. Tanken på arbeid som ikke ble gjort kan ha gått utover motivasjonen. Bøndene ville i tillegg være dårlig trent og utstyrt for krig. Hvis bøndene, som sitatet indikerer, sakkett ned flåten ville ulempene være større enn fordelene ved å ha dem med. Derfor er det de defensive leidangene som var planlagt av kongemakten, som samlet de største felthærene som ble mobilisert i Norge i perioden 1035 – 1180.

Størrelsen på en defensiv leidang er vanskelig å anslå. De har noe av det samme problemet som hærpilen; at alle som ønsker å være med er velkomne. Det blir sendt ut utkalling, men man teller ikke de som møter opp. Det er ikke bevart noen tall for denne typen leidang i Heimskringla.²⁸²

OFFENSIV LEIDANG

Som de andre leidangene har også denne kongelig autoritet. Offensiv leidang brukes for å mobilisere ekstra tropper når det profesjonelle mannskapet rundt eliten ikke er nok for at de skal kunne nå et av sine offensive, strategiske mål.²⁸³ Organiseringen med skipreider viser at man tenkte skip når det gjaldt mobilisering.²⁸⁴ Det betyr at disse troppene hadde skip. De vil derfor lett kunne implementeres i den norske eliten. Under de offensive leidangene var det de minste oppbudene, men samtidig var det de kvalitativt beste troppene som møtte. Det betyr at denne mobiliseringsformen er mindre enn den rent defensive leidangen.

Det kan man se ved at det er noen defensive leidanger som omgjøres til offensive.²⁸⁵ I denne prosessen blir det alltid sent hjem de dårligste troppene. Disse personene vil være de bøndene som passet egen jord. De har mindre penger å bruke på utstyr og mindre tid til å øve med dem. Ved å sende hjem dem, sendte man de som var kvalitativt dårligst militært og de

²⁸¹ Snorre, Heimskringla, 2:238.

²⁸² Snorre, Heimskringla, 3:130, 212 – 213, 287 – 288.

²⁸³ Eks: Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125.

²⁸⁴ Helle, Gulatinget og Gulatingslova, 163 – 165.

²⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 3:72, 94, 287.

minst motiverte. De kunne sendes hjem i de dårligste skipene og dermed få opp farten flåten kan seile med.

Hvor mange som sendes hjem er et åpent spørsmål. Det er ikke spesifisert i Heimskringla. Det er en rimelig antagelse at det ligger en militær vurdering til grunn. Denne vurderingen må ta hensyn til de strategiske og operasjonelle målsetningene. Kongen må anslå hvor mange tropper han trenger for å oppnå disse målene. En offensiv leidang er derfor så stor som den trenger å være. Det informasjonen i Heimskringla sier oss er at når kongen vet hvor mange tropper han har, så kutter han fra bunnen. Det er de dårligste troppene som kuttes først. Når det står mellom like dårlige tropper er det avstanden fra slagmarken som er avgjørende.

Hvor mye personell det er snakk om, er heller ikke her mulig å vurdere presist. Kildegrunnlaget er to tilfeller hvor antall skip som blir mobilisert blir nevnt. Skipenes størrelse blir ikke nevnt. Det første tilfellet er Harald Hardraades nærmere 200 skip da han krevde den engelske tronen i 1066.²⁸⁶ På veien fikk han hjelp fra øyene i vest så det totale antall skip er ikke mulig å vite noe om. Det andre tilfellet var da Sigurd Jorsalfare mobiliserte i overkant av 300 skip ved en leidang til Sverige.²⁸⁷ Hvor mange som var på disse skipene er vanskelig å anslå. De inkluderer store skip på over 30 sesser og mindre krigsskip ned i 15 -20 sesser, fordi det var våde leidangsskip og stormennsskip.

Sigurd Jorsalfares 300 skip er utgangspunkt for mine beregninger, fordi dette er omtalt som en full leidang. Snorre har lagt inn hvilken vei han runder av. Hvis stormennene ikke er en del av leidangen, men blir utkalt uansett, vil det kunne forklare hvordan regnestykket går opp, selv om utgangspunktet er 200 og 300 for henholdsvis halv og hel leidang.

Med utgangspunkt i de 300 skipene til Sigurd og to mann pr. sesse, er det mulig å gi et overslag. For nedre anslag antar jeg at alle skipene var 15 sesser, mens for det øvre var alle skipene 30 sesser. Dermed vil begge anslagene være feilaktige, men det reelle tallet vil være et sted mellom dem.

I en 15 sesser er det 60 mann²⁸⁸, for en 30 sesser er det 120 mann²⁸⁹. Skalert opp blir anslaget et sted mellom 18 000 og 36 000 mann i en offensiv leidang. For en befolkning på 275 000²⁹⁰ betyr dette et sted mellom 6,5% og 13,1% av den totale befolkningen. Med Gulatingsmobiliseringsregler til grunn er dette oppbudet eliten og de bøndene som var rike nok til å ha egne personer som jobbet for seg.

²⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:114.

²⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:174.

²⁸⁸ 15 sesser x 2 årer pr sesse x 2 pr åre.

²⁸⁹ 30 sesser x 2 årer pr sesse x 2 pr åre.

²⁹⁰ Se kap.2.

MAKTDEMONSTRASJONSLEIDANG

Det er flere kongemøter mellom de skandinaviske kongene. Da møter kongene opp med hver sine hærstyrker.²⁹¹ Det er også møter mellom Norske konger internt i landet, men disse fører ikke til leidang.²⁹² I alle disse møtene ønsket man å avgjøre konflikter før de førte til krigføring, eller å løse en konflikt som hadde ført til krigføring. Det var viktig i denne situasjonen å vise makt. En ting som virkelig viser at den norske kongens ord er verdt å ta hensyn til, er om han har en hær i ryggen. Det kunne holde med de mennene som kongen kunne mobilisere blant sine allierte, men han foretrekker, spesielt når det gjelder utenlandske konger den fulle maktdemonstrasjonen det lå i et diger hæroppbud. Det er i slike situasjoner maktdemonstrasjonsleidangen oppstår. Det er en leidang som er vanskelig å sammenligne med de andre.

Det viktigste er at hæren så ser imponerende ut. Den skal være prektig. Samtidig har den ingen skarpe militære oppdrag utover det å holde kongen trygg. Det var en oppgave som ikke trengte den fulle militærmakten til Norge. Samtidig, hvis man ønsker et prektig oppbud, ønsker man ikke en rekke slitne bondeferjer.²⁹³ En slik leidang vil være en viktig arena for politiske samtaler på tvers av de skandinaviske landegrensene. Et gode som sannsynligvis vil ha vært svært attraktivt for eliten i samfunnet. Det kan ha veid opp for at utsiktene til plyndring er svært dårlig. Hvis alt går som planlagt er det også liten fare for liv og helse.

Det er spenningen mellom stor leidang og prektig leidang som gjør det vanskelig å anslå størrelsen på denne leidangen. Kongen ønsker å fremstå mektig, men hvor villig er han å betale for det i tapte skatteinntekter? Eliten har ingen utsikt til plyndring eller ære på slagmarken, men dette er en viktig arena for politikk med så mange stormenn samlet. Det er bøndene som får minst ut av en slik utkallelse. De får ingen plyndring. Jeg antar de har liten nytte av å forhandle med bønder langt unna dem selv. Det kan imidlertid være nyttig arena for å opprette handelsforbindelser. Selv om fremmede stormenn/bønder var av liten interesse, ville det være mange lokale stormenn å snakke med. Om disse argumentene var nok til å trekke bøndene vekk fra jorda er et åpent spørsmål.

Det er umulig å si med sikkerhet hvor store disse leidangene var. Hvis vi ser ut fra hvem som har mest interesse av å møte opp, er det mest sannsynlig at denne leidangen inkluderte eliten, storbønder og muligens bøndene fra nærområdet av møtestedet. En annen faktor som påvirker en slik leidang er hvor mye kongen er villig å minske skatteinntekter for å

²⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:15, 72, 103 – 104, 130, 147 – 148.

²⁹² Snorre, Heimskringla, 3:63, 235 – 236, 239, 240.

²⁹³ Snorre, Heimskringla, 2:238.

fremstå som mektig. Makt som kunne føre til en mer fordelaktig avtale. Det kunne derfor være en lønnsom investering for kongen.

PROBLEMER MED Å ANSLÅ TOTAL MILITÆR KAPASITET

Anslaget over den offensive leidangen var på et sted mellom 16 000 og 32 000 menn. Dette var den typen leidang med det minste oppbudet. Det er ikke mulig å bruke den til å beregne de større leidangene eller det totale oppbudet. Dette er fordi anslaget er så usikkert at det er vanskelig å bruke det videre. Metoden for å anslå de større leidangene ville være å bruke Gulatingsreglene til å anslå hvordan troppeantallet økte med defensiv leidang og totalt antall styrker. Det er en rimelig antagelse at de rike bøndene, de som hadde personer til å jobbe for seg, var de som ble med på offensive leidanger. Resten ble mobilisert via en 1/3 av gårdene i mindre kriser og 2/3 i alvorligere kriser. For å kunne regne seg videre trenger man derfor et forholdstall mellom de som hadde folk til å jobbe for seg og de som ikke hadde det. Et slikt tall har jeg ikke funnet.

Hvis man bruker tallene 1,4/1,7 pr km².²⁹⁴ til å beregne den totale militære kapasiteten. Det kan gjøres ved å dele arealet av Norge på dette tallet. Man vil da komme fram til et anslag. Det ville også være veldig feil. Området rundt Konghelle er ikke typisk for Norge. Det er fruktbart og det er tett mellom gårdene. Mesteparten av Norge er karrig, har mye utmark og det er langt mellom gårdene.

Med 1,4/1,7 pr km² kan tolkes til at det i praksis betyr at en person pr gård ble mobilisert. Hvis man finner et totalt antall gårder i Norge vil det gi en øvre grense på den totale militære kapasiteten til landet. Det er problematisk at Konghelleområdet er spesielt både politisk og geografisk. Det er et grenseområde. Det er sannsynligvis tettere med lendmenn og sysselmenn i disse områdene.²⁹⁵ Dette er for å styrke landforsvaret. Denne beredskapen er sannsynligvis også spredd til bøndene. De vet at det er større fare for angrep fra utlandet. Det er logisk at rutinene og forberedelsen på at man kunne bli utkalt på kort varsel er større i et slikt område enn i et gravgrendt strøk oppover i dalene eller på Vestlandet hvor faren for angrep fra utlandet var mye mindre. Derfor mener jeg at et anslag basert på hendelsene rundt Konghelle vil overvurdere den militære kapasiteten til Norge i perioden 1035 – 1180. Det er derfor ikke mulig å gi et mer presist anslag enn at det er høyere enn for den offensive leidangs 16 000 til 32 000 individer.

²⁹⁴ Se kap.4.

²⁹⁵ Storm, «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre », 140.

KAP.5 STRATEGI

Hvordan oppnådde kongen sine militære mål? Kapittel 5 omhandler strategien den norske kongemakten brukte når de valgte å sette i gang den belastningen det var å mobilisere og forflytte store menneskemengder. Dette gjaldt både for bøndene og for tronen. Selv om det var en æreskultur hvor mannsmot, som å vise styrke og dyktighet på slagmarken, var viktig, var ikke den norske kongemakten på krigstokt hver sommer. Jeg har diskutert i kapittel.1. hvilke årsaker som kunne få norske myndigheter til å reagere med militære midler.²⁹⁶

Forskjellige årsaker hadde forskjellig politisk sprengkraft som tvang ledere til å bruke militær midler. Årsakene kongene reagerte mest konsekvent på var forsvarskriger hvor man enten forsvarte sin egen makt og/eller forsvare det som ble regnet som norsk territorium. Norge var også en offensiv militærmakt. Hvis kongemakten så muligheten for å bruke militære midler til å utvide og øke makten og sin prestisje, var det en mulighet man utnyttet. Strukturen i kapittel.5 er først å definere noen viktige begreper, deretter diskutere stridsmidlene, evnen til informasjonsinnhenting. Til slutt skal jeg se på noen praktiske eksempler på forskjellige strategier.

STRATEGI, OPERASJONER OG TAKTIKK I EN MILITÆR KONTEKST

Strategi og taktikk er vanlige begreper. De har sin opprinnelse i det militære, men har blitt tatt i bruk også i dagligtalen. Det er dermed to begreper i dagligtale, men de er ofte brukt litt om hverandre og grensegangen mellom dem kan oppleves diffust.

Strategi i en militær kontekst er å stoppe motstanderen fra å stoppe deg å gjøre det du vil, ved å angripe hans vilje til å kjempe mot deg. Disse målene er i moderne vestlige samfunn gitt av sivile politikere. I den norske formen for krigføring var det kongen som satt disse målene. Han var sivil og militær leder.

Grunnen til at man vanligvis bruker kun ordene taktikk og strategi i dagligtale er at man har definert taktikk som å gjøre de riktige tingene på slagmarken, mens strategi er å utnytte de taktiske seierne til å oppnå de strategiske målene. Men, bidraget fra en taktisk seier på slagmarken er vanligvis så liten at det gir en fordel å innføre ett nivå mellom strategi og taktikk. Begrepet samler de taktiske operasjonene innenfor et gitt område, innenfor en viss tidsramme under begrepet operasjoner.²⁹⁷ Man kan innvende at i de krigene som ble utkjempet i europeisk middelalder, passer ikke dette inn i bildet, fordi man bare kunne ha

²⁹⁶ Se Kap.1.

²⁹⁷ Diesen, Militær strategi, 132 – 135.

soldater i felt i en kort tid²⁹⁸ og dermed ble krigene korte. Det er noen eksempler på slike korte konflikter, som for eksempel korstoget til smålendene.²⁹⁹ Men disse korte konfliktene er unntaket. Selv om soldatene er i felt kort tid kan en konflikt strekke seg over mange år.³⁰⁰ Dette gjelder også hvis det ikke er krigshandlinger hver sesong, fordi det er ressurskrevende for kongeriket stadig og felte hær.³⁰¹

På denne måten passer disse tre begrepene veldig godt. Taktikk er det enkelte slag eller trefning. Operasjon er den enkelte krigssesongen. Strategi er den overliggende militære planen som styrer prioriteringene over flere krigssesonger. At kampene dør ned etter kort tid og at kampene ikke nødvendigvis bryter ut året etter, betyr ikke at den underliggende konflikten er løst. En strategi gjelder fra en konflikt bryter ut til den er løst..

I tillegg til at begrepene reflekterer avstanden fra den enkelte trefning til den overordnede strategien, står disse begrepene i et mål middel forhold til hverandre. Operasjonelle mål oppnås gjennom taktikk. Dvs. taktiske metoder blir brukt på slagmarken for å oppnå et taktisk mål. Dette målet blir et operasjonelt middel for å oppnå et operasjonelt mål. Hele operasjonen blir et middel for å oppnå strategiske mål. Nivået under sitt mål, blir et middel for å oppnå målet på nivået over.³⁰²

Begrepene er tredelt, og med det mener jeg at i tillegg til å peke ut relevante mål for hva man ønsker å oppnå, innebefatter det også midlene man bruker for å oppnå dem. Det vil si at man har strategiske, operasjonelle og taktiske mål. Samtidig som man også har strategiske, operasjonelle og taktiske midler.³⁰³

ET HYPOTETISK EKSEMPEL

Disse begrepene kan være vanskelig å holde fra hverandre, for når man leser om en hendelse kan det være vanskelig å skjønne om den kan opplyse oss om strategi, operasjon eller taktikk. Det er logisk siden den samme hendelsen er relevant for å oppnå målene for alle tre. Det er mer snakk om hvilken kontekst man ser hendelsen i.

I et *helt hypotetisk* eksempel er det snakk om en serie strandhugg i det samme geografiske området. Dette skjer regelmessig, men ikke hvert år. Hva som er målet med denne strategien er et åpent spørsmål, men det strategiske middelet som er valgt er å herje i dette geografiske

²⁹⁸ Theresa M. Vann, «Twelfth-Century Castile and its Frontier Strategies.» I *The circle of war in the middle ages*, red. av. Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon, 21 - 31 (Woodbridge: The Boydell Press, 1999), 21 – 22.

²⁹⁹ Snorre, *Heimskringla*, 3:174.

³⁰⁰ Snorre, *Heimskringla*, 3:203–206, 209, 210, 213–217, 220–224.

Snorre, *Heimskringla*, 3:153.

³⁰² Diesen, *Militær strategi*, 29 – 34.

³⁰³ Diesen, *Militær strategi*, 29 – 34.

området. Alle de militære trefningene går altså inn i en helhet som har som mål å fremme det strategiske målet. Hvert eneste strandhugg er et taktisk sammenstøt. De taktiske midlene vil være mennene og utstyret som er involvert. Disse midlene må brukes på den beste måten og vurderes ut fra strategien.

Hvis vi forutsetter at det strategiske målet ble oppfylt av disse sammenstøtene, er hvert enkelt strandhugg svært lite medvirkende til dette. Dette foregikk over mange år. Det er derfor man har skapt ett mellomnivå som kalles operasjon. Hver operasjon vil være en serie av disse strandhuggene/sammenstøtene i et geografisk begrenset område og innenfor en begrenset tidsperiode. I dette eksempelet vil det da være en rekke av strandhugg innenfor det aktuelle geografiske område, men begrenset til krigingen innenfor *ett* år. Hver operasjon vil, hvis vellykket, være å hjelpe til å oppnå de strategiske målene med en merkbar framgang. Det blir tydeligere hvilke taktiske sammenstøt som blir viktige for at operasjonen skal være vellykket og dermed i størst mulig grad påvirke de strategiske målene positivt.

Hva som er hva kan lett flyte over i hverandre. Man kan tenke seg at det oppstår en konflikt, som strategisk sett best løses ved hjelp av militære midler, og man tenker seg å drepe motstanderens leder. Man planlegger en operasjon hvor dette skal være mulig. Man ønsker å overraske fienden i hans vintersete hvor han tror han er trygg og derfor ikke har mange forsvarere med seg. Man vurderer at en kort operasjon med få, men dyktige soldater, kan klare å forflytte seg til vintersete og der overmanne forsvarerne. Soldatene drar avgårde og dreper ham i det eneste slaget i løpet av operasjonen. Dette er en overveldende suksess, men da er det vanskelig å skille nivåene fra hverandre når man leser beretningen i etterhånd. Det er spesielt vanskelig å holde nivåene fra hverandre i en kilde som Heimskringla hvor beretningen har blitt overlevert muntlig og Snorre er ikke opptatt av å skape et klart narrativ der motivene og midlene for disse tre nivåene kommer tydelig fram. Men selv om de signifikante hendelsene innenfor hvert nivå er identiske, så kan man lære om hvordan strategier, operasjoner og taktikk ble lagt opp i perioden.

STRATEGISKE TYNGDEPUNKT

Det er mange faktorer som avgjør hvor lenge en fiende ønsker å kjempe. Når man skal velge seg strategisk viktige mål, er man på jakt etter de målene som effektivt treffer motstanderens lyst til å kjempe videre. Den typen mål som blir vurdert som spesielt effektive mot en gitt fiende, er den typen mål som man sier er et strategisk tyngdepunkt. Dette punktet vil variere fra fiende til fiende. Det trenger ikke å være et fysisk mål. For eksempel slo Vietcong amerikanerne under Vietnamkrigen ved å gjøre krigen upopulær blant den amerikanske

opinionen.³⁰⁴ Dette var avgjørende for at amerikanerne trakk seg ut av Vietnam etter å ha skapt et diplomatisk fikenblad gjennom en fredsavtale mellom nord- og sør-Vietnam.³⁰⁵ Problemet ligger i å identifisere det strategiske tyngdepunktet hos fienden og å utnytte den effektivt.

STRIDSMIDLENE

Å bruke militæret er et av de nasjonalstrategiske midlene. Dette er militær strategi. Militær strategi utnytter og bruker operasjonene til å oppnå sine mål. Operasjonene samkjører taktiske trefninger for å oppnå noe mer enn det de taktiske trefningene betyr i seg selv. Taktikken utnytter stridsmidlene til å oppnå de strategiske målene. Stridsmidlene spiller en rolle både på operasjonelt og strategisk nivå. Det er på disse nivåene at stridsmidlene blir fordelt etter hvor de er mest nødvendig. I perioden jeg undersøker 1035 – 1180 er det ikke flere militære stridshandlinger som foregår på en gang. Men det er likevel viktig å fordele stridsmidlene, men da er det mellom tre bruksområder. Først hvilke stridsmidler trengs til å utkjempe kampanjen. Det andre er hvor mange skal ta seg av landforsvaret og den siste er hvor mange skal passe jordene sine og sørge for matproduksjon. På operasjonelt nivå er det i en situasjon hvor troppene må fordele. Det er vurderingen mellom de som skal passe på skipene og de som skal følge hærføreren inn i landet med ett operasjonelt mål og oppfylle. På slagmarken blir de gjenværende troppene brukt på best mulig måte for å sikre at man vinner slaget.

Det er disse stridsmidlene som var til kongens rådighet som gåes gjennom i dette underkapittelet. Elitesoldater,³⁰⁶ leidangsoppbudet³⁰⁷ og langskipene³⁰⁸ har vært gjennomgått. Det blir derfor kun et kort resyme. Flåten er det siste stridsmiddelet og det er ikke gjennomgått tidligere.

ELITESOLDATER

Disse gikk jeg gjennom i andre kapittel. Der fant jeg ut at det var anslagsvis mellom 2620 og 3720 elitesoldater i Norge i denne perioden. Siden dette er soldatene som har best trening, best utstyr og mest erfaring, vil dette være Norges elitetropper. De hadde ingen gårder å ta vare på og deres hverdagsliv var av militær art. Disse soldatene ble brukt der det er mest behov på slagmarken. Det vil si rundt lederen og tradisjonelt i den midterste fylkingen.

³⁰⁴ Diesen, Militær strategi, 11, 48 – 50.

³⁰⁵ Rhoads Murphy, A History of Asia, (New York: Longman, 2003), 418.

³⁰⁶ Se kap.2.

³⁰⁷ Se kap.3 og 4.

³⁰⁸ se Kap.4.

LEIDANGSOPPBUD

Mer detaljer om leidangen er beskrevet i kap.3 og 4. Denne ordningen var med på å beskytte landet mot utenlandske makter. Det var en avtale mellom bøndene og kongemakten. Avtalen gikk ut på at bøndene ville følge kongens militære vilje og lederskap, mot at han brukte den militære ressursen leidangsbøndene utgjorde, til det beste for landet.³⁰⁹ Dette var en fordel for begge parter Kongen fikk tilgang til store militære ressurser, mens bøndene fikk fordelene av et organisert forsvar av landet og en ubestridt leder. Det å ha en hær som styres av én person er viktig, da det lettere gjorde det Sverre Diesen kaller en «enhetlig kommando».³¹⁰ Det var en erfaring man hadde gjort seg også i middelalderen. Da Harald Hardraade dreper både Einar Tambarskjelve og sønnen hans Eindride. Når lederen og dens naturlige nummer to dør klarer ikke flokken som fulgte dem enes om å angripe. De har ingen enhetlig kommando.³¹¹

Det beste for landet er en interessant formulering, For bøndene var det viktigst å ha en organisasjon som kunne kjempe mot eventuelle trusler mot Norge, det vil si deres hjem, familier og lokalsamfunn. Det var kongene som hadde myndighet til å utkalle leidangen, dermed var det de som vurderte hva som var til det beste for landet.³¹² På denne måten er leidangen også noe som ble brukt offensivt for å styrke den norske kongens makt. På den andre siden kan man argumentere for at en mektigere konge vil være tjenlig for bøndene selv, da avskrekningseffekten av den norske militærmakten ville øke, dermed ville eventuelle fiender tenke seg nøyer om. Mindre mektige trusler vil da muligens vurdere ikke å angripe.

Det at leidangen kunne brukes offensivt muliggjorde, for den norske kongemakten, at den kunne oppnå militærstrategiske mål som den ellers ikke ville ha oppnådd. På den annen side hadde leidangen den begrensing at kongen bare kunne utkalle troppene for tre måneder pr år.³¹³ Kongen kunne satse på at bøndene ville være med videre for egen vinning, men dess lenger operasjonen varte, dess mer må gårder og familie ha lokket. Dermed ville det etter denne perioden begynne en avskalling av bondetroppene i den norske konges hær. Når tjenestetiden var over er det vanskelig å holde bøndene igjen, hvis de vil hjem. Selv om spørsmålet antagelig ble avgjort for hele skip om gangen.³¹⁴

Hvem som dukket opp i leidangsoffbudet var jeg innom i kapittelet om Leidang. Dette var bønder. Flesteparten hadde ikke tid til å drive militærtrening på fulltid, altså er de

³⁰⁹ Helle, Gulatinget og Gulatingslova, 158.

³¹⁰ Diesen, Militær strategi, 156.

³¹¹ Snorre, Heimskringla, 3:78 – 80.

³¹² Se kap.4.

³¹³ Se kap.3.

³¹⁴ Snorre, Heimskringla, 2:217 – 219.

dårligere trent enn elitesoldatene. De har også dårligere råd, noe som betyr dårligere utstyr³¹⁵. Til sist var deres hovedkilde til erfaring leidangen og, siden man sannsynligvis ikke var med på hver eneste, var det antagelig lite militær erfaring blant disse troppene i en normal leidang. Bøndene var viktige fordi de var mange, og det trengtes mange for å passe på flankene.³¹⁶

Skal vi tro Heimskringla var en norsk bondesoldat overlegen i forhold til en tilsvarende europeisk soldat. Men det er umulig å vite om dette kommer fra en norsk nasjonalfølelse eller om det virkelig var en kvalitativ forskjell.³¹⁷

LANGSKIP

Detaljer om skipene og deres rolle som transportskip finnes i kap.3.³¹⁸ Langskipene fantes i flere versjoner, fra rene handelsskuter til krigsskip. De var galeier som betyr at de både kunne ros og seiles. Dette gav dem muligheten til å reise lange avstander uten å slite ut mannskapet på roing og samtidig hadde skipene god manøvreringsevne.³¹⁹ Det siste er viktig i trefninger til sjøs. Det er ikke like viktig å ligge fordelaktig på vinden, noe som var avgjørende i seilskutetiden. Dette påvirker utfallet i slag hvor man kun unntaksvis er i kamper på lang avstand.³²⁰

Langskipene kunne ta med seg mange mennesker. Roald Morcken beregner krigsbemanningen på «Ormen Lange» til 600 mann.³²¹ Dette militære personellet kunne raskt samles på ett sted, noe som gav en strategisk fordel. Det muliggjorde hurtig styrkeoppbygging på et sted der fienden var uforberedt. Man kunne på denne måten angripe før forsvareren rakk å mobilisere store forsvarsstyrker.

Langskipenes relative høye mobilitet er en fordel for et lands militære kapasitet. Det betyr en økt evne til å troppeansamle menn på et sårbart og strategisk viktig sted for forsvareren. Hvor hurtigere troppeansamling, hvor mer overrumplet blir forsvareren. Den tiden forsvareren har fra han ser fienden til han blir angrepet, bruker han på å slå alarm og samle tropper. Hvor kortere tid, hvor færre tropper. Dette gjør at man trenger en mindre offensiv styrke enn med en tregere evne til å kraftsamle.

³¹⁵ Snorre, Heimskringla, 2:217 – 219.

³¹⁶ Se kap.6.

³¹⁷ Snorre, Heimskringla, 1:257; Snorre, Heimskringla, 2:97; Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

³¹⁸ Se Kap.3.

³¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:97.

³²⁰ Snorre, Heimskringla, 3:246, 267 – 268.

³²¹ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 37 – 38.

FLÅTEN

Krigføring til sjøs gjøres gjennom flåter. Dette er fordi man ikke kan kontrollere sjøterritorium lenger enn man har tropper i området. Av den grunn skulle man tro at det ville være lurt å spre flåten og kontrollere et stort område. Slik er det imidlertid ikke i maritim krigføring. Grunnen til dette er enkel. Hvis man er spredd er man for svak for fiendens samlede flåte. Siden den ene parten er spredd og den andre er samlet kan den som har den sterkeste flåten i praksis gjøre hva han vil. Det betyr at han kan angripe ethvert mål langs kysten. Uten at den spredde flåten kan sette opp et adekvat forsvar.³²²

Det er derfor man i moderne krigføring bruker flåter. Ved å være i et område, f.eks. en havn, tvinger man motstanderen til å ha nok maritime ressurser nærme nok til å kunne forsvare seg mot denne samlede styrken. Militært kaller man dette «fleet in being».³²³ Siden begge sider er tvunget til å ha flåten sin samlet for å kunne kjempe mot den andre, har man i praksis kontroll over den andre flåteressursen. Fienden kan ikke sende ut en andel av ressursene for å true noen av dine strategiske mål, for da vil de svekke hovedflåten og selv være utsatt for angrep. Dette gjelder også motsatt vei. På denne måten trygges din egne kommersielle ressurser langs egen kyst.³²⁴ Det er derfor det trengs flåteovermakt. Hovedflåten kan svekkes så mye at den kan forsvare seg mot fiendens fulle flåte styrke. Det som er til overs kan brukes til andre formål. Det er derfor viktig minimum å ha en like mektig flåte som fienden. Det går begge veier.

I middelalderen er det litt annerledes, men det underliggende fungerer på samme måten. Staten er ikke sterk nok til å ha en samlet flåte. Kostnaden ved å ha en flåte er isteden spredd rundt i hele landet. Håkon den gode delte landet opp i skipreider, men det er eneste gangen de er nevnt i Heimskringla.³²⁵ Det tyder på at selve reidene er en senere ordning, met skipene ble innkalt fra hele landet.³²⁶ Det betyr at flåten er spredd. For å overkomme dette problemet har man utviklet raske varslingsrutiner, gjennom vardene.³²⁷ Når man ser disse bli tent, reiser man i den retning vardeteningen kommer fra, og det blir samlet en flåte som kan kontre angriperen.

Det er et stort apparat som settes i sving for at en flåte skal samles. Denne aktiviteten er vanskelig å skjule, noe som kan føre til at nabolandene vanligvis vil oppdage det og da

³²² Diesen, Militær strategi, 93 – 100.

³²³ Diesen, Militær strategi, 98.

³²⁴ Diesen, Militær strategi, 93 – 100.

³²⁵ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 80 – 89; Snorre, Heimskringla, 1:132.

³²⁶ Snorre, Heimskringla, 3:13, 25, 69, 93, 103, 114, 130, 174.

³²⁷ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 55 – 60; Snorre, Heimskringla, 1:132.

samler sin egen flåte den samme sommeren. Da er det den samme situasjonen som når man i dag har to flåtebaser. Man kan samle sine egne marine ressurser raskt nok til at motstanderen ikke kan ta den ut spredd rundt i landet. Siden denne ulempen gjelder begge parter er den moderne strategiske tenkingen om marin strategi fortsatt gyldig. Dermed kan de beskytte strategisk viktige steder langs egen kyst.

Nordmennene hadde en fordel av at i dette landet var den foretrukne og letteste veien å transportere folk og varer var langs kysten. Det betyr at nordmennene hadde et sterkt forhold til skip. De var nødvendige. Derfor ble de investert i. Dette gjorde at vi hadde en flåte gjennom hele perioden.³²⁸ Når mange var avhengige av skip i de daglige, var det heller ikke noe problem å skaffe sjøvant mannskap. Denne flåten gav nordmennene et strategisk overtak, siden det ikke var noen andre enn skandinavernene som hadde flåtestyrker gjennom hele perioden.³²⁹ Det muliggjorde for skandinavernene å dominere øyer.³³⁰

BEFESTNINGER

Befestninger omtales knapt i Heimskringla. Gårder kunne brukes til å forskanse seg, men de kunne også brennes ned. Bygninger beregnet kun for forsvar er det to tilfeller av det er jordborgen til Magnus Berrføtt³³¹ og kastellet i Konghelle.³³² Hva sier de to borgene om den norske formen for krigføringen? Det er denne sjeldenheten som gjør disse tilfellene av festninger så interessante.

Den ene bygges av Magnus Berrføtt ved utløpet av Vänern. Det er en enkel konstruksjon av leire, men har en god beliggenhet på en øy. Den norske marinen er sterkere enn den svenske, som i større grad virker å ha vært landbasert nasjon.³³³ Den er bygget mest for å fremme Magnus sitt krav om at norsk territorium egentlig strekker seg helt inn til Vänern. Fortet er stort nok til å ha en bemanning på 300 mann. En betydelig styrke.³³⁴ Det er en god plassering for en befestning her vil kontrollere det eneste utløpet til Vänern og dermed eneste seilbare vei ut. Dermed vil all handel som går på disse vannveiene bli fraktet forbi befestningen. Med all denne handelen er det et attraktivt område å kontrollere. Magnus hevder at dette er tradisjonelle norske områder.³³⁵ Den norske statskassen hadde lite med penger og stedet kunne gitt en viktig inntekt til kongen. Såpass stor at en investering i å bygge

³²⁸ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 13 – 105.

³²⁹ Rose, Medieval Naval Warfare, 1000 – 1500, 6 – 31.

³³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:144.

³³¹ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146.

³³² Snorre, Heimskringla, 3:199 – 202.

³³³ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146, 245 – 246, 256 – 258.

³³⁴ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146.

³³⁵ Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146.

festningen samt vedlikehold og bemanning ble vurdert til å lønne seg. Befestningen viser hvor lite nordmennene var kjent med område og det å bygge festninger for da vinteren kom frøs Väneren til og svenskekongen kunne bare spasere ut med hæren sin og angripe som om festningen var landfast. Det var enkelt for svenskene å ødelegge jordfestningen.³³⁶ Magnus tok hevn, men prøvde ikke på nytt å befeste øyen.³³⁷

Konghelle var viktig for handelen som alle byene på den tiden.³³⁸ Det er sentrum for Bohuslän et viktig grenseområde som var under trussel både fra svensker og dansker. Det er nok derfor den andre befestningen i Heimskringla befinner seg i dette området. Den gir et strategisk støttepunkt på land som sikrer norsk kontroll over Bohuslän.

Nordmennenes krigføring satser på mobilitet og befestninger var til fordel de som har flest folk.³³⁹ Det er flere forklaringer. Det er få personer som bor i Norge og man bor spredd. Borgene var ressurskrevende å bygge, mer enn jordborger og kongene kan ha prioritert ressursene til å bygge store skip isteden. Skip som krevde mange ressurser, men passet bedre inn i strategien.³⁴⁰ På den andre siden blir det senere bygget festninger i Norge, men aldri mange,³⁴¹ det er dermed mulig at man kunne ha gjort det hvis man virkelig ønsket. Da kan det ha med hvor lite Norge blir angrepet utenfra. Når det skjer har vi flåten til å verge oss. Slik at en okkupasjon er vanskelig. Når det gjelder plyndring skjer dette fra utlandet bare en gang og det er av Vendere. De angriper Konghelle og er den ene av to festninger som blir nevnt i Norge av Heimskringla.³⁴²

INFORMASJONSINNHEMTING

Informasjon er viktig for å planlegge strategisk, operasjonelt og taktisk. Det mer du kjenner motstanderen og hans kapabiliteter hvor bedre kan du planlegge militære aksjoner mot ham. Det var derfor viktig å kunne innhente informasjon. Måten informasjon ble innhentet var annerledes enn i dag, siden det raskeste en skriftlig beskjed kunne forflytte seg på var med skip eller hest. Unntaket til dette er vardene som var synlig langt unna når de var tent. Nedenfor følger de metodene kongene brukte i Heimskringla. Det vil si konges sosiale posisjon gjorde at folk holdt ham informert for egen vinning, vennskapsnettverkene er viktige.

³³⁶ Snorre, Heimskringla, 3:146.

³³⁷ Snorre, Heimskringla, 3:146 – 147.

³³⁸ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 218.

³³⁹ Se kap.5.

³⁴⁰ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 49 – 50.

³⁴¹ Bjørlo, Eriksen, Ersland, Moland, Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar, 25 – 27; Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 91 – 96; Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146, 198 – 202.

³⁴² Snorre, Heimskringla, 3:145 – 146, 197 – 202.

Disse er mer passive, men kongen kunne også være mer aktiv gjennom bruk av speidere, vardeordningen, handelsmenn og agenter.

GJØRE SEG TIL VENNS MED KONGEN

«Mange er kongens ører»³⁴³ er et sitat fra Heimskringla. Snorre bruker uttrykket som et ordtak som forklarer hvordan kongen kunne få vite noe som ble sagt i fortrolighet. Ordtaket tyder på at det var mange som var villige til å holde kongen informert. Det var nok ikke bare av uegennyttige hensyn at man snakket med kongen. Kongen var Norges mektigste mann, og det å ha kongens gunst vil kunne føre til fordeler. Kongen kunne gi monetære eller politiske belønninger.

Selve sitatet er hentet fra en situasjon der noen venner i et lag snakker om Nisjåslaget. Der kommer det fram informasjon som kongen gjerne vil høre, siden det forklarer hvordan danskekongen kom seg unna slaget ved hjelp av Håkon Jarl. Dette fikk Harald Hardraade til å ri etter ham med 200 mann, straks han fikk vite dette.³⁴⁴

Kongen hadde en samfunnsposisjon som tillot ham å kunne tilby hjelp til svært mange. Da kunne det lønne seg for en opportunistisk undersått å holde kongen informert. Dette vil være en viktig informasjonskanal for å høre om den politiske situasjonen rundt om i landet. Den vil være lite målrettet, men kan gi viktig informasjon om ting den norske kongen ikke visste om.³⁴⁵

Informasjon om politikken i Norge vil være viktig for kongen. Det var ikke bare fordi kongen er en viktig aktør på denne arenaen, den kan også indikere allianser og vennskap, noe som igjen vil kunne si noe om den militære styrken til forskjellige fraksjoner og grupperinger. Dette er igjen viktig for å kunne reagere tidsnok hvis noen samlet store mengder tropper som kunne utfordre kongen.

Informasjon som kommer via frivillige informanter har begrensninger. Den er lite målrettet ved at folk frivillig må gi informasjonen. De som gir informasjon gjør dette hovedsakelig for å tjene på det selv. Metoden er derfor begrenset til individer som selv mener kongen kan tilby dem noe for å holde ham informert. Disse personene vil hovedsakelig være innenlandske, da kongen kun unntaksvis kan gi den hjelpen en utlending ønsker seg. Men slik Toste Jarl viser det i 1066 er det ikke utelukkende nordmenn som lar seg friste. Toste Jarl hadde vært leder for hæren og den fremste jarlen, men broren, Harold Godwinson, avsatte ham. Akkurat hva Toste blir lovet av Harald er uklart i Heimskringla, men siden Harald

³⁴³ Snorre, Heimskringla, 3:102.

³⁴⁴ Snorre, Heimskringla, 3:102.

³⁴⁵ Snorre, Heimskringla, 3:102.

ønsker å bli konge, kan det tenkes at Toste enten ønsker sin gamle posisjon tilbake, eller han vil være den norske konges representant i England når Harald selv ikke var i England.³⁴⁶ Dette er et eksempel på at noen informerer kongen, fordi de mener det gavnet dem selv. I dette tilfellet med en utenlandsk person.

VENNSKAPSNETTVERK

Eksempelet med Håkon Jarl,³⁴⁷ hvor Gamle betalte en bonde for å informere jarlen, er et tilfelle av vennskapsnettverk i bruk. Denne metoden kunne også brukes for å holde kongen informert. Disse nettverkene var helt sentrale i samfunnet. Da Olav den Hellige slår leir er det et problem at Knut den mektiges «speidere» går rundt og frister folk, med det resultat at noen av Olav støttespillere reiser hjem til Norge.³⁴⁸ Dette fordi disse nettverkene strekker seg over hele den norrøne verden.³⁴⁹ Selv inn i motstanderens flokk finner man venner som Gamle, som var venn av Håkon Jarl selv om han red med Harald Hardraade.³⁵⁰ Nettverkene kunne bringe «speidere» inn i fiendens leir, hvor man også kunne begynne med diplomati, for å fjerne kongens støttespillere.³⁵¹ Dermed ville det være vanskelig for kongen å stoppe, eller kontrollere, denne informasjonsflyten, da den var så sterkt integrert i hvordan Norge ble styrt på denne tiden. Samtidig brukte han nettverkene selv. Et annet eksempel som muligens viser makten i slike nettverk finnes i Haraldsønnes saga.

I Portør på Limgardsiden* lå han på lur etter skip som gikk til eller fra Viken, og plyndret dem. Fra Tønsberg ble det sendt folk mot ham, og de kom uventet over Sigurd og hans menn mens de var på land og delte byttet. Noen gikk mot dem inne fra land, andre la seg med skipene tvers over havnen utenfor. Sigurd sprang ombord på skipet sitt og rodde rett mot dem; Vatnorms skip lå nærmest, men han lot det sige akterover. Sigurd rodde ut ved siden av dem og kom seg unna med ett skip, men mange av hans menn falt.³⁵²

Hvis man tar hensyn til geografien rundt Portør, er det merkelig at det i det hele tatt er mulig å iverksette en slik operasjon. Portør er en halvøy som strekker seg langt ut i havet, og som i enden deler seg i to og danner en bukt hvor selve Portør ligger. Her er en veldig god havn for bukten er beskyttet av noen øyer. Dermed vil man, ved å sette opp noen speidere på en høyde ved siden av Portør, sannsynligvis sett både mot land og mot sjøen i området rundt. Ved å gjøre det slik kunne man ha slått alarm tidligere enn det Slembe ser ut til å ha gjort. Det kan ha å gjøre med timingen at ingen ønsket å være utkikk når byttet ble delt, men dette virker litt merkelig. Så enten brukte han ikke vakter, eller så har personer med koblinger til de i

³⁴⁶ Snorre, Heimskringla, 3:110 – 113.

³⁴⁷ Snorre, Heimskringla, 3:102.

³⁴⁸ Snorre, Heimskringla, 2:222 – 224.

³⁴⁹ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 92.

³⁵⁰ Snorre, Heimskringla, 3:102.

³⁵¹ Snorre, Heimskringla, 2:222 – 224.

³⁵² Snorre, Heimskringla, 3:214.

Tønsberg fortalt når man skulle angripe. Kanskje sto de selv på vakt på det aktuelle tidspunktet slik at det var godt planlagt å ta Sigurd til fange.

Vennskapsnettverk kan forklare hvordan man klarer å time angrepet så perfekt. Det som er sikkert er at Sigurd ser også ut til å ha hatt Vatnorm som venn og han var blant mennene fra Tønsberg.

SPEIDERE

Speidere er en naturlig del av informasjonsinnhenting. Speidere ble brukt 6 ganger mellom 1066 og 1177, men det er bare tre personer som bruker dem: kong Inge, Erling Skakke og Nikolas.³⁵³ Erling er en god hærfører og kong Inge får råd av ham. Kanskje er det bare de beste hærførerne som bruker speidere. Det er her Nikolas er interessant, for han er bare nevnt denne ene gangen. Han er med av flere grunner, men en av dem er at han ikke tar advarselen seriøst og endte opp død. Han var ikke en dyktig militær hærfører.³⁵⁴ Det forteller at de må ha vært en velkjent metode å innhente informasjon. Årsaken til at bruk av speidere er relativt lite nevnt i Heimskringla, er at de nettopp er så vanlige. Speidere blir antagelig kun nevnt når de spiller en spesiell rolle på slagmarken.

Det er derfor et faktum at Sigurd ikke ser ut til å ha hatt speidere som må forklares. Sigurd er kjent for å være en dyktig leder. Det er mer trolig at disse speiderne var der, men de var enten overløpere eller kjøpt. Man kan diskutere muligheten for at det ikke var noen som ønsket å stå vakt når byttet ble delt ut, fordi man var redd for å bli lurt. Det kan tenkes at i en slik situasjon ville bemanningen være minimal, men ikke eksisterende virker fortsatt høyst tvilsomt. Hvis mistilliten mellom menneskene i Sigurds følge var så høy at alle måtte være tilstede når byttet ble delt, kunne det i det hele tatt fungere effektivt når de skulle ut å plyndre?

VARDER

Vardeordningen er nevnt 11355 ganger fra og med Magnus godes saga til enden av Heimskringla. Ordningen ble innført av Håkon den gode, om enn ikke i et så omfattende system som det Snorre påstår.³⁵⁶ Den var vurdert til så viktig at det var lover for å holde dem konstant bemannet når man forventet fare og det var strenge straffer for å tenne den på feil

³⁵³ Snorre, Heimskringla, 3:247,260, 275, 280, 289, 295.

³⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:294 – 295.

³⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:30, 53, 91, 247, 247, 260, 275,275, 280, 289, 295.

³⁵⁶ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 56.

grunnlag. Da var det mulighet for raskt å kunne tenne vardene opp og ned langs kysten og inn i landet. Slik ble hele Norge varslet om at det var behov for mobilisering.³⁵⁷

Men det var problemer med ordningen. Håkon den Gode forsøkte å bøte på dem. Vardene informerer om to ting. Det ene er at det er *noen* som har vurdert det slik at det kommer en fare mot landet. Det andre er i hvilken retning man må seile for å møte denne faren. Ordningen gjorde det mulig å mobilisere store styrker fort, men risikoen er til stede for at det kan ha vært en misforståelse, eller at man kommer med alt for mange styrker.³⁵⁸ For naturen av trusselen er ikke nødvendigvis kjent og den kan ikke formidles via bål, selv når man har informasjonen om trusselen lokalt. Men hvis man forventer et angrep av gir vardene viktig informasjon. Vardetønning var ansett som nyttig for å bringe hurtig informasjon rundt i landet og til kongen. Det var verdt usikkerheten og ulempene, og derfor var ordningen i bruk fram til 1807 under napoleonskrigene.³⁵⁹

HANDELSNETTVERK

En veldig viktig kilde til informasjon vil være gjennom handel. Nordmennene drev gjennom hele perioden mye med en opportunistisk form for handling til sjøs. De kunne opptre i form av fredelige handelsmenn, men de kunne, hvis sjansen bød seg, plyndre steder langs Europas kyster. Den opportunistiske plyndring minsket utover i perioden, men forsvant aldri helt.³⁶⁰

Denne formen for reiser må ha vært gull verdt for kongen, med tanke på muligheten for å holde seg godt informert. Disse menneskene, med hjemmehavn i Norge og dermed i relasjon til den norske kongemakten, hadde reist rundt i hele Europa. De kunne dermed fortelle om ledere, fristende mål, geografi, den politiske situasjonen, den militære utrustning og annen militær informasjon. Mange av handelsmennene drev med plyndring og ville ha erfaring med krigføring gjennom leidangen. Det var også vanlig å reise på egne tokt blant eliten.³⁶¹ Dette betyr at de også kunne informere om beskyttelsen, bemanningen og annen viktig militær informasjon om relevante mål i Europa. Disse hadde et enda nærmere forhold til kongen.

De norske kongene hadde dermed en kilde av godt trente sjøfolk som også var viktige informanter. Hvor viktig denne handelen var for at informasjon skulle spre seg rundt i Norge, hvor nyttig den var og hvor mye man var avhengig av den, kan man se ved en situasjon fra

³⁵⁷ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 56 – 60.

³⁵⁸ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 57 – 60; Snorre, Heimskringla, 1:132 – 133.

³⁵⁹ Bjørlo, Eriksen, Ersland, Moland, Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar, 23; Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 57.

³⁶⁰ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 35 – 41, 46 – 49.

³⁶¹ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 221.

Magnus Erlingssons saga. Her viser Erling Skakke hvor bevisst han er på den rollen handelsflåten utgjør i å sirkulere informasjon.

5. Erling var i Bergen med en stor hær og besluttet å legge seileforbud på alle handelsskip som aktet seg nordover til Nidaros, for han tenkte at dersom det var skipsfart mellom byene, ville Håkon snart få kjennskap til planene hans. Han begrunnet forbudet med at det var bedre bergenserne fikk de gode skipsvarene, enn at de skulle falle «i hendene på våre fiender og uvenner, så de får nytte av dem». Men kjøpmennene måtte da selge varene billigere enn de syntes var rimelig. Det samlet seg etter hvert en mengde skip i byen, for mange anløp hver dag, men ingen seilte ut. Erling lot de letteste av sine egne skip sette på land, og sørget samtidig for å sette ut rykte om at han aktet å vente og forsvare seg der han lå, med hjelp av sine slektninger og venner. Men en dag lot han blåse til møte med skipsførerne på handelsskipene og ga dem alle tillatelse til å seile hvor de ville. Mange av lasteskipene hadde allerede lenge ligget seileklar, noen med varer og andre i annet oppdrag, og da skipsførerne nå fikk lov til å seile, og vinden dessuten var gunstig for en seilas nordover langs kysten, var alle som lå klar, ute av havnen før non den dagen. Jo raskere skip de hadde, desto ivrigere var de etter å kappseile med hverandre. Da hele denne handelsflåten kom opp på Møre, møtte de kong Håkons hær. Han var selv opptatt med å ruste seg og samle folk og stevnet til seg både lendmenn og leidangsbønder. Ingen hadde hørt noe fra Bergen på lenge, men nå fikk de én og samme nyhet fra alle skipene som kom sydfra, nemlig at Erling Skakke hadde satt skipene på land i Bergen; de kunne dra nedover og oppsøke ham der, sa de, men han hadde en stor hær.³⁶²

Snorre påpeker at det ikke er kommet noen nyheter fra Bergen på lange tider. Dette tyder på at Erling har klart å holde den kritiske informasjonen hos lojale personer. En imponerende handling, med tanke på vennskapsnettverkene. Det tyder også på at Håkon ikke har andre former for agenter i Bergen, siden Snorre påpeker at ingen informasjon har ankommet Håkon. Eventuelt har de ikke vært nært nok Erlings innerste venner til å plukke opp planene.

Det vi vet er at Håkon handlet som om Erling ikke var på vei. Dette er en sterk indikator på at han ikke visste at han var på vei. Spesielt er dette tydelig ved at han setter samlingspunktet for nær Bergen, slik at han ikke får tilbakekalt mannskapene han har sendt innover fjordene for å rekruttere.³⁶³

Sitatet viser med tydelighet viktigheten av at handelsflåten bringer informasjon. Det kan tenkes at Håkon hadde informanter og at det var fra dem han fikk informasjon. Men Heimskringla er tydelig på at denne informasjonen kom fra «alle skipene som kom sydfra».³⁶⁴ Om han hadde agenter eller ikke undergraver ikke poenget med at handelsflåten var en kilde til informasjon. Så lenge den var på norske hender ville den holde norske konger informert.

Utover Erling er strategien kun blitt brukt av Knut den mektige, da han stoppet alle handelsskip som skulle vekk fra England.³⁶⁵ Den var en suksess begge ganger, når det gjelder militær overraskelse.³⁶⁶ Men det er en strategi man ikke kan bruke ofte. Sitatet kan dermed sees som et sted hvor en viktig informasjonskanal blir synlig for moderne lesere. Det virker

³⁶² Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 269 – 270.

³⁶³ Snorre, Heimskringla, 3:270 – 273.

³⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:270.

³⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 2:210.

³⁶⁶ Diesen, Militær strategi, 140 – 142, 150.

også logisk at handelsflåten har spilt denne rollen. Det var mange i eliten som drev med handel, og det er en forutsetning at man er forberedt og trent på trefninger.³⁶⁷

Når man da kobler sammen militær erfaring og den tette koblingen til den norske eliten, får man en viktig informasjonskanal. I tillegg til dagsaktuell informasjon, politisk situasjon og militære forbedring blir de godt kjent i disse områdene og kan informere om vind, værmønster, seilingsleder og steder rundt om i Europa. Handelsmennene har sett mange steder og kan informere fra egen erfaring om militær beredskap, bemanning, strategisk viktighet av et mål (med dette mener jeg at kongen kan samle karakteristika av et sted og så vurdere hvor godt dette stedet driver ham fram mot det endelige strategiske målet), fristende mål for plyndring og hvor rikdommene befinner seg. Videre; hvor lenge varer ett tokt til et gitt sted og når vil det lønne seg å reise. De vil kort sagt være en kilde til mye viktig informasjon, og mye av det kan utnyttes i en militær situasjon.

Denne handelen vil dermed ha gitt nordmennene en strategisk fordel mot sine motstandere, med unntak av dansker og svensker som har hatt sine egne handelsruter og flåter.

På denne måten kan man i Heimskringla se at handelsflåten har vært viktig for det norske militærets informasjonsgrunnlag. handelsflåten brukes til å sende beskjeder, følge allslags rykter og de har erfart å reise til, samt sett, potensielle mål. Det virker sannsynlig at de til og med kan gi viktig informasjon om hvilke mål man bør gå etter og tilstanden til de lokale militære styrker og forsvarsverker.

Er denne fordelene direkte knyttet til handelsflåtens norske opphav? Der man har handel, får man mange av de samme fordelene, som rykter og politisk informasjon. Men de nære båndene til den norske eliten vil lettere gjøre at den norske kongemakten får den relevante informasjonen. Det er ikke sikkert at en norsk handelsmann ville være like villig til å overbringe sensitive, militære opplysninger om norske mål til en utenlandsk konge.

På den annen side kom Toste – bror til selvutnevnte Harold Godwinson, konge i England - til den norske kongen og gav villig informasjon.³⁶⁸ Det er også et spørsmål om i hvor stor grad det er en norsk nasjonalfølelse som fører til at handelsmennene føler seg pliktig til å holde kongen informert. Man trenger imidlertid ikke legge denne følelsen i bunn, hvis det er i Norge handelsmannen har sitt vennskapsnettverk, sine eiendommer, eventuelle titler og han er en aktør i det norske maktspeilet. Da informerer man ikke på grunn av nasjonalfølelse, men

³⁶⁷ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo, Norsk Historie I: 750 – 1537, 255 – 256; Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 217 – 224; Snorre, Heimskringla, 3:199, 246.

³⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 3:112 – 113.

egennytte. Da vil han sannsynligvis ha problemer med å være informanten for utenlandske konger. Unntaket er hvis han mener han får noe igjen for det. Slik norske stormenn drar til Danmark.³⁶⁹ Den fordel den norske kongemakten hadde, var helt klart i forhold til de stedene der det norske handelsnettverket var etablert. Handelsflåten ville være en kilde med erfarne sjøfolk og igjen kan det tenkes at de ville bli rekruttert inn i f.eks. den engelske hæren. Det ville koste penger å leie inn norske sjøfolk av en utenlandsk monark, mens den norske kongen krever en slik tjeneste av dem gjennom leidangen. Det vil derfor være et gode for kongen å ha et utstrakt handelsnettverk.

AGENTER

I moderne krigføring er spioner eller agenter viktige. De er essensielle for å få tilgang til sensitiv informasjon om motstanderen. Det er vanskelig å finne noe tilsvarende i Heimskringla. En forklaring på dette er at mye av den samme informasjonen kunne man få tak i ved hjelp av vennskapsnettverk og speidere.

Kong Knut kunne ha «speidere» inne i kong Olavs hær. Disse «ga seg i snakk med både den ene og den andre og lokket dem med penger og løfte om kong Knuts vennskap.»³⁷⁰ Dette er aktiviteter man i dag ikke forbinder med speidere. En forklaring på dette kan være at man ikke hadde en utviklet forståelse av denne typen krigsressurser. For da Erling fikk noen «dansker» til å reise til Trøndelag, skulle de utgi seg for å være sendebud fra danskekongen og få dem skriftlig lovet å støtte ham. Slik fikk Erling bevis mot trønderne og tvang dem til å legge saken til doms under ham.³⁷¹ Disse er heller ikke beskrevet som agenter eller spioner. Det står bare at «det var Erling som hadde fått dem til det».³⁷²

Siden denne beskrivelsen mangler kan det tyde på at man ikke tenkte på denne måten. De er derfor ikke nevnt i kildene. Men som eksemplene viser kunne personer som driver med spionasje, etter moderne definisjoner, eksistere. Siden det ikke eksisterer kan det ikke ha vært en vanlig del av norsk krigføring. Grunnen til dette er nok at man hadde lite behov for det gjennom handelsnettverk og vennskapsnettverk. Man kunne få tilgang til den samme informasjonen som man ville gjort med disse agentene. En person som Gamle³⁷³ blir beskrevet som venn av Håkon Jarl, men reiser med Harald Hardraade. Det er ikke sikkert at

³⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:211, 267 – 268.

³⁷⁰ Snorre, Heimskringla, 2:222.

³⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:285 – 287.

³⁷² Snorre, Heimskringla, 3:286 – 287.

³⁷³ Snorre, Heimskringla, 3:102.

kongen var ukjent med Gamles vennskap, for personer kunne ha flere høytstående venner.³⁷⁴ Dermed er det lite behov for agenter.

TRE STRATEGISKE TYNGDEPUNKT

Hvis man kjenner til de strategiske tyngdepunktene til Norge, vil det være lettere å se hvordan de jobbet strategisk. Hvis man kan bevise at nordmennene målrettet angrep disse tyngdepunktene, vil det være lettere å se målene med militærstrategien deres. Det vil også bevise at man hadde kjennskap til strategiske tyngdepunkt i perioden.

Når målet med krigføringen ikke er å utslette fienden totalt, er ønsket å stoppe motstanderen vilje til å forsvare seg videre. De strategiske tyngdepunkt er de «egenskaper og posisjoner»³⁷⁵ av både «materielle og moralsk»³⁷⁶ art som rammer motstanderens vilje til å forsvare seg. Det er disse punktene man er ute etter å angripe for det er de som vil mest effektivt og med minst kostnad for egen part oppnå sine egne mål.³⁷⁷

KONGEN

Siden det er snakk om kongemakten har jeg skrevet kongen, men det kan generaliseres ved å si lederen. For når lederen dør i strid stopper vanligvis kampen opp. Unntaket er hvis man er i utlandet eller er omringet. Kampen fortsetter i disse tilfellene fordi man slåss for eget liv.³⁷⁸ Det eneste unntaket fra disse igjen er at Håkons menn går berserk etter hans fall.³⁷⁹

Grunnen til at kongen er så viktig er fordi samfunnet er så preget av personlige bånd.³⁸⁰ En leder er leder fordi han kan samle flere grupperinger under seg. Dør han blir det ingen som holder dem sammen. Dermed er det ingen grunn til å kjempe lenger, fordi den store gruppen løses opp i mindre grupperinger. Hver enkelt blir ledet av menn som må finne ut hvordan de står i forhold til hverandre. Disse trenger ikke nødvendigvis ha sammenfallende interesser når lederen dør. Et eksempel hvor de har det, og det er tydelig hvordan ulike grupperinger kommer sammen og forenes bak en leder, er starten i Magnus Erlingssonssaga:

Erling Skakke hadde fått rede på hvilke planer Håkons folk hadde. Han sendte bud til alle høvdingene han visste hadde vært trofaste venner av kong Inge, samt til dem av kongens hirdmenn og tilhengere som ennå var i live, og stevnet dem til møte. Også Gregorius' tidligere huskarer ble innbudt. Da de møttes og fikk snakket med hverandre, ble de snart enige om at de skulle holde flokken sammen, og gjorde forpliktende avtaler om dette.³⁸¹

³⁷⁴ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 82 – 84.

³⁷⁵ Diesen, Militær strategi, 23.

³⁷⁶ Diesen, Militær strategi, 23.

³⁷⁷ Diesen, Militær strategi, 23 – 29.

³⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 143, 150 – 153, 201, 258, 261, 272, 277, 295.

³⁷⁹ Snorre, Heimskringla, 3:272.

³⁸⁰ Sigurdsson, Den vennlige vikingen; Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 78 – 92.

³⁸¹ Snorre, Heimskringla, 3:265.

Det må understrekes at dette er en ny utvikling helt i slutten av Heimskringla, hvor flokkene er blitt så viktige og bestandige at de velger seg ny leder istedenfor å gå i oppløsning. Det første tilfellet skjer da Håkon Herdebrei ble valgt til konge.³⁸², og det viser hvordan ulike elementer kan samles rundt en person. Grunnen til dette ønsket om å samles rundt en person, er at på denne tiden hvor den politiske og militære makten er samlet i samme embetet, er det viktig at det er en hjerne bak gjennomføringen av militære planer.³⁸³ En hær som ledes av en komité mister mye effektivitet og vil ha uklare kommandolinjer. Det åpner også for krisesituasjonen der to eller flere hærførere blir veldig uenig om hva som må gjøres, og de begynner å diskutere, dermed utsette avgjørelsen eller gi motstridende ordre. Begge deler vil sannsynligvis få katastrofale følger.³⁸⁴ Det var derfor anerkjent at det trengtes kun én hærfører. Slik stormennene ble enige seg imellom før slaget på Stiklestad.³⁸⁵ De klarte å enes, men det var ikke alltid så lett:

Etter Einars fall var kongen så forhatt for denne ugjerningen at den eneste grunnen til at lendmenn og bønder ikke gikk til åpen kamp mot ham, var at de ikke hadde noen fører til å reise merket for bondehæren.³⁸⁶

Dette kunne vært løst ved at en person ble utpekt til å lede hæren og til å ta de militære avgjørelsene, men, som i Einars tilfelle, var ikke dette alltid lett. Den politiske makten er så tett knyttet til den militære makten at ved å la en mann av lik verdighet lede mennene vil man ved å la en person lede dem, stå i fare for å framheve en likemann over de andre. Derfor kan ikke bøndene eller stormennene i eksempelet la en tilfeldig person lede hæren, da det er jevngodt med å gi ham økt politisk makt over de andre. Det må jobbe seg fram en kandidat som klarer å samle de forskjellige grupperingene. Ved Endrides død var det så vanskelig at ingen klarte å samle stridskreftene på Trøndelagen, om en sak de enes om.³⁸⁷

Hvis bønder og stormenn ikke klarer å bli enig når de har god tid, med sterk felles vilje til å angripe. Det betyr at denne diskusjonen ofte blir for tidkrevende og vanskelig å ta midt under et slag. Derfor faller grupperingen sammen istedenfor at de samles bak en ny leder. Unntaket er hvis de kjemper for eget liv³⁸⁸, eller en åpenbar kandidat fremhever seg.³⁸⁹

Det er denne vanskeligheten som gjør at ledere blir et strategisk tyngdepunkt. Klarer man å drepe ham vil det sette grupperingen tilbake og mest sannsynlig ende slaget.

³⁸² Snorre, Heimskringla, 3:245 søkeord «flokken som».

³⁸³ Diesen, Militær strategi, 156 – 158.

³⁸⁴ Diesen, Militær strategi, 141 – 142, 156 – 158.

³⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 2:280 – 281.

³⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:80.

³⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:80.

³⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 150 – 153.

³⁸⁹ Snorre, Heimskringla, 2:280 – 81; Snorre, Heimskringla, 3:262 – 262.

FELTHÆREN

Alvorligheten av å miste en felthær er tydelig i kong Inges ord:

Men selv om jeg på forhånd visste at våre menn ville lide nederlag, hadde jeg likevel ikke annet å gjøre enn å være der mine menn er. For jeg kan selv intet utrette om jeg mister de tapre mennene som lenge har vært skjold og verge både for meg og riket mitt.³⁹⁰

Felthæren definerer jeg som de mennene en konge eller en leder kunne klare å mobilisere for en operasjon. Det er de styrkene som er i felt, derfor felthær. Det vil finnes flere styrker, men de har enten ansvaret for landforsvaret rundt om i landet eller det er behov for dem i jordbruket.

Hvis en konge blir slått med felthæren vil det være et alvorlig tilbakeslag, selv om det ikke nødvendigvis er avgjørende.³⁹¹ En konge kan som regel innkalle flere styrker slik at man i det lange løp fortsatt kan vinne konflikten eller holde ut til det inngås forlik.³⁹²

Når det er tett kamp mellom kongen og en utfordrer kan det være fatalt.³⁹³ Å flykte fra et slag er et dårlig alternativ, da man også mister respekt og viktige støttespillere. I ett tilfelle i Heimskringla der kongen ser det nødvendig å flykte, hadde det alvorlige konsekvenser ved neste slag. Alle, unntatt en person, deserterte fra hæren hans, før slåssingen hadde begynt.³⁹⁴ Dette henger sannsynligvis sammen med at fylkingen som formasjon får økt styrke ved at man holder sammen. Hvis for mange deserterer kollapser formasjonen og de som blir stående er sårbare. Hvis tilliten til at sidemannen vil stå er lav, er man mer villig til å desertere. Når noen begynner å desertere vil flere følge etter.

Enda verre er det for de mindre grupperingene som ikke egentlig kontrollerer noe territorium, men som kun var en flokk krigere som kjempet sammen for en sak. I Heimskringla er Birkebeinerne, Hettesveinene, og Markusflokken de eneste eksemplene på slike krigerflokker.³⁹⁵ Disse var i praksis lite annet enn en felthær. De var underlegne de styrkene kongen kunne mobilisere. Dermed ville et nederlag være veldig ille for dem, som historien viser, gikk det bra med Birkebeinerne. Selv om Birkebeinerne vant kongemakten under Sverre var det et hardt slag å tape på Re.³⁹⁶ Markusflokken gikk i oppløsning da Markus og Sigurd ble halshugget.³⁹⁷ Sannsynligvis ville de fleste flokker gått i oppløsning i et slikt tilfelle.

³⁹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:253.

³⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:96 – 99, 101, 191 – 195, 210 – 211.

³⁹² Snorre, Heimskringla, 3:188 – 195, 245 – 262.

³⁹³ Snorre, Heimskringla, 3:188 – 193.

³⁹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:240 – 242, 261.

³⁹⁵ Arstad, Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 1157 – 1227, 15 – 39.

³⁹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:296 – 297.

³⁹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:278 – 280.

Det å slå felthæren er et effektivt tiltak, men er kostbart i forhold til de andre strategiske svakhetene. Det er ikke mulig å unngå et slag. Et slag er uforutsigbart og man kan ikke anta en seier. Samtidig er det å slå feltherren et vanlig mål for norske hærførere.

Grunnen til dette er vanskelig å si sikkert, men det finnes noen mulige forklaringer. Det er en styrkeframvisning. Ved at kongen utsletter felthæren til en utfordrer er det samtidig en advarsel til potensielle andre utfordrere. Flokker som Birkebeinerne forsvinner ikke, hvis de klarer å skaffe seg nye ledere.³⁹⁸ Da vil man ikke komme unna ved å slå felthæren deres. Spørsmålet er også hvor lett det var å unngå slag. Det var en kort krigssesong og kongen ønsket utfordreren vekk. De som utfordrer kan derimot vanskelig gjøre noe så lenge kongen er i nærheten av felthæren. Det er fordi, i de tilfeller hvor det blir satt inn egne støttespillere, er det enten fordi man har overvunnet kongen og han ikke utgjør en trussel lenger,³⁹⁹ eller hvis kongen er langt unna og man selv har kontroll.⁴⁰⁰ Det å begynne å drepe hans støttespillere ville ødelegge for dem på et strategisk viktig område. Det vil ødelegge deres lokale maktapparat.

LOKAL STØTTE

Dette er det viktigste strategiske tyngdepunktet. Grupperinger eller land vil stoppe et slag hvis lederen dør, men det vil vanligvis ikke stoppe denne grupperingen fra å finne ny leder. Det at grupperingen overlever lederens død ser ut til å skje mye oftere på slutten av Heimskringla. Hvis felthæren på sin side forsvinner, mister lederen for dem mye av sine muligheter til å sette makt bak sin agenda. Personer som kan trekke ressurser fra hele kongeriket, har lettere for å komme seg etter et slikt tap. Vi ser f.eks. at Norge klarte å mobilisere en leidang året etter 1066, da mesteparten av en halv offensiv leidang og Harald Hardraade falt i England.⁴⁰¹ To strategiske tyngdepunkt ble rammet, og selv om Norge klarte å mobilisere en ny leidang, prøver aldri den norske tronen seg igjen på den engelske tronen. Dette sier noe om betydningen av slike tap. Hadde det vært en defensiv operasjon, kunne det fått langt større konsekvenser, da det ikke ville vært noen til å stoppe angriperen fra å gjennomføre sine strategiske mål i Norge.

Eksempelet med det norske forsøket på den engelske kronen i 1066 er et tydelig eksempel på viktigheten av lokal støtte, og at samtiden var klar over denne viktigheten. Toste bruker det som argument, men det virker nytt på Harald. Toste sier til Harald:

³⁹⁸ Arstad, Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 1157 – 1227, 3 – 4.

³⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:262.

⁴⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:144, 188, 191, 245.

⁴⁰¹ Snorre, Heimskringla, 3:130.

«så skal jeg si deg det: Kong Magnus la under seg Danmark fordi høvdingene i landet støttet ham, men du klarte det ikke fordi hele landets befolkning stod imot deg. Kong Magnus kjempet ikke for å vinne England, for hele folket ville ha Edvard til konge. Ønsker du herredømme over England, kan jeg sørge for at flertallet av høvdingene i landet blir dine venner og hjelpesmenn.»⁴⁰²

Her er det tydelig hvilken vekt Toste legger på den lokale støtten. Harald lot seg overtale til å angripe England, noe som viser styrken i Tostes argument.

Det er flere eksempler som viser hvor viktig denne støtten er. I de urolige tidene i borgerkrigstiden er en variant av setningen «Kong Håkon la deretter under seg hele landet og innsatte sine egne menn i alle sysler og kjøpsteder.»⁴⁰³ ikke helt uvanlig.⁴⁰⁴ Denne hendelsen kommer etter at felthæren er slått og seierherren har blitt utnevnt til konge for hele eller deler av landet. Dette er for at utnevnelsen har legitimitet og man viser at man er sterk nok til å beskytte sine menn. Slik bygges lokal støtte. Hvor viktig den er viser reaksjonene når Sigurd Slembe drar rundt og dreper embetsmennene og andre viktige støttespillere til sin motstander.

7. Sigurd seilte videre syd til Vikar*, der han tok til fange kong Sigurds lendmann, Vilhjaln Skinnare, og dessuten Toralde Kjeft; han drepte dem begge. Så fortsatte han sydover langs kysten, og nede ved Byrda* møtte han Styrkår Glæserove, som kom fra Nidaros, og drepte også ham. Lenger sydpå, ved Valsnes*, kom han over Svine-Grim og lot den høyre hånden hugge av ham. Så seilte han utenfor munningen av Trondheimsfjorden og ned til Møre, der han tok til fange Hedin Hardmage og Kalv Kringløye; han lot Hedin slippe unna, men drepte Kalv.⁴⁰⁵

Det man oppnår med den strategien som Sigurd utfører her, er hovedsakelig to ting. Han fjerner det lokale maktapparatet til den personen han gjør dette mot, i dette tilfelle Sigurd Håkonsson. Samtidig er det også et angrep på denne personens lovnad om beskyttelse av sine undersåtter. Det er alvorlig fordi det er lite ønskelig å sitte alene på en gård og der stå i fare for å bli drept. Det får drotten til å fremstå som svak ved at han ikke kan forsvare sine egne menn. Personer som kan tenke seg å bli venner med en konge/stormann som ikke kan forsvare sine menn, vil bli mer betenkte og droppe de planene siden han er redd for sitt liv. Angrepsmetoden er derfor alvorlig og målrettet på en maktpersons lokale støtte.

Det er også en billig strategi å starte for Sigurd Slembe. Han trengte bare to skip som hver var rodd av 24 mann dvs. minimum 48 menn og antagelig ikke så mange flere enn det,⁴⁰⁶ men strategien fører til sterke reaksjoner.⁴⁰⁷ Det er veldig viktig for en konge å vise at man gjør noe med denne trusselen, for å berolige sitt eget maktapparat og å vise at man er kapabel til å forsvare å hevne sine menn. Angriperen må da være forberedt på å møte den forulempede

⁴⁰² Snorre, Heimskringla, 3:113.

⁴⁰³ Snorre, Heimskringla, 3:262.

⁴⁰⁴ Snorre, Heimskringla, 3:12, 26, 68, 187, 188, 262, 267, 273.

⁴⁰⁵ Snorre, Heimskringla, 3:216.

⁴⁰⁶ Snorre, Heimskringla, 3:215.

⁴⁰⁷ Snorre, Heimskringla, 3:188, 214 – 223.

drotten i felt, eller komme seg unna rekkevidden til hevnerne hans. Sigurd Slembe velger det siste og drar til Danmark.⁴⁰⁸

Et annet indisium på hvor viktig dette var, kan man se ved måten Snorre presentere det som skjedde. Vers 7 i Haraldssønnes saga handler bare om hvilke handlinger Sigurd Slembe gjør og om mottiltaket Sigurd Håkonsen setter inn. Vers 7 er på 2000 tegn med mellomrom, det vil si. nesten en A4 side.⁴⁰⁹ Hver detalj og heroiske handling i forsvaret mot Sigurd er beskrevet. Det er viktig å bevise at man tar trusselen seriøst.

Viktigheten av den lokale støtten kommer av at den direkte kan oversettes til makt. Det er lokale maktpersoner som er sentrale i mobiliseringen. De har mye å si lokalt, og har derfor en innflytelse på hvor mange i et område som er villige til å la seg mobilisere ved en leidang,⁴¹⁰ selv om det nok avhenger av typen leidang⁴¹¹. De ville nok reagert på en ytre fiende eller en hærpil hvor bøndene selv er under trussel, men ikke for å ta siden i en intern maktkamp og kjempe mot andre bønder. Maktpersoner har egne hirder med veltrente og godt utstyrte menn. Dermed vil man, ved å fjerne den lokale støtten, fjerne tropper i felthæren. Det vil vanskeliggjøre kongens ordre å bli utført lokalt og det er stor risiko for at man ser svak ut. En svak leder er lite ønskelig å bli venn med.

Det har også konsekvenser utover de militære. Man mister også politisk makt og det kan tenkes at den lokale skatteinnsamlingen blir rammet. Dermed er det ikke bare den militære makten som svekkes, men også den økonomiske. Dette var derfor en strategi som tvang fram reaksjoner. Det er derfor lokal støtte er ett strategisk tyngdepunkt. Det er liten tvil om at lokal støtte er en viktig faktor, at samtiden var klar over denne viktigheten og at det var en virkningsfull strategi. Hvorfor dette strategiske tyngdepunktet ikke ble mer utnyttet militært var på grunn av terrorbalanse. Hvis en person begynte å drepe en annens støttespillere, ville den det ble gjort det mot bli tvunget til å svare på samme måte.⁴¹²

STRATEGI

NASJONALSTRATEGI

Dette nivået gir de militære de militærstrategiske mål de skal oppnå.⁴¹³ I perioden er mesteparten av den politiske og militære makten samlet hos kongen, men han er ikke enerådende. Bøndene og stormennene hadde også egen makt, uavhengig av kongen.

⁴⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:217.

⁴⁰⁹ Snorre, Heimskringla, 3:216 – 217.

⁴¹⁰ Ersland, Holm, Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814, 1: 50 – 51; Se kap.3 og 4.

⁴¹¹ Se kap.4.

⁴¹² Diesen, Militær strategi, 73 – 74, 105 – 115.

⁴¹³ Diesen, Militær strategi, 17 – 19.

Bøndenes makt var mest politisk, men de kunne sende hærpil og mobilisere tropper på den måten.⁴¹⁴ Stormennene hadde også egne hirdfølger.⁴¹⁵ Disse maktgrupperingene var interessert i å hegne om egen makt, og det kan derfor diskuteres om det var noen som satt landet Norge først. Da ville alle tre samfunnsgruppene være interessert i å kjempe for norsk makt, hvis det gavnet dem selv.

Den norske kongemakten var mest interessert i å øke makten til de norske kongene. De norske stormennene ønsket mest mulig selvstendig makt, fra kongen, men også å øke sin egen. Disse to målene kan derfor stå i motsetning til hverandre. Bøndene, som hadde sin maktinstitusjon i tinget, var ikke interessert i at denne maktinstitusjonen skulle gå i glemmeboken og de forsvarte derfor tingordningen. Den viktigste måten de kunne gjøre det på var ved å være en viktig militærressurs for landet.⁴¹⁶

I det hele tatt er det mange grupperinger som ønsker å øke sin makt, både kollektivt ovenfor andre grupper og individuelt innad i sin egen gruppe. I dette flytende bildet kan det være vanskelig å peke ut hvem som har hvilke mål. Men det er noen mål som de fleste i Norge jobbet for, og de lot kongen være sentrum i planlegging og gjennomføring av disse. I hvilken grad de nasjonalstrategiske målene er formulert og hvem som utarbeider den er det umulig å svare sikkert på.

Innenfor det nasjonalstrategiske nivået er militærmakt et av midlene for å oppnå de nasjonalstrategiske målene. Disse målene er hovedsakelig å sikre Norges og tronens makt og, om mulig, utvide denne makten.⁴¹⁷ For tronen sin del gjelder dette også innad i landet i kampen om maktstrukturene i det norske samfunnet.

Det nasjonalstrategiske nivået bestemmes ikke direkte av kongen, selv om det er han som har mest innflytelse. Det skapes i sin endelige form gjennom en dialog med de andre maktbasene i samfunnet, bønder og stormenn. Kongen har hovedansvaret for å sette militær og nasjonalstrategien i verk.

MILITÆRSTRATEGI

Den militærstrategiske strategien er i samme situasjon som den nasjonalstrategiske. Mesteparten av den militærstrategiske makten lå hos kongen. Det var han, eller en han har utpekt, som var hodet som utformet militærstrategien. Men det er ikke ett samlet militære som gjennomfører viljen. Det var mange i samfunnet som hadde militær makt. Det var nødvendig i

⁴¹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:78 – 79, 199.

⁴¹⁵ Se kap.2.

⁴¹⁶ Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo, Norsk Historie I: 750 – 1537, 140.

⁴¹⁷ Se kap.2.

et så desentralisert samfunn som Norge. Det er på den måten ikke ett militære som får ordre av en politisk entitet, men mer ad hoc grupperinger som samles rundt en leder. I større konflikter er som regel kongen denne lederen, men ikke nødvendigvis alltid.⁴¹⁸ Dess mindre konflikten er, dess større er sannsynligheten for at en mindre maktperson i Norge kan håndtere eller begynne å bruke militære ressursene på egen hånd.

Et siste aspekt som gjør denne perioden annerledes enn det som Sverre Diesen presenterer i sin bok om strategi, er at krigene er så preget av krigssesonger. Begrepet «krigssesonger» har jeg «oversatt» til operasjoner. Som jeg har nevnt tidligere kan det gå lang tid mellom hver gang den norske kongemakten tar seg råd til å mobilisere store styrker til en leidang. Det vil si styrker som er sterke nok til å true de andre landene i Norges interessesfære. Disse pausene var ikke perioder hvor det ikke skjedde noe for å oppnå de nasjonalstrategiske målene, men man brukte da andre midler enn de militære. Det er her begrensningen i middelalderens militære styrker og stater kommer til syne.

Hensikten med å bruke militære ressurser i perioden var å løse de konfliktene som ble diskutert i kapittel.1. Det vil si i hovedsak ønsker man å holde landet trygt, det omfatter eksterne trusler, interne trusler hovedsakelig mot kongen selv, eller interne kandidater med ekstern støtte. Var man samlet politisk kunne man gå på offensiven og da var målet å øke det norske territorium eller formalisere grensene på en med norske øyne fordelaktig måte.

For å oppnå dette målet rettet strategien seg mot fiendens vilje til å slåss, den rettet seg mot lederen, den lokale støtten eller felthæren. Sistnevnte hindret også evnen motparten hadde til å tvinge fram sin vilje.

Det er det militærstrategiske nivå som er det strategiske nivået jeg kommer til å se på. Fra nå av når jeg sier strategi mener jeg militærstrategisk.

TRE PRAKTISKE EKSEMPLER

Jeg trekker fram tre strateger fra Heimskringla. Magnus Berrføtt er den første jeg trekker fram og det er for å vise landets offensive strategi. Hans karriere viser både muligheten og begrensningene den norske strategien hadde. Den andre skjebnen er Sigurd Slembe. Hans karriere som tronpretendent viser de fleste strategiske virkemidlene i praktisk bruk og hvordan man kunne gå frem for å angripe de strategiske tyngdepunktene. Han var allsidig, men ikke vellykket. Det han viser er forskjellige varianter av strategi som ble brukt innenlands. Erling Skakke er tredje og siste person. Der Sigurd mislyktes, lyktes Erling på sønnens vegne. Det var han som var makten bak tronen og hans kamp for tronen og kamp for

⁴¹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202, 256 – 258, 267 – 268.

å beholde den viser hvordan kongene slåss og reagerte for å holde seg på toppen av samfunnspyramiden.

MAGNUS BERRFØTT – OFFENSIVE STRATEGIER

Magnus er et eksempel på vellykket bruk av norsk militærmakt. Det holdt med bare en operasjon for å oppnå målet om territorial kontroll, som Magnus ønsket. Metoden var en kort og kraftig bruk av militærressurser. Han ville med det, vise den norske kongens evne til å bruke overlegen militærmakt langs kysten av Skottland.

Operasjonen demonstrerte hvor dominerende den norske kongemakten var til sjøs, i forhold til den skotske tronen.⁴¹⁹ Hendelsen er et eksempel på hurtig styrkeoppbygging i et område, for så å overmanne de lokale forsvarerne. Den skotske kongen kunne ha sendt menn ut til øyene for å forsvare dem, men de ville enten være for få eller bli strandet der ute siden nordmennene kontrollerte sjøen.

Det var ikke ønskelig med solide fortifikasjoner på øyene under norsk kontroll. Skottenes eneste mulighet for å kontrollere øyene var å bygge så sterke fortifikasjoner på dem at de kunne stå imot et fullt norsk angrep alene. Selv mindre sterke fortifikasjoner ville forsinke nordmennene. En slik forsinkelse ville minske området nordmennene kunne operere i når det var en tidsbegrenset operasjon. Men ikke like mye som på land, hvis de ikke kunne true de norske forsyningslinjene. Derfor ville det gavnet skottene uansett.⁴²⁰

Nordmennene kontrollerte havet, og dermed hadde de muligheten til å kutte av alle forsterkninger fra land. Den norske flåten kunne imidlertid ikke alltid være der, og da kunne det virke logisk å bygge fortifikasjoner på land for å holde ut et skotsk angrep. Dette er imidlertid en dårlig strategi, fordi skottene er i nærheten og dermed har mulighet til å ferje over store landstyrker når nordmennene ikke er i området. Det vil si mesteparten av tiden. Disse mennene vil kunne ta fortifikasjonen. Skottene er mye mer posisjonert til et slikt foretak enn den norske tronen. Hvis skottene fikk tak i den norskbygde og kontrollerte borgen, har nordmennene kun gjort det vanskeligere for seg selv. Av den grunn er det bedre for nordmennene å ikke bygge dem, heller utnytte dominansen på sjøen.

Det er denne evnen til å kontrollere sjøen som nordmennene demonstrerer med Magnus Berrføtts tokt til de skotske øyene. Toktet legger grunnlaget for den fredsavtalen som senere trekker grensene mellom Norge og Skottland. Denne fredsavtalen viser hvor vellykket

⁴¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:141 – 144.

⁴²⁰ Snorre, Heimskringla, 3:141 – 144.

den norske strategien var, ved at de faktisk fikk kontroll over alle øyene utenfor den skotske kysten der man kan seile mellom fastland og øya.⁴²¹

Det virker som den norske kongen gikk hardt fram på de øyene som ikke var under norsk kontroll. I dette var det et budskap til de norskkontrollerte øyene. De norske øyboerne var blitt dratt inn i politikken som sentrerte rundt den skotske tronen. Dette var naturlig med tanke på geografisk nærhet og etter hvert et antall giftemål inn i den skotske adelen. For eksempel var Jarlen av Caithness og Orknøyene jarl både hos den skotske og norske kongen. Orknøyene var et norske jarledømme og Caithness et skotsk.⁴²² Når nå den norske kongen kunne herje så uhindret på de skotske øyene, sendte dette et budskap til hans egne lokale menn. Dette kan jeg også gjøre med dere, og den skotske kongen kan gjøre minimalt for å beskytte dere. Dette var pisken. Gulroten er andelen i byttet som den norske hæren plyndret på de nevnte øyer. Altså en tydelig beskjed: skotsk lojalitet betyr pisken, mens med norske kongen kunne man få «gulerøtter». Dermed økte den lokale støtten til den norske tronen.

Dette felttoget var så vellykket at etter grensene ble trukket opp, blir det ikke skrevet om noen flere problemer med skottene i Heimskringla.

Her kan man altså øyne tre norske strategier. Den første er å bruke den militære overlegenheten til sjøs for hurtig å bygge opp et angrep som overmanner forsvarerne. Den andre forklarer mangelen på norske fortifikasjoner, ved at dette svekker effektiviteten av sjømakten. Den tredje er et budskap til de som hadde blitt assimilert med Skottland. Det var tryggere og mer innbringende å være venn med den norske kongen. Slik skulle den lokale støtten sikres.

SIGURD SLEMBE – UTFORDRE KONGEMAKTEN

Sigurd utga seg for å være en sønn av Magnus Berrføtt og dermed bror til den daværende kongen Harald Gille, som hadde en lignende historie. Harald Gille vedkjente seg ikke slektskapet, og han satte opp en rettsak som skulle avgjøre om Sigurd var skyldig i mord på en mann som het Torkjell da han hadde oppholdt seg på øyene vest i havet. En dag ble Sigurd hentet av kongens livvakt, antagelig for å henrette ham, men på vei til retterstedet rømte han. Dette ble starten på en standhaftig tronpretendent som stadig hadde evnen til å kjempe for sin sak.⁴²³ Heimskringla sier om ham: «Sigurd Slembe fikk det ettermæle, både av venner og

⁴²¹ Snorre, Heimskringla, 3:144.

⁴²² Crawford, «Chapter 4: The Joint Earldoms of Orkney and Caithness», 77 – 89.

⁴²³ Snorre, Heimskringla, 3:203–206, 209, 210, 213–217, 220–224.

uvenner, at ingen mann i Norge i manns minne hadde vist slike evner på alle felt som han, enda han var en ulykkesfugl i ett og alt.»⁴²⁴

Når man ser nærmere på Sigurd Slembes karriere som tronpretendent, ser man også et interessant eksempel på strategi. Han stakk av fra prestekarrieren og etter et litt omflakkende liv ser han ut til å ha ankommet Harald Gilles hoff uten spesielt med ressurser. Han hadde kun sine egne evner og talegaver. Målet for Sigurd var kongeverdighet og makt.⁴²⁵

Han fant et følge, hovedsakelig blant noen av de mennene hos Harald Gille som hadde vært en del av Magnus Blindes hird.⁴²⁶ Da Sigurd hadde nok støttespillere angrep han kongen, et godt strategisk mål.⁴²⁷ Harald Gille ble drept av Sigurd Slembe og to av hans egne hirdmedlemmer som hadde vært Magnus Blindes menn. Dette var starten på en militærkonflikt som skulle strekke seg fra Harald Gilles død i 1136⁴²⁸ til Sigurds død i 1139.⁴²⁹

Dette trekket fra Sigurd og hans menn førte riktignok noen få menn over på hans side, men ikke nok til at han ble en sterk nok til å begynne å styre landet. Isteden ble to av Harald Gilles tre sønner utnevnt til konger. Dette skjedde selv om de var svært unge. Kong Inge var på dette tidspunktet 2 år, mens Kong Sigurd var 4 år.⁴³⁰ De som bestemte etter Harald Gilles død sperret Sigurds tilgang til ting som kunne ha utnevnt ham til konge. Han var ikke sterk nok til verken å tvinge seg fram til et ting hvor han kunne bli utnevnt til konge, eller til å tvinge bøndene til å stemme på ham. Da Haraldssønnene ble valgt til konger, ble det gjort slik at ingen andre enn sønnene til Harald Gille kunne velges.⁴³¹ Av den grunn klarte ikke Sigurd å skaffe en legitim kongetittel.

Sigurd måtte derfor finne en vei for å bygge seg opp støtte rundt om i Norge. Han trengte menn som ville følge ham. Fra dem kunne han bygge seg opp til en posisjon der han kunne kreve tronen. Sigurd oppnådde ikke det han trengte med operasjonen hvor han drepte Harald Gille. Dette førte ikke til at Sigurd la fra seg strategien med å bygge opp støtte for sin sak i Norge. Det han trengte var en måte å få sterkere støtte blant eliten, det ville gi ham økt militærmakt.

Sigurd velger derfor å verve flere personer som hadde vært lojale mot Magnus Blinde. Dette gjør han ved å frigjøre Magnus fra Nidarholmen kloster og å inngå en allianse med ham.

⁴²⁴ Snorre, Heimskringla, 3:223.

⁴²⁵ Snorre, Heimskringla, 3:204 – 205.

⁴²⁶ Snorre, Heimskringla, 3:206.

⁴²⁷ Se kap.5.

⁴²⁸ Snorre, Heimskringla, 1:7 – 10.

⁴²⁹ Snorre, Heimskringla, 3:220.

⁴³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:209, 218.

⁴³¹ Snorre, Heimskringla, 3:209 – 210.

Det var blant hans tidligere hird at Sigurd hadde fått støtte tidligere og det var nok flere som sto på gjerdet.⁴³² Den manglende rekrutteringen skyldtes Haraldssønnenes overmakt og Magnus sine handlinger.⁴³³ De mennene som dukket opp var tydeligvis ikke nok til å utfordre den norske tronen direkte.⁴³⁴ Magnus sine munkeløfter var en god unnskyldning for at løftene om troskap til kong Magnus var over.⁴³⁵ Dette kan forklare hvorfor ikke flere lot seg overtale. De skilte lag og Magnus prøvde å utfordre kongemakten ved å samle sine støttespillere på opplandene.⁴³⁶ Dette er en annen grunn til at Sigurd ikke får flere menn. Dermed ser Sigurd ut til å ha gitt opp å bygge opp sin makt direkte. I stedet konsentrerte han seg om å svekke makten til kongene. Dette gjør han ved å angripe den lokale støtten deres, et strategisk tyngdepunkt.

Sigurd måtte reise rundt for ikke å bli innhentet av den norske kongemakten. På sine reiser drepte han lendmenn og andre viktige allierte av kongene, der hvor de var sårbare. Det er på deres egne gårder, der de i beste fall kun hadde noen få menn til å beskytte seg selv.⁴³⁷ Kongemakten har vanskelig for å reagere fordi Slembe stadig flytter på seg, men de gjør stadige forsøk.⁴³⁸ Drepe stormenn når de er alene ser ut til å ha ført til at Slembe ble stadig mer upopulær i Norge. Siden han heller ikke var sterk nok til å erobre disse områdene, klarte han ikke å utnytte maktvakuemet strategien skapte ved å utnevne egne lokale representanter. Han måtte også være mye sterkere for å kunne forsvare dem, når de selv var alene på gårdene sine. Hvis disse kriteriene hadde blitt oppfylt kunne disse mennene begynt å bygge opp den lokale støtten for Slembe. Som igjen ville være en kilde til en større felthær. Men dette var ikke tilfellet og han måtte derfor stadig dra videre.

Sigurd har dermed prøvd å utnytte to av de strategiske tyngdepunktene, nøytralisere lederen og angripe den lokale støtten. Men som man kan se, når man leser, er han ikke sterk nok i felt til å utnytte mulighetene han skaper ved bruk av militærmakt.⁴³⁹ Det viser den korte perioden da han la om strategien. En liten stund prøvde Sigurd seg som viking. Han plyndret skip fra Portør, en havn nær Tønsberg, og han bygde opp en plyndringsleir og hær.⁴⁴⁰ Dette kan tolkes som et forsøk på å bygge støtte. Han kan ha lært av tidligere konger som Harald Hardraade, Olav Tryggvason, Olav den Hellige som styrte ved hjelp av penger og et rykte for

⁴³² Snorre, Heimskringla, 3:210

⁴³³ Snorre, Heimskringla, 3:191 – 195

⁴³⁴ Snorre, Heimskringla, 3:210

⁴³⁵ Snorre, Heimskringla, 3:210

⁴³⁶ Snorre, Heimskringla, 3:210 – 211

⁴³⁷ Snorre, Heimskringla, 3:213 – 217

⁴³⁸ Snorre, Heimskringla, 3:215 – 219

⁴³⁹ Snorre, Heimskringla, 3:213 – 217

⁴⁴⁰ Snorre, Heimskringla, 3:214

å være gavmild.⁴⁴¹ Den norske eliten hadde lenge fått en kjærkommen inntekt via plyndringstoktene sine utenlands. Denne inntekten brukte stormennene i den indre maktkampen for å forsvare sin sosiale posisjon.⁴⁴²

Det var først med Harald Hardraade sitt nederlag ved Stamford i 1066 at Olav Kyrre og den norske eliten innså at plyndringstoktene ikke lenger ville være en mulig stabil inntektskilde. Man vendte derfor fokuset innover og begynte å reformere den norske administrasjonen. Man satset mer på å leve av de inntekter man kunne få gjennom å kreve inn skatt, bøter og landskyld på krongods.⁴⁴³ Penger var viktig for å bygge og vedlikeholde et vennskapsnettverk. Det var et faktum som ikke hadde endret seg, selv om metoden disse verdiene hadde kommet fra gjorde det.⁴⁴⁴

Dermed kan det tenkes at Sigurd Slembe innså at han trengte å bygge seg opp en lojal tropp av menn. Menn som var kamptrente og som kunne holdes lojale gjennom vennegaver skaffet gjennom plyndring. Sigurd forsøkte å bli konge ved hjelp av vikingtidens metoder.

Det viser seg at plyndringen som Sigurd drev var i så stor skala at det førte til at den lokale flåten ved Tønsberg så seg tvunget til å reagere.⁴⁴⁵ Gjennom en brilliant operasjon fikk de fanget alle unntatt skipet til Sigurd Slembe, som kom seg unna.⁴⁴⁶ Sigurd hadde enten vært for ambisiøs eller så var inntektene han trengte, for å bygge og vedlikeholde et vennskapsnettverk som kunne bli en maktfaktor i Norge, større enn den plyndringen kongemakten i Norge ville la passere. Kongemakten reagerte og Sigurd mistet mesteparten av sine menn. Ved dette mistet han også mesteparten av dem som var på vei til å bli et kamptrenet mannskap. Et mannskap på samme måte som Olav Tryggvason hadde bygget rundt seg, før han kom til Norge.⁴⁴⁷

Da dette slo feil møttes Sigurd og Magnus igjen i Danmark.⁴⁴⁸ De allierer seg og går tilbake til Sigurds tidligere strategi ved å drepe lokale stormenn, men det fører ikke fram.⁴⁴⁹ De returnerer til Danmark og der bruker de vennskapsnettverket han og Magnus har i Danmark. Danskene velger å hjelpe Sigurd og Magnus Blinde med soldater, slik at de skal kunne hevde

⁴⁴¹ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 38; Snorre, Heimskringla, 1:241; Snorre, Heimskringla, 2:53; Snorre, Heimskringla, 3:69.

⁴⁴² Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 35 – 40.

⁴⁴³ Birgit Sawyer, Peter Sawyer, Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800 – 1500, (London: University of Minnesota Press 1993), 91 – 92; Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 87.

⁴⁴⁴ Sigurdsson, Det norrøne samfunnet, 35 – 40, 87 – 90.

⁴⁴⁵ Snorre, Heimskringla, 3:214.

⁴⁴⁶ Se kap.6.

⁴⁴⁷ Snorre, Heimskringla, 1:183 – 196, 210 – 212.

⁴⁴⁸ Snorre, Heimskringla, 3:214.

⁴⁴⁹ Snorre, Heimskringla, 3:214 – 214.

sin agenda i Norge.⁴⁵⁰ Dette er interessant fordi Magnus Blinde tidligere har fornærmet danskekongen og hele hans slekt ved å sende tilbake den danske prinsessen som han ikke likte etter at de var gift⁴⁵¹ og danskekongen var skuffet over ham etter å ha lokket ham ut på feilslått leidang mot Norge. Nå velger de å støtte Magnus i Norge. Dette var mest sannsynlig realpolitikk. Magnus Blinde hadde vært konge i Norge. Hvis han kunne ende på den norske tronen, ville danskene ha en mann som de har god kontakt med på tronen. Dette skjer ikke, for i slaget ved Holmengrå i år 1139 både Sigurd og Magnus dør.⁴⁵²

Hvor Slembe gjorde feil er vanskelig å si i etterkant. Han så ut til å ha god peiling på de strategiske tyngdepunktene. Han angriper alle tre av disse punktene, lederen, felthæren og lokal støtte. Han utnyttet vennskapsnettverkene. Det han ikke virker flink til, er å se konsekvensene av de strategiene han legger opp til. Dette kan muligens tyde på at han har lært av fortidige kongers opplevelser og maktbygging. Han tar derimot ikke høyde for de endrete tidene. Harald Gille hadde allerede gjort det samme, noe som man hadde trukket lærdommer av. Harald var lite villig til å gi Sigurd samme sjanse som han selv fikk til å bygge legitimitet.⁴⁵³ Den andre store forskjellen er at Harald kjempet mot en upopulær konge. Han klarte å samle de misfornøyde fraksjonene rundt seg. Det var ikke samme misnøye rundt Haraldssønnene og minnet om Harald Gille var sterkt. Antagelig var det vanskelig å samle folk som var villige til å skifte ut kongemakten på dette tidspunktet.

Sigurds skiftende strategier er et godt eksempel på de forskjellige målene og hvordan man oppnådde dem. Det kan være derfor Snorre skriver: «Sigurd Slembe fikk det ettermæle, både av venner og uvenner, at ingen mann i Norge i manns minne hadde vist slike evner på alle felt som han, enda han var en ulykkesfugl i ett og alt.»⁴⁵⁴

ERLING SKAKKE – FORSVARE KONGEMAKTEN

Erling Skakke var en viktig allierte for kong Inge. Det er det inntrykket som skapes når man leser Heimskringla. Han blir ofte spurt om militære råd,⁴⁵⁵ og det er også han som slåss mot Gregorius under bryggeslaget i Bergen.⁴⁵⁶ Dette får Erling til å fremstå som den nest viktigste av kong Inges støttespillere. Nå kan dette være en forvrengning med tanke på den posisjonen han oppnår senere, det vil si som *de facto*, leder for den fraksjonen i Norge som kontrollerte den norske tronen. Dermed kan det ha vært et ønske om å fremstille ham

⁴⁵⁰ Snorre, Heimskringla, 3:220.

⁴⁵¹ Snorre, Heimskringla, 3:188.

⁴⁵² Snorre, Heimskringla, 3:220.

⁴⁵³ Snorre, Heimskringla, 3:175 – 177, 204 – 205.

⁴⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:223.

⁴⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 252.

⁴⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:256.

viktigere enn det han egentlig hadde vært for kong Inge. Det som i midlertidig kan leses ut fra Heimskringla om Erling Skakkes posisjon under kong Inge, er at han fremstår som den viktigste høvdingen på Vestlandet.⁴⁵⁷ Det er tross alt han som sloss på hjemmebane under bryggeslaget og han appellerer slik: ««Det ville være en skam for bergenserne,» sa han, «om en vikkværing skal bli vår overmann her hvor vi har frender på alle kanter; en slik skjensel vil for evig og alltid bli sittende på oss.»»⁴⁵⁸ Han er også den som ble leder for alle de fraksjonene som hadde utgjort kong Inges maktgrunnlag, en samling som Snorre gir Erling æren for at finner sted.⁴⁵⁹ Det siste punktet, det at kong Inge spør Erling spesielt om militære råd, virker ikke usannsynlig med tanke på den kløktigheten han viser når han selv tar disse avgjørelsene.⁴⁶⁰ Erling fremstår som en motsetning til Gregorius. Han er mer forsiktig og har en mer gjennomtenkt tilnærming til hvordan militære ressurser brukes.⁴⁶¹ Forsiktigheten hindrer ikke Erling fra å være villig til å bruke alle de midlene han har til rådighet for å oppnå sine strategiske mål. Begge er like harde og kyniske i vurderingene av hva som er nødvendig.⁴⁶² I det hele tatt virker Erling som han har lært mye av Gregorius, for mye av strategien med å bruke militærmakt for å beholde makten, er den samme. Forskjellen ligger i utførelsen på taktisk og operasjonelt nivå.

I den første fasen drev Erling Skakke maktkamp mot Håkon Herdebrei og hans følge. Det var en konflikt som gikk hardt for seg fordi Erling lot en lendmann bli myrdet.⁴⁶³ Det ble en kortvarig konflikt siden de møttes i et avgjørende slag, halvannet år etter at Håkon hadde tatt makten. Slaget gikk fordel Erling.⁴⁶⁴ Ved å angripe så fort klarer Erling å utnytte den perioden i starten av et styre hvor Håkon måtte sikre sin egen lokale makt. For selv om kong Inge var død, forsvinner ikke maktstrukturen hans på et år. Erling selv er bevis på dette.

Utfordringen med et maktskifte, er å samle seg rundt en leder slik at man kan utnytte situasjonen. Det vitner om en dyktig person som klarer å skape ro rundt sitt eget kandidatur så fort at han kan stable på beina en hardtslående allianse på så kort tid som det tross alt er snakk om.⁴⁶⁵ Erling hadde et godt grunnlag siden disse grupperingene var så samkjørte fra før.

Gregorius var mer sentral i dette nettverket og hvis han hadde vært i live hadde han kunnet utpekt en ny person å være verger for og igjen være makten bak tronen. Det kom av

⁴⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:256.

⁴⁵⁸ Snorre, Heimskringla, 3:256.

⁴⁵⁹ Snorre, Heimskringla, 3:265.

⁴⁶⁰ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 287 – 288, 289, 290 – 291.

⁴⁶¹ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 252.

⁴⁶² Snorre, Heimskringla, 3:269, 293 – 294.

⁴⁶³ Snorre, Heimskringla, 3:268 – 269.

⁴⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:262, 265 – 273.

⁴⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 3:265 – 266.

hans maktposisjon under kong Inge. Hvis det var Gregorius som var den samlede figuren, er det imponerende av Erling å samle restene av gruppene så kort tid etter Gregorius og kong Inges død. På den andre siden er ikke Gregorius gift med tidligere kongelige, så muligens var det ingen nære slektninger som kunne være en potensiell tronpretendent.

Erling satset overraskelse på operasjonelt nivå, noe som var en svært vellykket.⁴⁶⁶ Utfordringen for Erling var å sikre sin egen makt gjennom sønnen Magnus Erlingsson. Resten av Heimskringla er dominert av Erlings kamp for å holde seg ved makten.⁴⁶⁷ Han er svært dyktig, men det er ingen tvil om at han bruker tunge virkemidler,⁴⁶⁸ og hver gang en væpnet opposisjon dukker opp blir den forsøkt knust militært.⁴⁶⁹ Det er noe Erling har til felles med Gregorius.

Forskjellen på Erling og Gregorius som hærførere ligger mer på det operasjonelle nivået hvor Erling Skakke viser seg veldig oppfinnsom.⁴⁷⁰ Det er likevel tegn på at konflikten hardner til innad i Norge under denne fasen av borgerkrigstiden. For det første er man, som nevnt, villige til å drepe hverandres stormenn når de får tak på dem⁴⁷¹ Stormennene er viktige for styret av landet og de er den forlengede armen til kongene. De er sårbare mål siden det er umulig at hver av disse personene blir forsvart av det antall menn som kan hamle opp med en birkebeinerflokk eller et kongefølge.

Det som har beskyttet stormennene tidligere er en terrorbalanse der man unngår å drepe motstanderens lendmenn så lenge han ligger unna dine. Dette er en defensiv trussel strategi⁴⁷², og for at den skal lykkes må motstanderen tro at trusselen mot egne lendmenn er reell. Hvis man derfor ikke hevner et drap på en av disse embetsmennene som sitter sårbart rundt i landet, vil de resterende bli et mer fristende mål. Disse embetsmannspostene er veldig verdifulle fordi man kan utnevne egne menn i disse stillingene. Egne menn i disse stillingene øker en grupperings lokale støtte. Det er en kilde til rikdom og prestisje for den som blir innsatt, og slik kan man bruke det til å drifte vennskapsnettverket.

Det er noen tilfeller hvor en slik terrorbalanse strategi blir vanskelig. Sigurd Slembe er et godt eksempel på dette,⁴⁷³ for han har så liten makt at han ikke kan innsette egne menn til

⁴⁶⁶ Diesen, Militær strategi, 140 – 142, 150; Snorre, Heimskringla, 3:269 – 273.

⁴⁶⁷ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 287 – 288, 289, 290 – 291, 296 – 297.

⁴⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 3:285 – 287.

⁴⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 287 – 288, 289, 290 – 291, 296 – 297.

⁴⁷⁰ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269, 269 – 273, 285 – 287.

⁴⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:274 – 275, 281.

⁴⁷² Diesen, Militær strategi, 73 – 74, 105 – 115.

⁴⁷³ Se kap.5.

embetsstillinger. De vil blitt fjernet med en gang hvis han satt opp en base.⁴⁷⁴ Det er ikke noen tegn på at han utnevner menn i Heimskringla. Når han da ikke har egne menn, er muligheten for gjengjeldelse mindre, spesielt når han som regel flytter på seg.⁴⁷⁵ Den manglende evnen på å ta igjen gjør dette til en mulig strategi. Det kan også forklare hvorfor han ikke utnevner egne, fordi en person utnevnt i en slik sammenheng vil være et attraktivt mål. Terrorbalansen fungerer dermed dårligere mot signifikant svakere tronpretendenter. Det som eventuelt skulle holde igjen var om denne personen har kongelige ambisjoner og ikke ønsker å gjøre seg upopulær blant folk og spesielt stormenn. Samtidig gjør det det vanskeligere for ham i den fasen hvor han skal utnevne egne embedsmenn og personer til å sverge troskap til ham.

Erling Skakke var veldig opptatt av å holde indre ro, eller rettere sagt fjerne enhver trussel mot hans egen sønn Magnus Erlingsson. Det kan ha ført til noe misnøye når Erling bruker harde metoder for å oppnå dette målet. «Han ble ansett som ganske hjerteløs og hard, men det skyldtes nok mest at han lot få av sine uvenner få bli i landet, enda de tryglet ham om det»⁴⁷⁶ Denne politikken hadde nok en utilsiktet konsekvens, for disse mennene hadde ingenting å tape. Det var liten sjanse for at Erling faktisk ville tilgi dem, og dermed valgte de isteden å bli medlemmer i flokkene som kjempet mot Erling.⁴⁷⁷ Hvis de vant fram ville man få eiendommene sine tilbake. Det er ikke nevnt en slik sammenheng tidligere, og med tanke på Magnus Erlingssons mer omdiskuterte bakgrunn, virker det sannsynlig at Erling var en mer flittig bruker av denne straffen enn tidligere regenter. De ble dessuten landsforvist i en kontekst med mye uro rundt kongemakten.

Dermed førte denne strategien til en jevn strøm av rekrutter. Tydeligvis var det allikevel ikke nok, for Birkebeinerne drev tvangsrekruttering,⁴⁷⁸ en praksis som ikke er nevnt andre steder i Heimskringla. I utgangspunktet hadde alle medlemmene i disse opprørsflokkene mulighet for grid med Erling, hvis de ikke hadde «begått alvorlige forbrytelser mot ham ».⁴⁷⁹ Problemet var å bevise at man ikke hadde gjort noen grove brudd mot kongemakten. Det var mange som ikke tok sjansen og heller valgte å bli med Birkebeinerne. Den ene personen som benyttet tilbudet om amnesti ble gjort et fatalt eksempel på, av Birkebeinerne.⁴⁸⁰

I den perioden da Erling styrer landet er krigføringen råere og annerledes enn tidligere. En viktig forklaring er Erling som utnytter virkemidler ingen andre tidligere har brukt i Norge.

⁴⁷⁴ Snorre, Heimskringla, 3:214.

⁴⁷⁵ Se kap.5.

⁴⁷⁶ Snorre, Heimskringla, 3:293.

⁴⁷⁷ Snorre, Heimskringla, 3:274 – 275, 293.

⁴⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:274.

⁴⁷⁹ Snorre, Heimskringla, 3:274.

⁴⁸⁰ Snorre, Heimskringla, 3:274 – 275.

Dette er strategier som for eksempel to tilfeller av informasjonsmanipulasjon,⁴⁸¹ å bruke en lasteskip stukket i brann mot en by⁴⁸² eller å snike seg inn i en by for å angripe overraskende og overrumple motstanderen.⁴⁸³

Den andre faktoren er borgerkrigstidens lengde. Intern krigføring var full av kulturellenormer.⁴⁸⁴ Disse hadde som funksjon å begrense antall skadde og døde. Krigføring har et sterkt rituelt preg. Det er en måte å avgjøre viktige spørsmål, men det er ingen uvilje mellom vinner og taper. Gregorius sørget for grid til Sigurd fra Rør midt i hans regjeringsperiode. Dette er lederen for fraksjonen som er mot ham.⁴⁸⁵ Den samme oppførselen fra Erling virker usannsynlig. Han var villig til å drepe andres stormenn.⁴⁸⁶ Det tyder på at disse reglene innad i kulturen bryter sammen. Når man har slåss så lenge blir konflikten bitrere, alle har opplevd personer som er blitt drept og man har ting å hevne.⁴⁸⁷ Dermed kan Erling rettferdiggjøre for seg selv å handle slik ingen andre har gjort, ikke bare fordi han er dyktig, men fordi de kulturelle sperrene i større eller mindre grad har forsvunnet.

Et punkt viser hvor disse to faktorene møtes. Det er når Erling er villig til å gi bort en signifikant porsjon av Viken, opp til og med Rygjardit, som ligger på grensen mellom dagens Aust-Agder og Telemark.⁴⁸⁸ Dette er en dårlig avtale for nordmennene. Danskene kan ha et historisk krav på området,⁴⁸⁹ men en ren militær vurdering viser hvor dårlig denne avtalen var for nordmennene.

Hvis avtalen hadde blitt gjennomført ville danskene fått to områder hvor de kunne angripe Norge fra, enten via Bohuslän eller Sør – Østlandet. Når faren truet kunne man tidligere derfor øke beredskapen bare ett sted, nå må man fokusere på to steder.⁴⁹⁰ Området rundt det som blir gitt bort blir et like viktig grenseområde som Bohuslän. Det betyr flere lendmenn, sysselmenn og antagelig trening av flere bønder. Selv om danskene aldri hadde brukt område, ville det ført til økt ressursbruk for den norske tronen. Det er derfor en dårlig avtale, men Erling lover det bort for å få støtte til et internt oppgjør i Norge. Det viser hvor mye han er villig til å betale for å styre den norske tronen eller at ingen andre sitter på den.

⁴⁸¹ Snorre, Heimskringla, 3:269 – 273, 285 – 287.

⁴⁸² Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269.

⁴⁸³ Snorre, Heimskringla, 3:286.

⁴⁸⁴ Napoleon A. Chagnon og Wayne E. Allen, «The Tragedy of the Commons Revisited: The Role of Kinship and Coresidence in the Establishment and Maintenance of Corporate In-Group Boundaries in Common Dilemmas». I *The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict*, red. av Clark Mccauley, Fathali Moghaddam, Stephen Worchel og Yueh-Ting Lee, 23 – 47. (London: Praeger, 2004), 23 – 25.

⁴⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 3:251 – 252, 254.

⁴⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:267, 269, 275, 280.

⁴⁸⁷ Allen, Chagnon, «The Tragedy of the Commons Revisited», 23 – 25.

⁴⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:266 – 267.

⁴⁸⁹ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁴⁹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:245, 267.

Selv om strategien i bunn er lik, hvor man legger vekt på å bruke militære virkemidler til å hindre enhver konkurranse til han som sitter på tronen, er dessverre denne strategien med på å skape motstand mot de som sitter tronen. Det er også andre faktorer som må til for å forklare hvorfor siste del av Heimskringla gjenspeiler en slik urolig tid. Selve strategien er den samme som under Gregorius der man brukte militærmakt for å straffe eller bekjempe potensielle trusler mot kongen. Forskjellen på strategisk nivå går på metodene. Erling er villig til å bruke mer ekstreme metoder. Det er flere forskjeller på operasjonelt og taktisk nivå.⁴⁹¹

STRATEGI PÅVIRKES AV SITUASJONEN TIL AKTØRENE

Disse tre skjebnene er gode eksempler på forskjellige strategier og strategiske mål. Magnus Berrføtt rådde over et samlet rike. Han kunne derfor bruke rikets militærmakt for å øke makten til landet. Dette var hans strategiske mål. Selve strategien gikk på å utnytte flåtens mobilitet til hurtig å kraftsamle tropper. Denne strategien virket godt langs land og på øyer, men var ikke nok når han prøvde å bygge et fortifisert støttepunkt på land. Han viser derfor godt styrker og svakhetene ved den offensive norske strategien. Samtidig utnytter strategien styrkene til nordmennene. Det er sannsynlig at det derfor ville vært vanskelig å finne en annen strategi som hadde fungert like godt.

Sigurd Slembe hadde et strategisk mål om å bli konge. Dette var han ikke alene om. Han er ett godt eksempel på disse sidene han viser alle strategiene man kunne legge opp til for å vinne kongemakten. Selv om han viser allsidighet på strategi nivået. Han angriper og utnytter alle de strategiske tyngdepunktene, leder, felthær og lokal støtte. Men han gjør dette for tidlig. Han har ikke bygd seg opp et solid fundament av støtte blant eliten som han kunne bygge videre på. Dette gjør at alle hans strategier, som i stor grad blir gjennomført, manglet styrke til å utnytte dem. Noe som viser viktigheten av lokal støtte.

Erling Skakke hadde solid lokal støtte i Norge. Han var en mektig høvding på Sør – Vestlandet allerede i kong Inges regjeringsperiode. Han var respektert og kjent som en god hærfører etter et korstog. Dette gjorde at han hadde et mye bedre utgangspunkt enn Sigurd for å ta kongemakten. Etter at han setter sønnen på tronen endres det strategiske målet til å holde på denne makten. Det gjøres ved å legge opp en strategi hvor alle utfordrere knuses militært.

KAP.6 OPERASJONER

Når man i strategien har bestemt seg for å gå etter ett eller flere av de strategiske tyngdepunktene, lederen, felthæren, lokal støtte, må man planlegge en måte hvordan man kan

⁴⁹¹ Se kap.6 og 7.

militært ramme disse punktene. Det strategiske virkemiddelet man bruker da er operasjonen. Fra Strategisk nivå blir det utpekt operasjonelle mål.⁴⁹² Objektivene ønskes oppnådd gjennom en krigssesong i konteksten av norsk middelalder.

Det er allerede snakket en del om operasjoner, men i dette kapittelet samles tankene rundt operasjoner spesielt. Jeg kommer i stor grad til å bruke eksempler fra forrige kapittel og vil derfor ikke gjenta dem i dette kapittelet. Operasjonelle mål er det man ønsker å oppnå i løpet av en krigssesong. De operasjonelle målene er det samme som de strategiske midlene. Det er dette som er sammenhengen mellom operasjoner og strategi. Målene retter seg mot de tre strategiske tyngdepunktene. Disse tre kunne alle bli forsøkt angrepet under en operasjon, både planlagt og opportunistisk. Man kunne også utnytte dem indirekte for eksempel ved å angripe motstanderens lokale støtte for å tvinge fram en reaksjon. Det betyr et angrep fra motstanderens felthær.

Hvordan operasjoner mot de tre strategiske tyngdepunktene blir diskutert først. Det vil si i denne rekkefølgen lokale støtten, lederen og felthæren. Dernest blir det eksempler på to operasjoner. Først Erling Skakkes første av to operasjoner med det strategiske målet å ta over kongemakten. Så Håkon Herdebreis operasjon hvor han utnytter mulighet godt ved Gregorius død og holder gruppen rundt kong Inge i ubalanse ved å holde høyt tempo i angrepet.⁴⁹³

LOKAL STØTTE OG MAKTAPPARATET

Maktapparatet utover i Norge var dårlig forsvart da stormennene gjerne kun hadde hele eller deler av sin egen hird til å forsvare seg med, noe som ikke ville være nok til å motstå en felthær. Det dårlige forsvaret kom av at det var mange lendmenn, embetsmenn og allierte venner rundt i Norge, og da var det umulig å forsvare alle sammen. De ble derfor beskyttet av en terrorbalanse, ved at begge parter hadde en troverdig militær trussel mot motstanderens menn gjorde at man unngikk å angripe dem da det ville føre til represalier mot egne menn. Denne balansen fungerer så lenge det er en leder på toppen som kan true motstanderens allierte. Med en gang lederen faller, eller mister makt og ikke kan true med represalier, begynner opprydningsaksjonen. Enten ved å drepe den falnes støttespillere og hirdmenn eller rekruttere dem over på sin side. Dette er grunnen til at man ser så få operasjoner rettet mot nettopp den lokale støtten, men det er noen eksempler.⁴⁹⁴

⁴⁹² Diesen, Militær strategi, 29 – 30.

⁴⁹³ Diesen, Militær strategi, 140 – 142.

⁴⁹⁴ Se kap.5.

Det er tre situasjoner som fører til at man var villig til å gjennomføre operasjoner mot en annens maktstruktur og hans lokale støtte rundt om i landet. Sigurd Slembe er et eksempel på det ene. Han var en mann uten egen maktstruktur, så han risikerte lite ved å angripe dem. Det var ikke noen å gjengjelde på. Samtidig ville det føre til så stor misnøye blant stormenn og bønder at det ville skade Sigurds muligheter til å bli konge.⁴⁹⁵ Selv om dette ville være et langsiktig mål. Selve operasjonen er ikke nøye planlagt. Han må holde seg på flyttfot og dermed reiser han mye. På disse reisene kommer han forbi mange fristende mål. Disse blir angrepet.

Harald Hardraade er et eksempel på den andre. Han angriper ikke stormennene i seg selv, men skaper mest mulig kaos når han angriper Danmark. Dette gjør han for å vise at Svein Ulvsson, som styrer, ikke tar landforsvaret seriøst eller ikke er kapabel til å forsvare landet. Dette gjøres for å framprovosere et angrep fra den danske lederen og felthæren. Det virker fordi danskekongen må bevise for sine undersåtter at han er bekymret for landforsvaret. Når dette skjer håper Harald på å få drept Svein. Hans død vil gjøre det mulig for Harald å kreve den danske tronen. Målet med operasjonen er derfor kaos. Middelet er å samle større og mindre hærer, størrelsen spiller ikke noen rolle siden det viktigste er at danskene ble da hvert eneste år minnet på at landforsvaret deres ikke fungerte.⁴⁹⁶

Det siste scenario hvor den lokale støtten ble angrepet, var i de bitreste fasene av den innbyrdes striden. Det er spesielt Erling som angriper og blir utsatt for drap på sine sårbare stormenn.⁴⁹⁷ Operasjonelt kan dette gjøres både sommer og vinter, siden det kreves få menn. Det viktigste er å komme overraskende. Målet er å fjerne nøkkelpersoner slik at motstanderens gruppering vil falle sammen eller blir sterkt svekket. Operasjoner mot den lokale støtten er sjelden på grunn av terrorbalansen. Når de skjer er de lette å gjennomføre militært, men de koster mye i anseelse og popularitet. Det er bare når konflikten blir veldig bitter at man kan få noe politisk ut av slike handlinger.

LEDEREN

Lederen er som nevnt et sår punkt ved at han er samlingsfiguren for en rekke grupperinger. Hvis man dreper lederen under et slag, er som regel slaget over. Unntaket er Håkon Herdebreis død i slaget ved Veøy, hvor mennene ifølge Heimskringla ble gale og gikk på med full styrke uten å vegre seg.⁴⁹⁸ Eller i utlandet hvor man må holde sammen for å overleve, som

⁴⁹⁵ Se kap.5.

⁴⁹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:112 – 113.

⁴⁹⁷ Se kap.5.

⁴⁹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:272 – 273.

ved f.eks. Magnus Berrfötts død i Irland. Hvor de ikke hadde noe annet valg enn å holde sammen, ellers ville de bli drept.⁴⁹⁹ Det er to måter man kan prøve å ta ut motstanderens leder.

Den første operasjonen er minimalistisk. Man velger seg et tidspunkt hvor motstanderens leder har lite eller ingen bevoktning. Da sendes (akkurat) nok tropper til at de skal kunne drepe lederen. Eksempler på dette er innebrenning eller på andre måter å angripe gården hvor fiendens leder oppholder seg. Gregorius ble utsatt for dette.⁵⁰⁰ Et annet eksempel er kong Olav Uhell Gudbrandssons nattvandring på 36 km for å overraske Erling på den gården der han befant seg.⁵⁰¹ Et vellykket eksempel er Sigurd Slembes operasjon for å drepe Harald Gille hvor man finner ut hvor han skal være den natten og dreper ham i sengen ved hjelp av bare noen få menn.⁵⁰² Denne formen for operasjoner krever sikker informasjon om hvor og når denne personen vil være sårbar, for at operasjonen skal bli vellykket. Den setter derfor strenge krav til både at man får inn informasjon om lederens bevegelser og at ingen av de som vet noe om den planlagte informasjonen informerer motstanderen.⁵⁰³

Det er derfor en del faktorer som skal sammenfalle for at en slik operasjon skal være vellykket. I tillegg til sikker informasjon og informasjonskontroll, må målet være innenfor rekkevidde og man skal ha mulighet til å samle nok soldater. Dermed er denne metoden mer opportunistisk da disse faktorene er vanskelige å forutse. Man kan imidlertid forbedre oddsene ved å ha venner blant fienden eller blant lokalbefolkningen i områdene som han reiser gjennom. Selv om metoden er opportunistisk er den billig i forhold til risiko og nødvendig personell. Det gjør den også til en strategi man kan satse på hvis man er en militært underlegen part, men til gjengjeld har god lokal støtte.⁵⁰⁴

Den andre metoden har man muligheten til å planlegge. Ganske enkelt er det å engasjere fiendens felthær og kjempe seg inn til lederen for å drepe ham. Dette er imidlertid en kostbar metode når det gjelder menn og ressurser. Det krever at man har en egen felthær, men er ofte den eneste sikre måten å komme innenfor rekkevidde av fiendens leder. Det er ikke nødvendig å drepe lederen under slaget, men han kan også bli tatt til fange. Dermed vil en operasjon som dette være rettet direkte mot felthæren. Det er også den vanligste formen for operasjon som beskrives i Heimskringla.

⁴⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:150 – 153.

⁵⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:256 – 258.

⁵⁰¹ Snorre, Heimskringla, 3:289 – 291.

⁵⁰² Snorre, Heimskringla, 3:206.

⁵⁰³ Snorre, Heimskringla, 3:102 – 103.

⁵⁰⁴ Snorre, Heimskringla, 3:290 – 291.

Kong Inge ble i slaget mot Håkon Herdebrei bedt av både Gregorius og Erling Skakke om å holde seg i bakgrunnen med sitt skip og la de andre sloss for ham. Gregorius begrunner det slik at «Vi har en stor og prektig hær, og mitt råd er at du, konge, ikke skal være med i striden, for alt er trygt så lenge du er trygg, og ingen vet hvor en vettløs skytters pil kan slumpe til å treffe. De har rustet seg slik at de fra mastetårnene på handelsskipene kan kaste stein og våpen, og da vil faren ikke være noe særlig mindre for dem som ligger lenger borte.»⁵⁰⁵ Det er viktig å holde kongen i live og i dette tilfellet tar han en mer tilbakelent rolle under slaget. Håkon selv er gjemt i en skjoldborg oppe i et skansetårn på en østersjøknarr.⁵⁰⁶ Man vil ikke finne tidligere konger i en slik posisjon. De ville som regel vært der striden var hardest og ledet sine menn. Her er mulig at dette er en senere romantisering av de litt mytiske vikingkongene, men det kan like gjerne være at det var det som krevdes for å være hærfører på denne tiden. Man måtte forsvare sin rolle med den æren man vant på slagmarken. Det er forventet at lederen er med felthæren ut, og selv kong Inge som ikke er en kriger følger med felthæren sin. Det samme gjelder Magnus etter at han er blitt blind.⁵⁰⁷ Selv om de ikke slåss selv har de en hird som følger med dem og som blir brukt. Kongene har derfor en militær rolle. Det er også behov for noen som gir ordre, og den rollen trenger man ikke en sterk kropp til. Det er derfor ytterst sjeldent at lederen for motstanderen ikke er med eller ikke er rett i nærheten, hvis han ikke er den som leder hæren på slagmarken.

Det er likevel ett tilfelle i Heimskringla hvor lederen ikke var til stede. Dette førte til at når de lå an til å tape uttalte «Ånund Simonsson, som da var den øverste i hæren, sa: «Jeg vil ikke slåss for mere makt til Sigurd Jarl når han selv ikke er her.»»⁵⁰⁸ Selv om de hadde kongen med seg var Håkon Herdebrei maks 14 år gammel i 1161.⁵⁰⁹ Sigurd Jarl var ansett som den reelle lederen. Dette mener jeg vises ved at det blir oppfattet som at det er Sigurd som tjener på at Ånund og hans menn slåss, ikke Håkon som er kongen. Når han som ikke er der tjener på at mennene hans slåss da bestemmer mennene hans seg for å trekke seg tilbake. Men selv om viljen til slåssing er mindre når lederen ikke er til stede er det likevel en hærfører til stede. Ved å ta ut denne lederen vil sannsynligvis felthæren falle sammen.

Dermed vil det operasjonelle middelet, å ta ut lederen, fortsatt fungere hvis målet er å ende slaget fort. Som Ånund viser er det ikke nødvendig at lederen for fraksjonen er og

⁵⁰⁵ Snorre, Heimskringla, 3:251.

⁵⁰⁶ Snorre, Heimskringla, 3:251.

⁵⁰⁷ Snorre, Heimskringla, 3:220.

⁵⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:268.

⁵⁰⁹ Helge Salvesen, Norsk biografisk leksikon, på nett, s.v. «Håkon 2 Herdebrei (skulderbred)», 15.02. 2009, https://snl.no/H%C3%A5kon_2_Herdebrei_%28skulderbred%29 [12.11.14].

kjemper med hæren. Men når han er borte må en annen person ta over som hærfører. Grunnen til at det er en hærfører er at det er viktig at avgjørelser på slagmarken tas av en person.⁵¹⁰ Dermed vil det alltid være en hærfører. Hvis det ikke er en tydelig kommandostruktur er også disse felthærene sårbare ved hærførerens fall.

Det kan tenkes et mulig unntak i dette tilfellet hvor en umyndig konge tross alt er med. Kongen kan da fungere som lim ved hærførerens død og han kan utpeke en ny leder. Tenkelig kan han også utnevne mer meritokratisk, men dette bygger mye på antagelser om hvordan relasjoner ville fungert i en slik situasjon. Det som er tydelig er at det alltid er en hærfører i et slag. Selv om lederen ikke er til stede vil han metaforisk være bak der et sted. Man kommer nærmere lederen ved å bekjempe de styrkene han sender for å møte sine motstandere. Derfor ender operasjoner med mål å drepe motstanderens leder i et slag med hans felthær. Siden det er eneste måte å finne ham på. Det vil uansett være en god krigssesong hvis man klarer å bekjempe fiendens felthær, selv om lederen kommer seg unna.

FELTHÆREN

Denne formen for operasjoner dominerer i Heimskringla. Det er to hovedgrunner til dette. Det er stor sannsynlighet for at lederen for motstanderens fraksjon befinner seg sammen med felthæren, noe som gjør den til et mer attraktivt mål. Det andre er å angripe den lokale støtten, noe man kun gjør i spesielle situasjoner. Dermed er det få militæroperasjoner som ikke involverer felthæren.

Felthæren er viktig å fjerne av politiske grunner. Spesielt for forsvareren er det viktig å oppfylle rollen som landforsvaret pålegger ham. Det betyr å fjerne den felthæren som truer landet. Er partene nordmenn er det like viktig å beskytte sine egne og området man forsvarer. Uansett vil det være et element av kamp om tronen, eller at en part (eller begge) forsvarer tronen mot dem de ser som opprørere. Det er dermed mulig at man i Norge har kamp mellom to konger som begge mener de forsvarer landet fra overfallsmenn og opprørere. En bidragende faktor er at felthæren reflekterer lederens makt. Det er mektig i seg selv, men siden lederen har klart å samle dem reflekterer det også hans sosiale makt. Angriper du den, og vinner, har du også vist at din gruppering er sterkest. Det blir dermed viktig for å vise at din fraksjon er den mektigste og derfor bør ha retten til å styre. Dette kommer til syne i de kulturelle normene som vises da Erling Skakke velger ikke å angripe om natten.⁵¹¹

⁵¹⁰ Diesen, Militær strategi, 156 – 158.

⁵¹¹ Snorre, Heimskringla, 3:275 – 276.

Disse, i hovedsak politiske årsakene er gode grunner til at denne formen for operasjoner dominerer i Heimskringla. Det er politisk press fra begge sider om å møtes, men det er ikke nok til å forklare hvorfor det gjøres. Den andre delen av svaret er at det er gode militære grunner for å ta ut felthæren. Når man som forsvarer fjerner angriperens felthær, så slutter angriperen å være en trussel. Tidligst vil han kunne komme med sine fulltidssoldater allerede til vinteren, men mest sannsynlig er man noenlunde trygg fram til neste sommer. Noen tap tar det flere år å komme seg over. Hvis angriperen vinner gir det en mulighet til å gjennomføre sine mål hos motstanderen.

I de fleste operasjoner er et møte med fiendens felthær det beste man kan håpe på. Fordi lederen er beskyttet og det å herje og angripe befolkningen, for å trekke fram motstanderen, er dårlig for angriperens lokale støtte. Viktigere er det når partene i strid består selv om lederen dør. Det betyr landene når de kjemper seg imellom, men også vennskapsnettverkene i forskjellige deler av Norge. Noen grenser kan tegnes litt annerledes, og hvem som representerer partene kan variere, men selve parten er bestandig. Når slike varige parter ligger i konflikt, er deres lokale forankring så sterke at ingen enkel operasjon kan håpe på å knuse den lokale støtten til den forsvarende part. Det er i det hele svært vanskelig, og man er mer avhengig av indre politikk, for at det skal være mulig. Kong Øystein Magnusson bruker vennegaver og argumenter for å overbevise jemtene om å legge seg under den norske kongen.⁵¹² Derfor er en operasjon hvor man forsøker å teste hverandres styrke med felthærene, det beste man kan få til. De fleste av disse konfliktene var over territorium, eller selve tronen. En operasjon hvor to felthærer møtes blir da en styrketest over den andre parts villighet og evne til å kjempe for en fordelaktig løsning for seg selv i den begrensede konflikten. Slik vil man kunne løse en konflikt, løsningen på konflikten blir diktert av vinneren. Taperen kan ofte tenke seg revansj, men det blir på et senere tidspunkt, og ikke nødvendigvis i neste krigssesong heller. Er det en løsning begge parter kan leve med blusser ikke konflikten opp igjen.

Et angripende land må være forberedt på å kunne håndtere et angrep av den forsvarende parts defensive leidang. Det betyr enten å være hurtig eller å ha tropper nok til å kunne vinne slaget. Hvis den defensive kongen har gjort jobben riktig så er han forberedt på at en slik fiendehær kommer. Den vil være posisjonert slik at den skal kunne reagere raskt når fienden kommer og man ønsker et slag for å fjerne angripende part. Angriperen kan ønske et slag for å kunne diktere en løsning i konflikten mellom landene. Den defensive parten vet at hvis de vinner vil de, i denne omgangen, kunne fjerne den militære trusselen mot landet,

⁵¹² Snorre, Heimskringla, 3:166 – 167.

kanskje også diktere løsning. Begge parter venter seg et slag og ønsker seg et slag, og dermed blir det ofte et slag. Slik Harald Hardraade erfarte kan et slikt slag være vanskelig å framprovosere, hvis den ene part vet at han vil tape et slikt slag.⁵¹³ Han kjempet hvert år i 15 år og de møttes bare en gang i slag. Det var Nisså – slaget i 1062.⁵¹⁴

Det å måtte møte fiendens felthær gjelder ikke bare når de stridende partene er land. Det gjelder også i borgerkrigstiden hvor forskjellige vennskapsnettverk er bestandige. Grupper tar nye konger istedenfor motsatt.⁵¹⁵ Derfor minsker viktigheten av å drepe lederen. I motsetning til landene er dette en konflikt som er mer bitter og nærmer seg en ubegrenset krig.⁵¹⁶ Det blir en konflikt hvor det er siste mann som står som vinner. Intern konflikt blir bitrere og bitrere ettersom den vedvarer, på grunn av grupperingen overlever. Ved at man tillater seg å bruke mindre og mindre aksepterte metoder gjør at man ofte strekker seg etter de andre strategiske målene. Kulturen legger vanligvis føringer på akseptert oppførsel i krig, men hvor bitrere konflikten blir hvor lettere er det å bruke ikke-aksepterte metoder, som snikmord og innbrenning, nattvandring og drap på støttespillere.⁵¹⁷ Men ved at grupperingene er så stabile og har så sterk lokal forankring, kommer man ikke utenom felthæren. Det blir en utmattelseskrig. Disse ufine metodene er effektive, men man må også fjerne motstanderens evne til å mobilisere en felthær. En effektiv metode for å fjerne militært trente og godt utstyrte støttespillere, er å fjerne dem på slagmarken. Dermed vil slag være en effektiv og nødvendig del av denne kampanjen. Det er på den måten både politiske og militære grunner til at det blir et slag. Ved at begge sider forbereder seg til slike operasjoner, når det gjelder større parter, gjør det det også mer sannsynlig at det blir et slag. Man kan argumentere for om målet er felthæren eller om det er lederen bak felthæren. Men felthæren er den viktigste militære ressursen til en leder og blir derfor automatisk en faktor man må forholde seg til. Det å fjerne en militær trussel vil hjelpe den vinnende parten mye i den etterfølgende forhandlingen for å løse en konflikt. Hvis det ikke er en utmattelseskrig hvor det er en god metode for å svekke motstanderens militære kapasitet.

⁵¹³ Snorre, Heimskringla, 3:69 – 74, 86 – 88, 91 – 100, 103 – 105, 112 – 113.

⁵¹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:94 – 101.

⁵¹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:209, 245, 265 – 266, 230.

⁵¹⁶ Diesen, Militær strategi, 20.

⁵¹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:206 – 207, 224 – 225, 240, 256 – 257, 275 – 276; Allen, Chagnon, «The Tragedy of the Commons Revisited», 23 – 25.

TO EKSEMPLER

Erling Skakke blir av kong Inge beskrevet som «at ingen i hele hæren hadde større innsikt og erfaring i strid enn han, enda andre kunne gå mer voldsomt frem».⁵¹⁸ Ved å lese Heimskringla så ser man at Erling er en dyktig operativ hærfører. Han planlegger flere imponerende operasjoner og det er ingen tvil om at han vet hva han gjør. Jeg tar med en av hans operasjoner slik at man kan se hvordan en dyktig norsk hærfører opererer i Heimskringla.

Det andre eksempelet er Håkon Herdebrei, med en utypisk operasjon. Det er denne som ender med at han vinner over kong Inge og blir enekonge i landet. Den er utypisk fordi den muligens ikke var planlagt. Hvis den var planlagt belager den seg på en stor risiko. Samtidig, når risikoen betalte seg, og åpningen kom, var de flinke til å utnytte den. De samlet en hær på kort tid og utfordret kong Inge ved Oslo der han falt.

ERLING SKAKKES FØRSTE OPERASJON FOR Å GJENEROBRE NORGE

Erling satt vinteren 1160/61 i Danmark med sin sønn og de som fulgte Inge Krokrygg. De hadde bestemt at Erlings sønn Magnus skulle bli ny konge i Norge. Men der satt Håkon Herdebrei og drev med konsolidering av sin egen kongemakt. Videre satt Sigurd av Rør ved Konghelle og vaktet grensen i det området. Erling satte sommeren 1161 i gang en operasjon med mål i Norge. Det strategiske målet for konflikten som helhet var å sette sønnen Magnus Erlingsson som enekonge på den norske tronen. For å gjøre dette måtte han på ett eller annet vis fjerne Håkon fra den norske tronen. Håkon var ikke i familie, så det var ingen moralske sperringer fra å fjerne ham med fatale midler.⁵¹⁹

Erling satte kursen mot Norge våren 1161. Dette var den første operasjonen i kampanjen for å ta tilbake makten til vennskapsnettverket som omfattet Vestlandet og Viken, og som han var en del av. Det virker som målet for operasjonen var å vise seg fram i disse områdene, for å bygge støtten for sitt kandidatur. Den tradisjonelle veien inn i Norge langs Bohuslän var sperret av Sigurd Jarl. Det var også derfor jarlen satt der med en andel av felleshæren til Håkon og Sigurd. Håkon på sin side hadde valgt seg Tønsberg. Slik var de nærme hverandre og kunne støtte hverandre relativt raskt med soldater.

At Sigurd Jarl var i Bohuslän må Erling ha visst om siden han valgte å legge veien til Agder og deretter satte kursen opp mot Bergen hvor han drepte Håkons sysselmann Arne Brigdarskalle. De reiste så østover helt til Tønsberg.⁵²⁰ Begge veiene har sannsynligvis Erling drevet med aktiv rekruttering og å vise seg for venner og venners venner. I det hele tatt var det

⁵¹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:249.

⁵¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:194 – 195, 265 – 266.

⁵²⁰ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 268.

viktig å presentere sønnen sitt kandidatur i et område han visste han hadde mye støtte. En veldig interessant opplysning er at det ser ut som om Håkon ikke visste om Erlings retur før han ankrer ved et nes rett utenfor Tønsberg (Nøtterøy). Dette gav liten tid til mobilisering. Det er en imponerende handling å reise fra Agder opp til Bergen og helt tilbake til Tønsberg og så ankomme overraskende på fienden. Det vitner sannsynligvis om sterk lokale støtten, slik at ingen tente på noen Varder langs strekket.⁵²¹

Det at Erling velger å reise Vestover først tyder på at han enten ikke hadde nok militære ressurser til å utfordre Håkon direkte eller at han ønsket å bygge en base for videre operasjoner i et område der han var godt kjent. Kanskje visste han ikke hvor Håkon var. Uansett ser fokuset ut til å være på den lokale støtten. Dette ble gjort ved å vise seg fram og i minst ett tilfelle å fjerne Håkons mann.⁵²² På denne reisen fram og tilbake har han da enten funnet ut hvor Håkon er, eller han er nå sterk nok til å utfordre Håkon militært. Enda en mulighet er at det nå var på tide å heise banneret i resten av Viken. Hvis Erling klarte å få kontroll over Oslo, med Sigurd fortsatt i Bohuslän, hadde han signifikant redusert Sigurds mulighet til å bevege seg og til å kontakte resten av Norge. Sigurd ville bli kuttet av fra landsiden og ble da avhengig av skip for å komme seg inn og ut av Bohuslän. Dette kunne være risikabelt i en tid hvor man sjeldent risikerte å reise på havet vinterstid. Enda verre ville det være hvis de frøs inne. Derfor, hvis Erling vinner slaget mot Håkon i Tønsberg, ville det skape positive effekter på strategisk nivå utover det å ha slått deler av felthæren til Håkon.

Av en eller annen grunn velger Erling å vente ute ved Nøtterøy noen dager. Dette gir Ånund Simonsson, den militære hærføreren for Håkon i Tønsberg, muligheter til å samle styrker og å forberede seg. Med tanke på at Erling skulle angripe med en lasteskip fylt med halm som det er satt fyr på, ventet han nok på at vinden blåste fra riktig retning. Slaget er en udiskutabel seier for Erling, som ikke ser ut til å ha mistet noen menn,⁵²³ «men mange av Håkons menn falt».⁵²⁴ Håkon og mesteparten av hæren hans kommer seg unna og drar innenlands oppover til Trøndelag. Hele Viken ligger nå åpen for Erling, samtidig som Sigurd Jarl trekker seg ut fra Bohuslän uten kamp. Hans mål hadde vært å stoppe Erling fra å ankomme landet og det var ikke lenger mulig. Erling har dermed åpnet Viken og bruker resten av høsten til å ta området i besittelse. Han reiser til slutt Bergen hvor de overvintre. Erling er nå betydelig styrket militært. Mannskapene han kan mobilisere i en leidang vil

⁵²¹ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁵²² Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁵²³ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁵²⁴ Snorre, Heimskringla, 3:268.

kunne skje fra store deler av Norge. Etter slaget mot Håkon har han også fått tilgang til flere mektige skip.⁵²⁵

Året etter vinner Erling mot Håkon og Sigurd Jarl da han igjen skaper en stor taktisk overraskelse. Han overbeviser alle om at han skal møte dem i Bergen, men ved hjelp av hurtig manøvrering går han på offensiven og overrumpler dem og vinner slaget.⁵²⁶ Etter dette slaget er det Magnus Erlingsson som sitter med kontrollen i Norge. Selv om det stadig oppstår uroligheter og flokker som herjer rundt i Norge, er de strategiske målene oppfylt etter disse to operasjonene. Det er tydelig hvor mye Erling første operasjon beredde grunnen for suksessen året etter. Det er ikke bare den taktiske trefningen som hjelper, men også evnen til forflytningen.

HÅKON HERDEBREIS UTNYTTELSE AV EN STRATEGISK MULIGHET

Håkon og Sigurd fra Rør må ha gjort en feil eller miskalkulasjon vinteren 1160. De overvintret på to gårder i innlandet av Bohuslän. Kanskje de anså seg selv som fortsatt i Sverige, et område der de hadde mye støtte og hadde brukt som oppmarsjområde tidligere.⁵²⁷ Muligens var det planer om et angrep på Norge våren 1161 og de derfor hadde valgt et samlingspunkt nær grensen til Norge slik at de raskt kunne sette i gang en militæroperasjon når føret tillot det. Uansett fikk Gregorius Dagsson greie på at Håkon og mennene hans befant seg på Saurbø i Bohuslän. Dette var innenfor rekkevidden av Gregorius, så han sammenkalte menn. 6.januar 1161, når julen var over, dro han opp og angrep den største gården. Håkon og Sigurd var ikke der, men på den andre gården. Denne feilantagelsen førte til at Håkon og Sigurd overlevde, og de begynte å planlegge en hevn. De valgte seg Gregorius søsters gård på Vettaland, som også ligger i Bohuslän. Søsteren var gift med Halldor Brynjulfsson. Halldor ble drept i angrepet, hun selv jaget til skogs kun iført en serk og Gregorius sin nevø på fem år ble bortført. Håkon og Sigurd har fått sin hevn og trekker seg tilbake inn i Sverige.⁵²⁸

Gregorius på sin side tok det tungt og ville hevne seg. Han samlet en hær og dro etter Håkon. Det kan være denne reaksjonen Håkon og Sigurd var etter. Tross alt var Gregorius kjent for å være en mann som gikk rett på og han tok den harde kampen som et hedersmerke.⁵²⁹ At han ville komme etter dem var ikke en overraskende utvikling. Håkon og Sigurd hadde to valg. De måtte enten prøve å forsvinne innover i Sverige eller finne et sted

⁵²⁵ Snorre, Heimskringla, 3:267 – 269.

⁵²⁶ Snorre, Heimskringla, 3:269 – 273.

⁵²⁷ Snorre, Heimskringla, 3:245 – 246.

⁵²⁸ Snorre, Heimskringla, 3:256 – 257.

⁵²⁹ Snorre, Heimskringla, 3:237 – 239.

der de kunne møte Gregorius på et terreng som var fordelaktig for dem. De kunne heller ikke være sikker på hvor mange menn Gregorius kunne klare å stille opp med, men innbrenningen på Saurbø ville gi en ledetråd. Det de de kunne vite var at Gregorius var en mektig lendmann og ser ut til å ha hatt gode kontakter i Bohuslänområdet.⁵³⁰

Uansett, om de har prøvd å komme seg unna eller trakk seg tilbake til en fordelaktig valplass, bestemte de seg for å møte Gregorius i et velegnet terreng, midt i dagens Uddevalla.⁵³¹ Dette møtet ble fatalt for Gregorius, mens Håkon ikke mistet noen. Det var muligens planlagt, men i så fall var det en imponerende, intrikat og lite sannsynlig, plan for å få Gregorius til å ta raske beslutninger. En plan som starter med å overvintre innenfor Gregorius sin rekkevidde og som kostet ham størstedelen av mennene hans, med tanke på at de brente den store gården. Når Gregorius biter på, hevner de seg ved å angripe søsteren hans. Dette får ham til å ta en rask beslutning å dra ned til en valplass med en felle, som ikke ville virket om Gregorius tok en nærliggende bro isteden. Det virker veldig usannsynlig at det var planlagt.

Det er mer sannsynlig at begge parter reagerer på hverandres handlinger frem til nå. Ingen var direkte forberedt og begge parter gjorde det beste de kunne med de militærressursene de hadde for hånden. Det virker logisk siden trefningene mellom dem var naturlige reaksjonen til flere av disse hendene. Håkon legger seg litt for nærme Gregorius, som ser en sjanse til å ta ham ut. Det lyktes nesten, og Håkon gjengjelder med sin egen hevnaksjon. Han prøver å komme seg utenfor rekkevidden av en hevnaksjon de vet kommer, siden det er et angrep direkte på Gregorius sin slekt. Mulig at de på dette tidspunktet hadde samlet seg nok mannskap til at de kunne planlegge neste trekk, eller gjennomføre en helt operasjon. Mer sannsynlig startet den planlagte operasjonen etter Gregorius fall og de strategiske og operasjonelle mulighetene som åpnet seg ved hans død. Derfor mener jeg at det er på dette tidspunktet at Håkon og Sigurd tar kontroll over hendelsene og planlegger en operasjon, istedenfor bare å reagere. De bruker tid på å planlegge, for det er nå et lite hopp mellom slagene. Gregorius går fra Konghelle den 6.januar, mens slaget om Oslo står den 3.februar.⁵³²

Håkon, eller mest sannsynlig Sigurd Jarl, som var den førende parten i koalisjonen må ha sett muligheten som åpenbarte seg ved Gregorius sin død. De var ikke sene om å utnytte

⁵³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:256 – 258.

⁵³¹ Svenkgeografi.se, på nett, s.v. «Bäveån», <http://www.svenskgeografi.se/laen/vaestra-goetaland/71341-baeveaan.html> [12.11.14].

⁵³² Snorre, Heimskringla, 3:257 – 259.

mulighetene. Veien til Oslo lå åpen, en by som kong Inge hadde valgt som vintersete det året. Dette visste antakelig også Håkon og Sigurd.

Det er på dette punktet i hendelsesforløpet det dukker opp veldig mange menn hos Håkon. Dette på tross av at Gregorius hadde brent den største av to gårder der Håkon og Sigurd oppholdt seg. Da han gikk mot Håkon med den hirden han hadde rundt seg og bøndene han hadde fått tak i, virket Håkons flokk «langt mindre enn deres egen.»⁵³³ Da Håkon kjempet mot kong Inge i Oslo hadde kong Inge ifølge sagaen rundt 4000 menn.⁵³⁴ Likevel klarer Håkon å vinne slaget mot Inge. Riktignok så valgte Jon Sveinsson å gå over til Håkon med «en stor flokk»⁵³⁵, mens Gudrød Suderøykonge valgte å flykte med sine 1500 menn. Tallene er usikre, men ut fra Heimskringla var slaget, på isen utenfor Oslo, som fulgte tett og langvarig. Noe som tyder på mange menn. Lengden på kong Inges fylking er enda en indikator, siden den strakte seg fra Nonnester til Trælleborg. En avstand som jeg anslår til å være omtrent 1,5 km i luftlinje.⁵³⁶

Derfor virker som en mulig forklaring at Snorre, eller hans kilder, overdriver tallene, men er lite plausibelt, skjønt en viss overdrivelse er imidlertid sannsynlig. Både lengden på kampen og lengden på fronten tyder begge på mange menn. Fronten kan være overdrevet, men at kong Inge fylker med bare fem mann i dybden⁵³⁷ av taktiske grunner⁵³⁸, er et godt argument for at fronten virkelig var så lang. Ved å anta at det virkelig var så mange menn, er det to mulige forklaringer.

Den ene er at Håkon og Sigurd Jarl samlet hæren på veien fra Uddevalla til Oslo. Håkon, som hadde drept Gregorius, kunne dermed framstå som en leder det var lurt å stille seg bak. Han var fremtiden. Dermed ville mange flokke seg rundt ham på veien inn mot Oslo. Det er noen svakheter med denne teorien. For det første virker Gregorius til å være sterkt etablert i området, Hans søster var gift i området og sønnen til en annen søster var også der.⁵³⁹ Både kong Inge og Gregorius hadde sine utspring fra familienettverkene på Østlandet. At folk skulle få beskjed om utfallet av slaget og glemme sine tidligere forpliktelser og lojalitet så fort virker usannsynlig. Videre måtte folk få beskjed om utfallet, at det ble planlagt et hærtog mot kong Inge og hvor de skulle ferdes slik at en kunne komme sammen med hæren som gikk mot

⁵³³ Snorre, Heimskringla, 3:258.

⁵³⁴ Snorre, Heimskringla, 3:259.

⁵³⁵ Snorre, Heimskringla, 3:261.

⁵³⁶ Google Earth: avstand mellom Grønlikaia og krysset mellom Schweigaards gate, Grønlandsleiret og Oslo gate som er dagens endepunkt for fylkingen; Ola Storsletten, Store norske leksikon, på nett, s.v. «Nonneseter kloster i Oslo», 14.02.2009, https://snl.no/Nonneseter_kloster_i_Oslo [12.11.14]; Snorre, Heimskringla, 3:260.

⁵³⁷ Snorre, Heimskringla, 3:259.

⁵³⁸ Se kap.6.

⁵³⁹ Snorre, Heimskringla, 3:257.

Oslo og kong Inge. Heimskringla nevner heller ingen stevning til ting eller andre forsøk på å samle bøndene i området. Nå kan det tenkes at han «overtar» mange av leidangsbøndene i Gregorius hær, men ville de være nok til at to fremstående støttespillere av kong Inge skulle føle seg trygge på å desertere ham? Slik som Gudrød Suderøykonge og Jon Sveinsson gjorde. Dette er nok mer sannsynlig enn at slaget er veldig overdrevet og at Håkon Herdebrei ikke samlet så mange flere menn.

Den andre løsningen er da at dette virkelig er Håkons egne menn. Man må spørre seg hvorfor han var inne i Norge i første omgang, innenfor rekkevidden av Gregorius. Det kan ha vært rent politisk ved å drive samtaler med viktige politiske figurer i Norge. Det kan tenkes at han hadde samtaler med personer som f.eks. Jon Sveinsson og Gudrød Suderøykonge. De valgte å hjelpe ham i den avgjørende striden, noe som tyder på kontakt på forhånd.⁵⁴⁰ Videre kan han ha vært der for å holde seg oppdatert med den politiske situasjonen i Norge. Det er ingen holdepunkter for dette i teksten utover at han befant seg der han befant seg og oppførselen til de stormennene som deserterte under slaget. Uansett kan de ha kombinert politiske samtaler med en planlagt operasjon på våren. Grunnen til at Håkon Herdebrei og Sigurd Jarl så kjapt får menn er at de egentlig var tenkt å brukes på et senere tidspunkt. Ved å samles på vinteren mens elvene i innlandet i Sverige var fryst og kunne brukes som transportårer, kunne man sette i gang en offensiv på våren. Når da denne muligheten bød seg valgte man å utnytte den, Inge hadde ikke klart å gjenopprette full kontroll og stabilitet etter et så hardt slag som det å miste sin klart største støttespiller - Gregorius. I så fall kunne de ha sendt bud til sine menn og man kunne reist inn mot Oslo relativt kjapt med mange menn. Det som er tydelig er at denne operasjonen, selv om den var dårlig planlagt og mest ble til gjennom et samspill mellom de to motstanderne Gregorius og Håkon, viser den viktigheten og evnen man hadde til å improvisere og å se mulighetene som åpnet seg på det strategiske nivået. Denne tenkingen kan muligens ha gått fortere ved at Håkon og Sigurd allerede hadde planlagt en operasjon inn i Norge og dermed i forkant må ha vurdert forskjellige scenarioer.

HVA ER EN OPERASJON FOR DE KRIGFØRENDE PARTENE I PERIODEN?

Veldig kort kan en operasjon beskrives som et felttog. Dette felttoget ble som regel lagt til sommeren, men, som det siste eksempelet viser, var man åpen for å slåss på vinteren. Et felttog på vinteren involverte som regel færre menn siden det var tyngre logistisk å flytte og huse alle mennene på krigstokt. Dermed ville en typisk vinteroperasjon være utført av den militære eliten eller noen få bønder som raskt kunne forflytte seg i vinterlandskapet og oppnå

⁵⁴⁰ Snorre, Heimskringla, 3:261.

strategiske viktige mål. Det var gjerne en leder eller en viktig person på den andre siden som ville, om han ikke var forberedt, tatt vinteropphold på en gård eller i en by et eller annet sted i Norge. Dette bildet endrer seg på slutten av Heimskringla med Kong Inge. Fra da av er det også store vinteroperasjoner. Det kan tyde på større stående styrker og/eller en intensivering av innbyrdesstriden til et nivå der man var villig til å angripe på vinteren også. Dette krevde at man hadde større styrker tilgjengelig også på vinteren.⁵⁴¹ I det overordnede bildet er de fortsatt sjeldne med 9⁵⁴² av 48⁵⁴³ tilfeller av militære sammenstøt i Heimskringla etter 1066. Selv om det også her er en endring ved at det er en oppadgående trend på slutten av Heimskringla, når man begynner å få flere tropper tilgjengelig på vinteren. Den andre faktoren som begrenser en operasjon utover været er lengden på tjenestetiden, som er stipulert i leidangsloven og i tradisjonene. Man kunne ikke ha bønder utkommandert i hæren sammenhengende over flere år. Man regner en periode på tre måneder,⁵⁴⁴ noe som setter et naturlig slutt punkt for ethvert krigstokt.

Denne naturlige inndelingen i tid for et krigstokt, må ha gjort det vanlig å tenke seg operasjoner innenfor disse rammene. Som nevnt er det noen få tilfeller som ikke passer helt innenfor disse rammene. En sommerkampanje ble begrenset av høststormer og vinteren i hver ende som naturgitte rammer. Tjenestetiden for leidangsbøndene var enda kortere. Disse forholdene vil ha formet tenkingen rundt operasjoner. Man kan mest merke at disse begrensingene har gjort at operasjoner var ganske satt i lengde. Hvis man først hadde satt i gang en operasjon, så brukte man mennene så lenge man kunne. Man dro ikke hjem fordi et delmål var sikret, men presset videre. Dermed er ikke operasjonene så mye avgjort gjennom oppfyllelse av operasjonelle mål, men som en militærressurs man bare råder over en viss periode og som man måtte utnytte til det fulle. Dette fordi det, som nevnt tidligere, var både dyrt og arbeidskrevende å innkalle en leidang. Det var en stor organisasjon som skulle mobiliseres. Ikke bare skulle menn innkalles, men de skulle også ha mat og transport. Dette gjorde at kun enkelte konger tok seg råd til leidang hvert år. De innkalte ikke de store defensive leidangene, men de mindre offensive som ble brukt mot andre land. Den berørte antageligvis matproduksjonen kun i mindre grad da den mobiliserte hovedsakelig de som

⁵⁴¹ Snorre, Heimskringla, 3:102, 136, 146 – 147, 220, 258, 260 – 262, 275 – 278, 289 – 291, 296 – 297.

⁵⁴² Snorre, Heimskringla, 3:102, 136, 146 – 147, 220, 258, 260 – 262, 275 – 278, 289 – 291, 296 – 297.

⁵⁴³ Snorre, Heimskringla, 3:115 – 125, 130, 136, 137, 137, 138 – 140, 141 – 144, 145, 145 – 146, 146 – 147, 150 – 153, 155 – 165, 174, 188 – 190, 191, 198 – 202, 210 – 211, 212 – 213, 213 – 215, 220 – 223, 225, 225 – 227, 228, 235 – 239, 240 – 243, 245 – 246, 247 – 254, 255 – 256, 256 – 257, 258, 260 – 262, 267 – 269, 269 – 273, 274 – 275, 275 – 276, 276 – 278, 278, 279 – 281, 286 – 287, 287 – 288, 289, 290 – 291, 296 – 297.

⁵⁴⁴ Se kap.3.

hadde folk til å jobbe for seg.⁵⁴⁵ Det var dyrt og ergo måtte man utnytte leidangen til fulle når den først var operativ.⁵⁴⁶

Selv om operasjonene utnyttet tiden til fulle hadde de, som diskutert, sine operasjonelle mål. Disse var fordelt på tre strategiske tyngdepunkter for den skandinaviske kulturen, felthæren, lederen og den lokale støtten. Man kunne ha et hovedmål for operasjonen, men hvis man klarte å oppfylle det, vendte man seg til et nytt innenfor de tre. For operasjonene er innenfor den større konteksten av militærstrategiske mål. Disse strategiske målene trengte vanligvis flere operasjoner for å løses.

KAP.7 TAKTIKK

Taktikk handler om opptreden under en militær trefning. Det er hvordan man legger opp krigføringen slik at man, med de ressursene man har tilgjengelig i felt, klarer å oppnå de målene man har satt seg. I perioden 1035 – 1180 betyr det som regel å kjempe mot fiendens felthær til den mister viljen til å slåss. Dette punktet er ved de fleste tilfeller enten ved å nedkjempe felthæren eller ved den ene lederens død. Taktikken som nordmennene brukte må relateres til forskjellige situasjoner. En stor gruppe bringer med seg helt egne utfordringer. Det å slåss på land er annerledes enn det å slåss til vanns.

I alle disse situasjonene vil man ha to mulige former for taktisk krigføring. Enten er det offensiv eller defensiv taktisk krigføring. Sverre Diesen sammenligner det med en bokser hvor parallellen er guarden som bokseren bruker for å beskytte seg mot motstanderens slag, mens når en bokser slår, er sammenlignbart med offensiv taktikk.⁵⁴⁷ Målet for taktisk krigføring er å stoppe fiendens offensiver, med defensive taktiske midler og så selv gå på offensiven og bryte gjennom forsvaret til fienden. Kort fortalt er taktikken kunsten å samle nok styrker til å bryte gjennom forsvaret av det taktiske målet, samtidig som man har nok menn til å holde igjen andre steder. Med utgangspunkt i denne definisjonen skal jeg drøfte de taktikkene som ble brukt i perioden 1035 – 1180.⁵⁴⁸

Temaet er delt inn i de tre typene taktikk. Først blir taktikk på land tema så til havs før siste del hvor sammenstøtet skjer både på sjø og land under samme trefning. Det har jeg kalt amfibisk taktikk. Innenfor hvert undertema tar jeg for meg terreng og så fellestrekk for den aktuelle taktikken. Til slutt ser jeg på forskjellige typer scenario som kan skje innenfor land,

⁵⁴⁵ Se kap.4; Snorre, Heimskringla, 3:69 – 72, 74, 86, 92 – 95, 112 – 113, 137, 141 – 153.

⁵⁴⁶ Snorre, Heimskringla, 3:64, 153.

⁵⁴⁷ Diesen, Militær strategi, 135 – 137.

⁵⁴⁸ Diesen, Militær strategi, 135 – 149.

sjø og amfibisk. Men aller først en oversikt over fordelingene mellom de forskjellige typene trefning.

FORDELING MELLOM LAND, SJØ OG AMFIBISKE TREFNINGER

Nordmennene var avhengig av flåten for å få et strategisk overtak. Det er derfor overraskende at det kun er 8 tilfeller av rene sjøtrefninger mellom 1066 og 1177.⁵⁴⁹ For amfibiske operasjoner er det 7 tilfeller,⁵⁵⁰ mens rene landtrefninger dominerer med 18 stk. i perioden.⁵⁵¹ Totalt er det 33 trefninger.⁵⁵²

Trefninger på land dominerer, noe som virker å stride mot viktigheten av flåten på strategisk nivå. Dette underkommuniserer flåtens viktighet. Det er tre forklaringer på hvorfor det er så få trefninger til sjøs. Hvis vi tar med amfibiske operasjoner er det totalt 15 tilfeller. I alle disse hendelsene spiller skip en viktig rolle. Det samme skjer på land. Når Harald Hardraade hadde to slag på land i 1066 var det flåten som posisjonerte ham i den posisjonen.⁵⁵³ Flåten har derfor gjort mange av disse landslagene mulig. Flåten er viktigst på strategisk og operasjonelt nivå. Ved at flåten muliggjør å komme overraskende på fienden gjør det det mulig å forflytte tropper fra sjø til land før fienden får mobilisert et skikkelig forsvar. I de tilfellene blir det et landslag.

Når det er få flåter rundt om i Europa vil nordmennene, når de slåss mot utlendinger, kun i få tilfeller møte dem til sjøs. Det er derfor også et tegn på dominansen nordmennene har, at det er så få trefninger til sjøs.⁵⁵⁴

Skip har likevel en stor innvirkning på nordmennenes taktikk, selv om de slåss på land. Det er transportaspektet med skip som gjør at kongen kan velge tid og sted for trefningen. Flåten gjør det mulig å velge slagmark og tidsrammene. Men siden man er så avhengig av skip til transport og det er vanskelig å frakte hester, gjør det at den norske landtaktikken baserer seg på infanterister.

Skip spiller derfor en stor rolle når det gjelder typer soldater, men mindre som slagmark i den norske formen for krigføring.

⁵⁴⁹ Snorre, Heimskringla, 3:138, 143, 220 – 221, 225 – 226, 240 – 242, 247, 247 – 254, 271 – 273.

⁵⁵⁰ Snorre, Heimskringla, 3:191, 193 – 195, 199, 214, 245 – 246, 267 – 269, 278.

⁵⁵¹ Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117, 119 – 125, 146, 150 – 153, 188 – 190, 199 – 201, 210, 228, 238 – 239, 242, 255 – 256, 256, 257, 258, 259 – 262, 276 – 278, 191, 296 – 297.

⁵⁵² Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117, 119 – 125, 138, 143, 146, 150 – 153, 188 – 190, 191, 193 – 195, 199, 199 – 201, 210, 214, 220 – 221, 225 – 226, 228, 238 – 239, 240 – 242, 242, 245 – 246, 247, 247 – 254, 255 – 256, 256, 257, 258, 259 – 262, 267 – 269, 271 – 273, 276 – 278, 278, 291, 296 – 297.

⁵⁵³ Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117, 119 – 125.

⁵⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:143, 225 – 226.

LANDTAKTIKK

Når man snakker om taktikk er det ikke lenger viktig å tenke på hvorfor og hvordan soldatene kommer til valplassen. Målet er å oppnå taktiske mål som fremmer operasjon og strategien. Men fokuset er de taktiske manøvrene, vurderingene og oppstillingene man gjør for at slaget skal gå i ens favør. Når man, som i dette tilfellet, slåss på land er det visse fellestrekk som går igjen fra slag til slag.

TERRENG

Et slikt fellestrekk er terrenget man ønsker å kjempe i. En perfekt valplass for den som kan velge slagmark er som regel følgende: at man selv står på toppen av en bakke, med en liten naturlig hindring i bunnen eller på vei opp. På bunnen av baken er det rom for motstanderen å stille seg opp.⁵⁵⁵ Ved å stå på toppen av bakken vil motstanderne bli slitne av å rykke/løpe oppover bakken. De på toppen kan, når fienden nesten er oppe, sette inn et motstøt slik at man får uthvilte tunge menn, løpende med gravitasjonens hjelp rett inn i fiendens linjer.⁵⁵⁶ Siden man løper kort er faren for at fronten splitter seg opp mindre. Dermed er det større mulighet å få til et felles sjokk inn i fiendens frontlinje. Når det første sjokket har gitt seg har man videre fordel av at man står høyere enn fienden og kan få bedre vinkel for å angripe sårbare posisjoner som hodet og overkroppen. Dermed er en av hovedreglene for slåssing i terrenget: søk høyeste grunn. Den naturlige hindring som var ønskelig i bunnen av bakke skulle være mulig å forsere. Eksempler på slike er en liten elv/bekk, motbakke, myrområde eller usikker is.⁵⁵⁷ Effekten av et slikt hinder på en slagmark er at når en fiende skal forsere hinderet, vil det splitte opp fronten. Det vil være vanskelig for fienden å gå og mennene har mer enn nok med å passere hindringen, om de ikke skal tenke på å holde fronten tett og samlet i tillegg. Det er mulig å holde samlet front, men det vil kreve trening. Hvis ikke motstanderen kun består av godt trente hirdmenn vil hinderet sannsynligvis skape en viss uorden i frontrekken når de passerer hindret.⁵⁵⁸

Det er seks tilfeller i Heimskringla hvor slagmarken ikke var en slette, eller sjø, men inne i en by.⁵⁵⁹ Når valplassen er en by påvirker dette slaget. De trygge sidene som husene gir, gjorde at man ikke kunne angripe fra sidene. Dette ville gi en fordel til de kvalitativt beste styrkene. Den som har flest soldater har vanskelig for å utnytte denne situasjon, fordi frontlinjen er akkurat så bred som gaten er. Når man er forsvarer har man muligheten til å

⁵⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117, 119 – 125, 210, 242.

⁵⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:105 – 107, 276 – 278.

⁵⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:105 – 107, 150 – 153, 258, 276 – 278.

⁵⁵⁸ Snorre, Heimskringla, 2:282.

⁵⁵⁹ Snorre, Heimskringla, 3:193 – 195, 199 – 201, 238 – 239, 245 – 246.

utkalle byborgere til tjeneste. Disse borgerne hadde en interesse av å forsvare sine boliger. Det taler for at de ville være motiverte. Sin egen eiendom var de villige til å forsvare, men hvis det var en fiende som ikke truet dem, ble de mindre motiverte. Da var det bedre ikke og kjempe for hardt mot den personen som ser ut til å vinne slaget. De utskrevne soldatene vil da, om sjansen byr seg, forsvinne fra hæren. Da Magnus Blinde blir utmanøvrert i Bergen nevnes spesifikt dette problemet hver gang hæren beveger seg gjennom sentrum.⁵⁶⁰

Naturlig nok er det bare den ene parten som kan velge slagmarken. Det er den defensive av de to partene. For å være i denne posisjonen må du vite at motstanderen har et behov for å fjerne deg. En mindre gruppe som utfordrer de som sitter med kongemakten, vil være et eksempel på det. Alle som utfordrer kongemakten tvinger kongemakten til å reagere, men hvis man har et militært overtak så kan behovet for å velge slagmark ikke være så prekært. Videre er det gjerne den parten som har størst flokk som angriper.⁵⁶¹ Dette er det generelle bildet, men en god hærfører vil prøve å møte motstanderen på egne premisser. Slik Erling Skakke gjør mot Håkon Herdebrei etter å ha manipulert informasjonsflyten gjennom å holde igjen handelsflåten.⁵⁶² Eller slik Håkon Herdebrei fikk Gregorius til å angripe seg ved å overvintre på en gård innenfor rekkevidde av Gregorius, men det var veldig risikabelt og kostbart om det var bevisst.⁵⁶³ Den siden som klarer å velge slagmark oppnår potensielt store fordeler.

Alle slag på land utkjempes på et åpent område. Dette er for å utnytte fylkingen. Det nest viktigste karakteristika ved en valplass er ønsket om naturlige hindringer på siden. For å forstå viktigheten av dette, er det ett aspekt ved fylkingen som må forklares. Det er frykten for å bli utflankert.

Utflanking vil si at fiendens fylking kommer rundt enden av formasjonen og «ruller» den opp. Dette skjer fordi personen på enden blir da angrepet av flere personer fra flere vinkler. Det er vanskelig, og resultatet er at formasjonen blir spist opp fra den omringede siden. Fylkingen er svak fra siden, men sterk forfra. Det er derfor svært ønskelig å sikre at fienden ikke klarer å angripe fra siden. Man prøver derfor å finne en valplass hvor man er

⁵⁶⁰ Snorre, Heimskringla, 3:193 – 195.

⁵⁶¹ Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117, 119 – 125, 146, 150 – 153, 188 – 191, 193 – 195, 199, 199 – 201, 210, 214, 228, 238 – 239, 240 – 242, 242, 245 – 246, 247 – 254, 258, 259 – 262, 267 – 269, 271 – 273, 276 – 278, 278, 291, 296 – 297.

⁵⁶² Snorre, Heimskringla, 3:271 – 273.

⁵⁶³ Se kap.6; Snorre, Heimskringla, 3:256 – 258.

sikret at fienden ikke kommer rundt fylkingen. Det er ting som gjerder,⁵⁶⁴ elver, myrer, vegger, dyp snø eller skog.⁵⁶⁵

OPPSTILLING

Oppstilling var en så viktig del at norske hærførere heller kjempet med en tynn fylking enn å bli rullet opp. Det er dette Olav den Hellig gjør ved Stiklestad⁵⁶⁶ og Kong Inge gjør ved Oslo.⁵⁶⁷ De var villig til å gi opp fordelene det var å ha en dypere fylking for å unngå å bli utflankert. I kong Inge sitt tilfelle var det bare fem mann i dybden.⁵⁶⁸ Da blir det vanskelig å erstatte de som faller. De bakre leddene skyter med bue og kastevåpen.⁵⁶⁹ Dette viser hvor farlig det var å ha den korteste fylkingen, man mistet missildelen av fylkingen, og det var så liten reserve. Dette siste er et problem både for å tette hull i linjen, men også for å kunne rotere mannskapet som var i fremste linje.⁵⁷⁰

Det å tynne ut fylkingen var den ene måten å reagere på hvis man var undertallig. Den andre metoden var å kjempe et sted hvor motstanderen ikke fikk brukt alle sine menn fordi valplassen var smal.⁵⁷¹ Dette er en metode som virker bedre enn det å fortynne fylkingen, da man får utnyttet fordelene ved en full fylking.

Det å plassere troppene var også gjennomtenkt. Det var en av de viktigste jobbene til en hærfører. En god hærfører kunne drive kunststykker med fylkingen og dyktigheten til hærføreren kommer til syne ved troppeplasseringen.⁵⁷² Et godt eksempel er da bøndene på Stiklestad diskuterte hvem som skulle lede dem og Kalv ble utpekt. Han stilte så opp fylkingen.

Kalv satte nå opp merket, og under det stilte han sine egne huskarer og Hårek fra Tjøtta og hans menn. Tore Hund stod med sin flokk helt fremst i fylkingen, foran merkene; på begge sider av Tore stod også et utvalgt mannskap av bøndene, nemlig de tapreste og best væpnede. I denne fylkingen, som både var lang og tykk, stod trøndere og håloyger; til høyre for denne var det en annen fylking, og til venstre for hovedfylkingen hadde ryger og horder, sogninger og fjordinger fylket seg, og de førte det tredje merket.⁵⁷³

Dette er et typisk eksempel. Fylkingen deles opp i tre deler. De sterkeste troppene samles på midten, hvor stormennene med hirdfølger og de beste bøndene står. På flankene står man oppstilt sammen med folk fra samme geografiske område man er blitt mobilisert fra.

⁵⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:188 – 190.

⁵⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 3:105 – 107, 150 – 153, 188 – 190, 276 – 278, 291, 296 – 297.

⁵⁶⁶ Snorre, Heimskringla, 2:275.

⁵⁶⁷ Snorre, Heimskringla, 3:259 – 260.

⁵⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 3:259.

⁵⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 2:285.

⁵⁷⁰ Snorre, Heimskringla, 2:275.

⁵⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:296 – 297.

⁵⁷² Diesen, Militær strategi, 42 – 43; Snorre, Heimskringla, 3:116 – 118.

⁵⁷³ Snorre, Heimskringla, 2:281.

I offensiv taktikk er målet å kraftsamle militærressursene på et sted slik at man får presset på et strategisk viktig område hos motstanderen. Dette bør gjøres enten raskt nok eller overraskende, slik at den forsvarende part ikke klarer å kraftsamle de forsvarende troppene.⁵⁷⁴ I et slag er det to strategiske tyngdepunkt, lederen og felthæren. Det er derfor man ønsker å samle de beste troppene der man har sjansen til å angripe motstanderens leder. Samtidig tenker motstanderen det samme, og det er viktig med det beste forsvaret samme sted for å forsvare sin egen leder. Det er derfor de beste troppene samles på midten av fylkingen. De skal angripe det strategiske tyngdepunktet hos fienden og forsvare sitt eget. Oppgaven til flankene er å hindre at man blir opprullet. For å få til dette må de holde formasjonen. Det er det som er oppgaven deres. Lederen må vurdere hvor mye han kan svekke flankene for å styrke senter. Kommer fienden gjennom en av flankene, blir man rullet opp. Samtidig trengs mange menn i senter for å dytte hardest mulig på fienden. Dette forklarer også hvorfor det er tre flanker.

Hvorfor man grupperer folk med samme bakgrunn sammen står ikke direkte, men en mulig forklaring er at dette er en metode for å få flanken til å stå lenger. Dette fordi, hvis man kjenner eller har en samhørighet med dem man står sammen med, vil man strekke seg lenger for å beskytte dem. Det vil også være en høyere terskel før man flykter. Dem man står sammen med kan da fortelle, når man kommer hjem, hvilken feiging den og den personen er. Det vil være vanskelig i et samfunn som er så opptatt av krigføring og ære.⁵⁷⁵

Fortynning av fylkingen var negativt ved at man mistet de som sto bak de første rekkene og skjøt med missilvåpen. Alle posisjoner i fylkingen hadde oppgaver. «[...] de som stod fremst, hugget, de neste stakk med spyd, og alle som gikk lenger bak, skjøt med spyd eller piler, eller kastet stein eller håndøkser eller staurer».⁵⁷⁶ Disse postene ser ikke ut til å ha vært spesialisert. Det er flere ganger nevnt at en kriger (men da som regel en person verdt å nevne) har slåss med forskjellige våpen i løpet av et slag.⁵⁷⁷ Det vil dermed være tenkelig at de fleste hadde kjennskap til bruk av de forskjellige våpentypene. Hvilken variant du brukte ville sannsynligvis reflektere status, da f.eks. et sverd var mye dyrere enn en øks. En bonde ville f.eks. ha drevet jakt med bue, og en øks vil det være bruk for i gårdsarbeidet. Det vil derfor være rimelig å anta at man kunne sjonglere litt plasser etter behov.

⁵⁷⁴ Diesen, *Militær strategi*, 138 – 144.

⁵⁷⁵ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 78 – 92; Snorre, *Heimskringla*, 3:131 – 134.

⁵⁷⁶ Snorre, *Heimskringla*, 2:285.

⁵⁷⁷ Helle, *Gulatinget og Gulatingslova*, 168; Snorre, *Heimskringla*, 1:259 – 260; Snorre, *Heimskringla*, 2:274; Snorre, *Heimskringla*, 3:96, 119, 277.

Dette er de generelle reglene for krigføring, men som Harald Hardraade viser ved York, kan det være farlig å følge dem slavisk, uten å forstå hvorfor tradisjonen er slik den er. En dyktig hærfører kan spille på dem.

Kong Harald lå i Usa* da jarlehæren kom imot ham; han gikk på land og begynte å fylke hæren. Den ene fylkingarmen stod på elvebredden, den andre strakte seg inn i landet bort til en kanal som gikk gjennom en bred, vasstrukken myr. Jarlene lot til å begynne med sin fylking trekke nedover langs elven i samlet flokk. Kongens merke stod like ved elven, og der var også den norske fylkingen tettest; ved kanalen var den mer glissen, og der stod det mannskapet som var minst å stole på. Jarlene rykket da ned langs kanalen, og den norske fylkingarmen dro seg straks tilbake. Engelskmennene trodde nordmennene ville flykte, og satte etter dem med Morukåres merke i spissen.

85. Så snart kong Harald så at den engelske fylkingen var kommet ned langs kanalen og stod rett imot dem, lot han blåse hærblåst og egget hæren av alle krefter, og da han lot bære frem merket Landøderen, gikk mennene hans så hardt på at alle rømte for dem, og det ble et veldig mannefall i jarlehæren. Engelskmennene la på flukt, noen oppover langs elven, andre nedover, men de fleste løp ut i kanalen. Der lå de falne så tykt at nordmennene kunne gå tørrskodd over myra. Her ble også Morukåre jarl drept.⁵⁷⁸

I denne beretningen gjør Harald noe uvanlig. Han kraftsamler på venstre flanke. Han satt også sitt eget merke her. Det er også bare to flanker. Dette gjorde at engelskmennene møtte svakere motstand enn de forventet midt imot og gikk hardt på. Den dårligere norske fylkingarmen trakk seg tilbake. Den viser seg å holde, selv om den trekker seg tilbake. Men når den britiske jarlen er opptatt av å følge etter med mennene sine for å holde nordmennene ute av balanse,⁵⁷⁹ dvs. ikke gi dem noen hvile, kunne de utnytte situasjonen til å regruppere.⁵⁸⁰ Harald gikk hardt frem med sin venstre side, og han har antagelig presset den engelske fylkingen litt fra siden, noe som gav ham et overtak. Britene ble presset ut i myra på sin venstre side, hvor mange av dem døde.

Det var et dyktig taktisk opplegg. Siden Harald hadde en sikker flanke med elven på sin venstre side, var det ingen fare for at han kunne bli utflankert fra den siden. Der hvor risikoen ligger, er i senter, hvor de beste troppene til britene var stasjonert. Dette kommer av at jarlen selv var oppstilt i midten. Dermed fikk de beste britiske troppene prøvd seg på dårligere norske tropper med mindre sterk lojalitet. Dette førte til en forutsigbar effekt. Britene trakk framover mot nordmennenes svakere senter. Faren med dette ligger i at hvis denne defensive delen var for svak og med for liten lyst å kjempe for Harald, kunne de bryte sammen. Harald ville da ha blitt utflankert på sin høyre side. Harald beregnet riktig, og med sine beste styrker klarte han å holde stand mot britenes høyre flanke. Dette var naturlig siden det tradisjonelt var her de dårligste styrkene var plassert.⁵⁸¹ Ved denne manøveren ble både de beste norske og britiske troppene omgitt fra to sider, men nordmennene hadde fordel av å være klar over denne effekten, og at det var helt umulig å trekke seg bakover og ut i elven for Haralds menn.

⁵⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:116 – 117.

⁵⁷⁹ Diesen, Militær strategi, 140 – 142.

⁵⁸⁰ Diesen, Militær strategi, 141 – 142.

⁵⁸¹ Snorre, Heimskringla, 2:281; Snorre, Heimskringla, 3:116.

Hvor vanskelig var det å forsere myren på høyre siden? Dette spørsmålet må stadig flere briter ha stilt seg, etter hvert som slaget gikk dårligere for britene. Når slaget var ferdig hadde mange av dem endt opp i myra.

Dette eksempelet er uvanlig ved at det militære tyngdepunktet i fylkingen er til venstre. At jarl Morukåres ikke velger å sette sitt merke ovenfor Haralds er også fortellende. Det kan enten være fordi han ville gå hardt på for å bryte gjennom linjen av nordmennene på midten, for så å rulle dem opp. Den andre muligheten er at dette ikke er gjennomtenkt fra jarlens side. Han fulgte de faste mønstrene for oppsett av hæren, med tyngdepunktet på midten og med to flanker. Hvis han ikke skjønte at dette var for å møte fiendens sterke punkt med det mest av sin styrke, men bare gjorde det fordi det var slikt det alltid ble gjort, gikk han i fellen til Harald. Med tanke på utfallet av sammenstøtet virker det siste mest trolig.

Sist så styrker eksempelet det jeg tidligere har sagt om at vanlig oppsett var med militært tyngdepunkt i midten og med to svakere armer på siden. Det ene er måten jarl Morukåres setter opp hæren sin, men også det at Harald ikke har tre armer, men to. Dermed styrker dette argumentet med at man vanligvis forsterket midten med to svakere militærstyrker som hadde som hovedoppgave og hindre motstanderen i å utflankere kraftsamlingen i midten.

Med dette i tankene kan man lage noen hovedregler for nordmennenes taktikk i denne perioden. En dyktig hærfører vet hvorfor reglene er som de er, og han kan i de rette omstendighetene spille med dem for slik å bringe fienden ut av balanse. Den viktigste regelen er ikke å gi fienden mulighet til å rulle opp linjen fra sidene. Neste regel er å beskytte sitt strategiske tyngdepunkt, lederen, samtidig som man skal være sterk nok til å true motstanderens strategiske tyngdepunkt, deres hærfører. Til sammen betyr det at den vanlige oppstillingen før et slag er et sterkt senter som både beskytter egen leder og som truer motstanderen. For å beskytte dette tyngdepunktet har man to mer defensive vinger som skal hindre at fienden kommer rundt og truer fra flere sider. Dette kan rokeres på hvis man finner sterke naturlige hindringer som en elv, til å beskytte flankene sine. Når det gjelder terreng ønsker man å finne et sted hvor man kan la fløyene strekke seg helt ut til naturlige hindringer. Mellom disse hindrene skal det være et åpent område som gjør at troppene kan stilles opp. Tilslutt er det ønskelig å kontrollere høyden. I bunnen av denne høyden skal det gjerne være et naturlig hinder som vil skape uorden i rekkene til motstanderen. I en fylking hvor hver mann gir litt beskyttelse til sidemannen, har denne uordenen en mulighet til å være dødelig.

TAKTIKK INNENFOR FORSKJELLIG SITUASJONER

Harald Hardraade valgte kun å ha to deler da han stilte opp hæren sin. Det er var en mulighet siden han hadde en sikker flanke. Det betyr at taktikken varierte i forhold til situasjonen man var i. Videre i kapittelet skal jeg derfor presentere noen situasjoner som går igjen i Heimskringla. Spørsmålet blir dermed hvordan taktikken blir påvirket i de ulike situasjonene.

LITEN MOT STOR HÆR

Under vanlige omstendigheter vil man tape, bare på grunn av kjøttvekten. Det er i slike situasjoner at man må møte motstanderen på sine egne premisser. Det er noen eksempler på slike små hærer i Heimskringla, spesielt når man beveger seg over i borgerkrigstiden. Et godt eksempel er Sigurd Slembe,⁵⁸² et annet Markusflokk⁵⁸³ eller Birkebeinerne.

Når man ser på Birkebeinerne gjorde de mye på et operasjonelt nivå. De opererte i smågrupper, slik at, om et slag ikke gikk i deres favør, ville mesteparten av styrkene fortsatt utgjøre en betydelig militærressurs. De samler kun troppene når de mener de har muligheten til å vinne et slag. Noe de tydeligvis er ganske flinke til å vurdere siden de tre første gangene de gjorde det vant de slaget.⁵⁸⁴ Den fjerde gangen gikk det verre da de prøvde å slå Magnus Erlingsson i slaget ved Re vinteren 1177. Her hadde de militært flest ressurser, men slagmarken var ikke til deres fordel, og de ble grundig slått av Magnus sine menn.⁵⁸⁵ Det som er viktig på et taktisk plan når man er militært underlegen er å velge en valplass som kan oppheve ulempen. Det er flere slag i Heimskringla hvor den minste hæren klarer å vinne kampen på grunn av valplassen.⁵⁸⁶ Det som går igjen som forklaring er at terrenget favoriserer den lille hæren. Det er slik blant gatene i Konghelle hvor Gregorius vinner mot Håkon Herdebrei. Der sikrer husveggene flankene.⁵⁸⁷ Når Håkon senere får prøve seg med en liten hær mot Gregorius går det ganske likt. Der er det den usikre isen som avgjør for Håkon.⁵⁸⁸ Når Birkebeinerne skal prøve å ta Magnus Erlingsson er de mannsterke nok, men den dype snøen gjør bare veien farbar. Det betyr at kun en liten del av fronten klarer å angripe Magnus om gangen, noe som avgjør slaget i favør av Magnus.⁵⁸⁹

⁵⁸² Se kap.5.

⁵⁸³ Snorre, Heimskringla, 3:273 – 274, 278 – 280.

⁵⁸⁴ Snorre, Heimskringla, 3:292 – 293.

⁵⁸⁵ Snorre, Heimskringla, 3:296 – 297.

⁵⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:246 – 247, 258, 296 – 297.

⁵⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:246 – 247.

⁵⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:258.

⁵⁸⁹ Snorre, Heimskringla, 3:296 – 297.

Et siste terreng som har vært brukt av tallmessig underlegne fiender er gårder. Man forskanser seg rett og slett inne på en gård hvor fienden vanskelig kan utnytte sin tallmessige overlegenhet. Denne muligheten er brukt fra én mann⁵⁹⁰ til en hel hird.⁵⁹¹

Nikolas ropte til sine menn at de skulle væpne seg, og gå opp på loftsgangen. Det var det dummeste de kunne gjøre, for dersom de hadde stilt seg til forsvar nede i gården, kunne bymennene ha kommet dem til hjelp. Men nå fylte Birkebeinerne hele gårdsplassen og angrep loftet fra alle sider. De ropte til hverandre, og Birkebeinerne tilbød Nikolas grid, men han sa nei. Så sloss de. Nikolas og mennene hans forsvarte seg med piler, spyd og ovssteiner, men Birkebeinerne hugg ned husene og skjøt i ett kjø.⁵⁹²

Skjebnen til Nikolas viser at det gjerne var to muligheter for forskansning på en gård. Den ene muligheten var nede i gården. Denne varianten krevde nok flere menn og var vanskeligere å holde over tid. Grunnen til at man skulle velge denne varianten var hvis det var forsterkninger underveis. Forsterkningen kunne lettere komme til unnsetning når motstanderen var på utsiden av alle bygningene.

Den andre muligheten er inne i et av byggene. Loftsgangen ser ut til å ha vært et foretrukket valg. Det ville gi en viss høydefordel for bueskyttere og en innvendig trapp som ville gi en fordel ved at angriperne måtte gå opp trappen og sette seg i en sårbar posisjon ovenfor forsvarerne. Det ville dermed være færre steder å passe på, noe som gjør at man kan holde ut med færre menn. På den andre siden vil motstanderen være bedre dekket mot eventuelle forsterkninger.⁵⁹³ Det siste man må håpe på er at motstanderen ikke er villig til å brenne deg inne. Det er eksempler på innbrenning i Heimskringla,⁵⁹⁴ men disse ser ut til å ha vært i spesielle tilfeller, i de mest intense konfliktene der normale normer for krig innad i en kultur er mer sannsynlige for at bryter sammen. Det vanlige ser ut til å ha vært bruk av bueskyttere for å tynne ut rekkene til man kunne trenge seg inn og ikke innbrenning.⁵⁹⁵

Størrelsen på krigerfølget sier ingenting om kvaliteten. F.eks. ville en gruppe tungt bevæpnede hirdmenn ha en sjanse mot langt flere leidangsbønder. Problemet er at hvis man ikke klarer å beskytte flankene sine, vil man raskt få problemer med at fylkingen blir rullet opp. Det eneste tilfellet jeg har sett hvor man har klart å unngå dette problemet, er Harald Hardraades runde fylking fra hans kampanje i England i 1066.⁵⁹⁶ Formasjonen er ikke nødvendigvis på grunn av tallmessig underlegenhet, men isteden et tiltak for å kunne håndtere rytterangrep. Uansett er det et effektivt tiltak for å hindre angrep på en ubeskyttet flanke.

⁵⁹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:214.

⁵⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:238 – 239.

⁵⁹² Snorre, Heimskringla, 3:295.

⁵⁹³ Snorre, Heimskringla, 3:214, 238 – 239, 295.

⁵⁹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:214, 255 – 257.

⁵⁹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:238 – 239, 295.

⁵⁹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:119 – 125.

En sirkelrund fylking er vanskeligere dess færre personer man er. Et mindre antall personer betyr krappere sving, for å få den til å gå helt rundt. Dette vil igjen være negativt for beskyttelsen hver mann gir til sin sidemann. Angriperen har fordel av å angripe i en yttersirkel, noe som gir flere menn innenfor våpenrekkevidde av hver enkelt forsvarer. Problemet vil være større med færre personer i formasjonen, siden motstanderen vil få for gode muligheter til å finne en glipe i et skjold eller et annet sted som ikke er beskyttet. Ved å stå i sirkel blir man lett omringet, noe som overlater initiativet til den angripende part. Bli man omringet er det ikke noen vei bort fra slaget hvis det skulle gå dårlig. Det er en ren defensiv formasjon.

Hvis man kjemper med tallmessig underlegenhet er derfor det viktigste at man kan gjøre på det operasjonelle planet; Sørg for at man alltid er den forsvarende fylkingen! Dette gjelder selv om man angriper inn i fiendens område. Dette gjøres ved å utgjøre en sterk nok trussel til at fienden må reagere. Hvis man har færre menn vil det i de fleste tilfeller være lurt å prøve å unngå slag. Når man først blir tvunget i et slag mot en tallmessig overlegen fiende, bruker man kunnskapen om at motstanderen ønsker å utnytte overtallet til å fjerne den undertallige part. Når fienden ønsker å angriper kan man lettere velge et passende terreng å forsvare. Det skal i størst mulig grad utjevne forskjellen i styrken. Slik f.eks. Magnus Erlingsson gjør ved at han tvinger Birkebeinerne kun til å sette fylkingen i bredden av veien, mens han egne menn har et større nedtråkket område å kjempe på. Minstekravet er at man klarer å dekke hele bredden med den fylkingen man har, slik at man ikke blir utflankert. En siste mulighet er å forskanse seg på en gård. Hvis ingen av disse muligheten eksisterer kan man prøve seg på en sirkulær fylking, men en slik fylking er lite brukt og det er noen åpenbare grunner til det.

HESTER

Hester var aldri en stor del av norsk krigføring i perioden. Den største rollen de hadde var som transport til og fra valplassen, slik at de krigerne som hadde tilgang til en hest ville være uthvilte under slaget.⁵⁹⁷ En krigshest krevde mye opplæring, jevnlig trening og mye mat. En kavalerist for å bli skikkelig god måtte trenes fra barnsben av. En kavalerist trenger flere hester, for hvis de ris for mye på dem på en dag vil de ikke kunne brukes i slag. For at et kavaleri skal kunne opprettes i Norge, må man derfor ha trente hester lett tilgjengelig alle steder hvor flåten legger til. Hvor lenger skipsreisen var hvor færre hester er mulig å ta med,

⁵⁹⁷ Snorre, *Heimskringla*, 3:102, 106 – 107, 115 – 125, 198 – 202, 261, 275 – 276; Stephen Morillo, «The «Age of Cavalry» Revisited». I *The circle of war in the middle ages*, red. av. Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon, 45 – 58 (Woodbridge: The Boydell Press, 1999), 47.

siden de krever mye mat. Det ville være umulig å ta med nok hester til å lage en effektiv kavaleristyrke. Det ville derfor kreve at man fikk tak i trente hester lokalt. Den norske hesten på denne tiden kunne transporteres i lite antall på skipene, men de var uegnet til å brukes som krigshester og trengte ikke rasjoner utover høy eller gress.⁵⁹⁸ Derfor er det vanskelig å opprette en norsk kavaleri styrke, men hester blir brukt under noen slag som er nevnt i Heimskringla. Dette er i hovedsak av utenlandske styrker, slik som venderne når de angriper Konghelle og britene i slaget ved Stamford. Det er også nevnt at kong Øystein Haraldsson slo en rytterhær ved Hjartapool og Skarpeskjær.⁵⁹⁹ Det er dermed få eksempler med bruk av hester i Heimskringla.

Det eneste taktiske elementet når det gjelder å kjempe mot hester var Harald Hardraades sirkulære fylking.⁶⁰⁰ En form som viste seg effektiv mot hester siden Harold Godwinson ikke klarte å utnytte kavaleriet. De testet ut forsvaret, men kom liten vei. Hester har den fordel at de er mobile på slagmarken og de gir høyde og tyngde til en sverdlinje. Det de derimot er dårlige til er å løpe inn i ting de anser som permanente strukturer, slik som den tette infanterirekken fylking er. Ved at man holdt tett og hadde våpen ute rundt hele sirkelen fikk ikke britene noe tak på nordmennene.⁶⁰¹

Om Harald skjønte hva han drev med er diskutabelt, siden han forlot tryggheten av sirkelen med hele reserven og gikk til frontalangrep mot merket til Harold. Han ser ut til å ha tolket at britene aldri fullt ut gikk inn for et angrep som et tegn på svakhet. Når han da angrep direkte, utenfor beskyttelsen av sirkelen, ble det en hard kamp, men en kamp hvor han lett ble omringet av en mobil hestestyrke. Denne gangen uten beskyttelse bakfra. Det tyder på at Harald ikke var vant til å slåss mot hester. Samtidig slår nordmennene to rytterhærer noe som er et hint om at nordmennene ikke var helt ubevandret i det å slåss mot krigere til hest.⁶⁰²

Når det gjelder nordmennene selv, og taktisk bruk av hester offensivt, er det bare et tilfelle hvor det muligens skjer eller kunne skjedd. Dette er når Magnus Erlingsson blir sittende til hest bak fylkingen i slaget ved Re.⁶⁰³ Dette slaget er noe av det siste som skjer i

⁵⁹⁸ Bernard S. Bachrach, «Caballus et caballarius in medieval warfare». I Warfare and Military Organization in Pre-Crusade Europe, red. av. Bernard S. Bachrach, 173 – 211. (Hampshire: Ashgate variorum, 2002), 173 – 198; Bernard S. Bachrach, «On the origins of William the Conqueror's transports ». I Warfare and Military Organization in Pre – Crusade Europe, red. av. Bernard S. Bachrach, 505 – 531. (Hampshire: Ashgate variorum, 2002), 505 – 517; John H. Pryor, «Transportation of Horses by Sea during the Era of the Crusades: Eight Century to 1285 A.D.» I Medieval Warfare 1000 – 1300, red. av. John France, 523 – 568. (Swansea: Ashgate, 2006), 523 – 538; Michael Prestwich, «Miles in Armis Strenuus: The Knight at War» I Medieval Warfare 1000 – 1300, red. av. John France, 185 – 204. (Swansea: Ashgate, 2006), 196 – 197.

⁵⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:229.

⁶⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:119 – 125, 229.

⁶⁰¹ Morillo, «The «Age of Cavalry» Revisited», 50 – 52.

⁶⁰² Snorre, Heimskringla, 3:119 – 125.

⁶⁰³ Snorre, Heimskringla, 3:275 – 278.

Heimskringla så det peker fram til en endring der hestene blir viktigere i Norge. Under dette slaget var det ikke mye bruk for Magnus Erlingsson. Erling Skakke tar seg av lederrollen. Spørsmålet er hvorfor han velger å sitte til hest. Her er tre muligheter. Magnus kan muligens ha hatt alle tre tankene i hodet på en gang. Det hele bunner i at på en hest vil han være mer mobil. Dette kan han bruke til å være mer synlig for sine menn rundt om i fylkingen, i den grad det trengs. Det vil imidlertid utgjøre en større risiko for å bli et mål for bueskyttere. Siden han virker å ha vært bak fylkingen hele tiden, har nok dette ikke vært verdt risikoen. Neste mulighet er at han raskt kan styrke en del av fylkingen hvis det er behov. Da måtte han ha flere menn med seg, for en mann til hest vil fort peke seg ut som en leder og trekke mye oppmerksomhet mot seg. Noe som hadde rammet hæren hardt.⁶⁰⁴ Hvis linjen på et tidspunkt ville ha hatt forsterknings behov, kunne slaget muligens ha gått så dårlig at et siste alternativ hadde vært mer nærliggende. Det er å komme seg unna et tapt slag. Han vil være vanskelig å ta til fange hvis han rømmer til hest. Komme seg unna på hesterygg virker som den mest sannsynlige forklaringen.

På grunn av lite kildemateriale er det vanskelig å konkludere med hvordan nordmennene legger opp taktikken mot og med hester.

Ifølge Stephen Morillo sitt essay *The age of Cavalry revisited*⁶⁰⁵ kan det virke som om nordmennene på denne tiden hadde gode forutsetninger for å møte kavaleri på valplassen. Hovedtesen hans er at det ikke var kavaleriet som ble bedre, og dermed dominerte slagmarken. Isteden er det sentralmakten som blir svakere, noe som gjør at man ikke har noen institusjon i samfunnet som er sterk nok til å trene opp infanteri til den standarden som kreves for å vite og stole på at hvis formasjonen blir stående vil hestene stoppe. Videre må infanteriet trenes som en enhet hvor man stoler på at formasjonen holder stand.⁶⁰⁶ Europeiske bønder som er utskrevet til tjeneste vil ikke være så veldig motivert eller trent. Det betyr at de var dårlige mot kavaleri.⁶⁰⁷ Nordmennene derimot hadde godt infanteri. Det var ingen elite som prioriterte hester. Her måtte man ha et skip med mannskap, noe som naturlig leder til en gruppe tett sammenknyttede menn, som er vant til å møte farer sammen. Denne gruppesammenhørigheten vil gi et godt grunnlag for infanteri. Nordmennene kunne slåss, så selv om nordmennene hadde lite kjennskap til den taktiske bruken av hester, vil det norske infanteriet ha alle de ferdighetene de trenger for å motstå et kavaleriangrep.

⁶⁰⁴ Se kap.5.

⁶⁰⁵ Morillo, «The «Age of Cavalry» Revisited».

⁶⁰⁶ Morillo, «The «Age of Cavalry» Revisited», 51 – 54.

⁶⁰⁷ Morillo, «The «Age of Cavalry» Revisited», 50 – 53.

Dermed er de fysiske forutsetningene tilstede for å motstå kavaleri, men sannsynligvis ikke kunnskapen. Man traff rett og slett for få krigere til hest. Når man først møter rytterhærer så ser nordmennene ut til å ha gjort det relativt godt. De vant ett av to slag mot dem og de bryter ikke sammen i møte med dem.⁶⁰⁸

BEFESTNINGER

Det er to norske befestninger. Det er jordborgen Magnus Berrføtt bygger på en øy i Vänern, og det er kastellet i Konghelle. Jordborgen var bemannet med 300 personer og var sannsynligvis ment å gi en sikker flåtebase som kunne kontrollere handelen ut av innsjøen. Svenskene gjorde ikke noe forsøk på å ta over forsvarsverket før innsjøen frøs til og de kunne gå ut med hæren. Da hadde ikke nordmennene en sjanse, men rent taktisk viser det hvordan man gikk fram når man skulle ta en befestning. Først prøver man med forhandlinger, med et generøst tilbud. Da dette slår feil, viser man litt makt for å si at det er lurt å akseptere neste tilbud. Det vil være et tilbud som er dårligere enn det første, men man får beholde alle sine ting. Heller ikke dette virker, da tar angriperne fortet med makt og setter vilkåret for hva forsvarerne får ha med seg hjem til.⁶⁰⁹

Dette mønsteret er det samme man finner når venderne plyndrer Konghelle.⁶¹⁰ Men der er det hedninger mot kristne, så man farer ikke like godt fram mot hverandre, og det er liten tillit mellom partene. For «selvfølgelig» holder ikke de hedenske Venderne ord. Samtidig som det ser ut til å være et testamente for nordmennenes dyktige forsvar. I slaget ved Konghelle er det flere detaljer om hvordan man forsvarer og tar en festning. Kort fortalt går det i bølger hvor angriperen prøver å overmanne de som er bak murene, mens de som forsvarer seg prøver å slå inntrengerne tilbake så godt det lar seg gjøre. Det er svært kostbart å være en angriper, men forsvarerne har bare de ressursene de klarte å samle bak murene. Dette skulle vise seg å være et problem for nordmennene som allerede i løpet av en dag hadde kastet det meste av våpen på angriperne og måtte ty til stokker og steiner. Det er dermed lite finesse på et taktisk plan. Som forsvarer er det taktiske målet å holde ut til enten angriperen gir opp eller man får forsterkninger. Som angriper bruker man derimot alle militærressursene for å komme over veggene. Håpet er å tvinge forsvareren til å overgi seg på fordelaktige vilkår, eller å presse seg over og innta festningen på egenhånd.⁶¹¹

⁶⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:119 – 125, 229.

⁶⁰⁹ Snorre, Heimskringla, 3:146.

⁶¹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:197 – 202.

⁶¹¹ Snorre, Heimskringla, 3:199 – 202.

Selv om det var få borger og angrep på dem i Norge i perioden 1066 – 1177 følger angrepene samme tydelige mønster. Angriperen gir stadig dårligere tilbud for å motivere borgen til å gi opp så fort som mulig. Som Konghelle var det vanligvis kostbart å innta en befestning. Det var derfor lønnsomt for angriperen å gi generøse termer før man må sende menn til å angripe en så godt forsvart posisjon. Et eventuelt angrep som vil føre til mange drepte.

SJØTAKTIKK

Kongen hadde betydelige marinestyrker til rådighet. Da er det litt overraskende at det er bare åtte⁶¹² rene sjøslag i perioden 1066 – 1177. Det er slag på land som dominerer, slik det ble vist i starten av kapittelet. Dette henger sammen med at flåtene var vellykkede i sitt formål om hurtig å kraftsamle. Det gav muligheten til å sette troppene i land på et sted som ikke var tilstrekkelig forberedt på angrep. Mangelen på sjøslag gjør det lett å undervurdere viktigheten av flåten. Men antallet viser at viktigheten av flåten lå hovedsakelig på operasjonelt og strategisk nivå. Selv om det er færre angrep enn forventet betyr ikke at de ikke eksisterer. I underkapittelet er fellestrekkene ved alle trefninger til havs første tema. Det betyr gjennomgang av terreng, sammenbinding, armada, ventetaktikk, kommandostruktur, klargjøre skipet, hvor slåss man og med hvilket våpen og til sist det taktiske målet med striden. Det er mye felles med sammenstøtene til havs. Det eneste spesielle tilfellet er når man kjemper med en stor styrke. Da er det mulig at man valgte å la noen skip gå løse for å angripe andre løse skip eller den sammenbundne formasjonen.

TERRENG

Selv på havet er det terreng. Det er tre typer terreng som gir forskjellig grad av sikkerhet til den som besitter fordelen. Noen av slagene foregår på åpent vann. Det gir ingen fordeler til noen av sidene. Dette er den vanligste formen for slag til sjøs.⁶¹³ Hvis slaget foregår langs kysten kan den ene siden bruke kysten til sin fordel.⁶¹⁴ Håkon Herdebrei brukte en liten vik langs kysten, til å sikre flankene fra tre sider, da kong Inge angrep ham nær Konghelle. Dermed måtte kong Inge forsøke å angripe og borde forfra. Selv i den fordelaktige plasseringen presset Inges menn Håkons hær for hardt, og de flyktet opp på land.⁶¹⁵ Slaget hadde muligens forløpet annerledes hvis Håkon hadde fått utnyttet sin enda sterkere posisjon ved at de var bundet til påler i utløpet av en elv.

⁶¹² Snorre, Heimskringla, 3:138, 143, 220 – 221, 225 – 226, 240 – 242, 247, 247, 254, 271 – 273.

⁶¹³ Snorre, Heimskringla, 3:138, 143, 220 – 221, 225 – 226, 240 – 242, 247, 271 – 273.

⁶¹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 254.

⁶¹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 254.

meddelte kongen at de hadde sett kong Håkons flåte og hvordan den var ordnet til kamp: Skipene lå oppe ved pålene, sa de, med bakstavnene fortøyd i dem, «og dessuten har de to østersjøknarrer, som de har lagt ytterst». På begge knarrene var det skansetårn både i mast og forstavn.⁶¹⁶

Erling Skakke anbefaler ikke å angripe fordi:

Hvis vi skal angripe dem og ro imot strømmen med tre mann i hvert halvrom, da får den ene nok å gjøre med å ro, den andre må holde skjoldet over ham, og hva innebærer det? Jo, at vi bare har en tredjedel av mannskapet til å kjempe.⁶¹⁷

Det skulle vise seg å være et problem med posisjonen ved pålene, da utløpet deler seg i to.

Når man da sendte opp skip i det andre løpet og rundt, ville de få fordelene av å angripe medstrøms. Man kan derfor snakke om tre typer «terreng» når det gjelder kamper til sjøs; åpent hav, kyst og elveos. Den siste gir en pekepinn om strømmen som ville påvirke slaget. Den som hadde strømmen i ryggen ville ha en fordel i forhold til å holde motstanderen innenfor kamplengdes avstand. Det er noe både den sterke og svake part ville ønske. Den sterke part lettere kunne hindre den svake part fra å rømme fra slaget og motsatt. Ute på havet er det derimot et spørsmål om hva som ville være sterkest av strømmen eller vinden.

I Heimskringla blir ikke elementer som vær og vind vurdert i de ulike situasjonene.⁶¹⁸ Disse elementene er ikke nevnt som viktige faktorer. Dette kommer av at vikingskipene var galeier som kunne ros. Grunnen til at det er en faktor ved Konghelle er styrken på strømmen, og at motstanderen ikke trenger å tenke på den. I slagets andre fase i bukten binder Håkon skipene fast i hverandre, noe som også fjerner vær og vind elementet som relevant faktor.

FELLESTREKK

Det viktigste man må huske på til sjøs er at høyde i forhold til fienden gir fordel i slaget. Den som har det høyeste skipet vil kunne få bedre vinkel for å angripe motstanderen. Tydeligst er dette for bueskytterne som på den høye skipet vil kunne skyte nedover på motstanderen, som kun har mulighet til å gjemme seg bak skjoldet. Er man derimot selv på et høyt skip vil man kunne gjemme seg bak relingen. Ønsket om høyde kan man se på skipsdesignet ved at det foran og bak var en løfting. I baugen var man som regel i kamp mot fienden med huggvåpen, mens akter sto bueskyttere. Midtskips brukte man tyngre kastevåpen som ikke har like lang rekkevidde.⁶¹⁹ Løftingen akter på skipet ser ut til å ha vært lettere å forsvare på grunn av høyden. Det er også her den siste resten av mannskapet forskanser seg rundt lederen.⁶²⁰ Det var ikke alle ledere som valgte den trygge plassen. De kunne delta både foran i nærkamp og akter blant bueskytterne. Dette avhang av lederens preferanser.⁶²¹

⁶¹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:249.

⁶¹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:247, 249.

⁶¹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:130, 137, 145, 146 – 147, 174, 191, 212 – 213, 220 – 223, 287 – 288.

⁶¹⁹ Snorre, Heimskringla, 3:34.

⁶²⁰ Snorre, Heimskringla, 1:261 – 262; Snorre, Heimskringla, 2:240.

⁶²¹ Snorre, Heimskringla, 1:257, 259; Snorre, Heimskringla, 2:240; Snorre, Heimskringla, 3:96 – 97, 253 – 254.

SAMMENBINDING

Ifølge Øyvind Flatnes masteroppgave var sammenbinding noe man kun gjorde i forsvar.⁶²² Saken er ikke like klar når man leser Heimskringla. Det står ikke direkte at man bandt skipene i angrep. Det er indikasjoner på at det var vanlig. Snorre poengterer to ganger at angriperne ikke bandt skipene sammen⁶²³. For Håkons Jarls tilfelle var det et valg: «Håkon jarl Ivarsson og hærstyrken som fulgte ham, bandt ikke fartøyene sammen, men rodde imot de danske skipene som gikk løse, og ryddet hvert skip han satte kroken i». ⁶²⁴ At skipene ikke ble bundet sammen tolker jeg som et ønske om mobilitet. En mengde sammenbundne skip vil naturlig nok ha problemer med mobilitet. For kong «Inges menn bandt ikke sammen skipene og dro ikke samlet frem, for de rodde på tvers av strømmen og de store skipene kom i drift.»⁶²⁵ Her er det fra naturens side, på grunn av strømmen, umulig. En fordel av at Håkon besitter en posisjon og har stilt opp sine menn er at han ikke trenger å flytte på seg. Men Håkon visste at kong Inge ville komme til ham. Hadde posisjonene vært motsatt ser ikke Håkon ut til å ha hatt nok menn til å kunne angripe en slik posisjon som kong Inge hadde. På den andre siden kong Inge var konge. Han ble derfor utfordret av Håkon, noe som tilsier at Inge måtte reagere.

Uansett om angriperne bandt sammen skipene sine eller ikke var sammenbinding en vanlig taktikk blant norske og skandinaviske flåter.⁶²⁶ Sammenbinding er at man binder sammen skipene slik at man får en stor flate hvor man lett kan bevege menn mellom de forskjellige skipene. Under et slag vil man prøve å borde motstanderens skip, ved å binde sammen skip vil det være færre sider å angripe fra.

OPPSTILLING

Sammenbinding er en veldig effektiv formasjon for å forsvare seg. Det er lett å forsterke der det trengs og det reduserte adkomstmuligheten til der skipene var høyest. Skipene ligger ikke tilfeldig inne i formasjonen. Håkon Herdebrei valgte å legge Østersjøknarrer ytterst.⁶²⁷ Dette var en type handelsskip. Ut fra navnet gikk de antagelig i østersjøfart. Handelsskip hadde høyere fribord enn krigsskip. De ble derfor satt i hver ende av formasjonen slik at avstanden mellom havet og toppen av rælingen ble så høy som mulig. Videre hadde man bygget skansetårn i de to skipene. Skansetårnene gjorde at missilvåpen hadde en veldig god vinkel på skip som nærmest seg. Dette var årsaken til at kong Inge ikke

⁶²² Øyvind Flatnes, Leidangen i operativ tjeneste, Øyvind Flatnes, <http://leidang.svartkrutt.net/> [12.11.2014].

⁶²³ Snorre, Heimskringla, 3:97, 252.

⁶²⁴ Snorre, Heimskringla, 3:97.

⁶²⁵ Snorre, Heimskringla, 3:252.

⁶²⁶ Snorre, Heimskringla, 2:45, 215; Snorre, Heimskringla, 3:34, 96 – 97, 250.

⁶²⁷ Snorre, Heimskringla, 3:247.

skulle delta i slaget, risikoen var for høy når motparten kunne skyte og kaste stein fra skansetårn.⁶²⁸ Siden skipene med skansetårn ble plassert ytterst virker det som det var vanlig å sette de største eller høyeste skipene ytterst. Dette gir den fordel at det er vanskelig for angriperne å komme seg opp på de sammenbundne skipene. På den andre side, når man først kommer opp, vil man ha høydefordelen når man så skulle jobbe seg inn mot midten.

Det andre Heimskringla sier om organiseringen innad i sammenbindingen handler om kongeskipene. Kongene kontrollerer sitt skip, som vanligvis var det største i flåten. Det blir plassert i midten av formasjonen.⁶²⁹ Håkons formasjon er dermed litt uvanlig ved at de største skipene ligger ytterst. Kongens egen posisjon er uvanlig ved at han befinner seg ytterst i ett av skansetårnene.⁶³⁰

Den vanligste formasjonen ser ut til å ha vært å ha det største skipet i midten. Håkons tilfelle er spesielt med tanke på hvor lang tid de må ha hatt på å forberede seg. De hadde funnet det beste stedet å forsvare seg, og de hadde klart å bygge skansetårn i Østersjøknarrene. Når de så faren for å bli omringet ved pålene dro Håkons flåte raskt til en ny godt forsvart posisjon.⁶³¹ Han la disse to skipene ytterst for det var uvanlig å ha disse forbedrede Østersjøknarrene som var ekstra gode defensivt. Det at Håkon plasserte skanseskip ytterst er ikke utelukkende for at det største skipet lå i midten vanligvis.

Hvis det størst skipet var i midten vil det være logisk at de to nest største lå ved siden av lederen. Slik forminskes lengden av båtripa som kan angripes over. At et skip som stikker langt fram får hardere kamp er poenget til Ulv Røde, stavnbø hos Olav Tryggvason som sier: «Hvis Ormen skal legges så mye lenger frem som den er lengre enn andre skip, vil det bli strevsomt i forstavn.»⁶³² Når de blir gradvis mindre vil den sammenbundne flåten eksponere minst skipripen. Angriperen er nødt til å rydde hvert skip før han når midten og kongeskipet. Dette er en gradvis hardere kamp siden skipene gradvis blir høyere og større.⁶³³ Ved å plassere det største skipet i midten av formasjonen er dette både det skipet som er vanskeligst å ta, men det er også det skipet som man må rydde flest andre for å komme til for å angripe. Det er derfor lederen er plassert på dette skipet, siden det er det tryggeste stedet på flåten.

⁶²⁸ Snorre, Heimskringla, 3:251 – 252.

⁶²⁹ Snorre, Heimskringla, 2:24; Snorre, Heimskringla, 3:95, 250, 256 – 257, 258.

⁶³⁰ Snorre, Heimskringla, 3:251.

⁶³¹ Snorre, Heimskringla, 3:250.

⁶³² Snorre, Heimskringla, 2:257.

⁶³³ Snorre, Heimskringla, 1:258.

Angriperen ser ut til å ha brukt entrehaker eller kroker for å binde seg fast til skipet man angriper.⁶³⁴ I forhold til diskusjonen om angriperen bandt sammen skipene ville man, ved at hvert skip bandt seg fast til et forsvarende skip, i praksis få samme effekten som hos forsvaren. Man vil også beholde mobiliteten ved å ha løse skip. Det kan tyde på at angriperen ikke bandt sammen sine skip fra starten av, men gjorde det først når de hadde engasjert fienden.

Når et skip i forsvarsformasjonen blir ryddet, kutter man fortøyningene til dette, hvis det er et skip som er mindre enn det man selv er i. Deretter angriper man neste skip fra sitt eget. Det er dette Eirik Jarl velger å gjøre.⁶³⁵ Grunnen til at han ikke bruker skipet han har ryddet, er antagelig fordi det er lavere enn hans eget. Det vil derfor lønne seg for ham å fjerne det og bruke sitt eget slik at han fortsatt har høydefordelen. I så fall vil han fortsette å kutte fortøyningene helt til han har ryddet et høyere skip enn sitt eget. Ved å bruke dette nye skipet til å angripe fra vil han ha utnyttet fordelene av å få den ekstra høyden.

I slaget ved Svolder bruker angriperne det største skipet til å rydde formasjonen til Olav Tryggvasson. Siden det er logisk å bruke sitt største skip til denne jobben, kan vi anta at dette var en vanlig metode. Da blir spørsmålet; Hva skjer hvis forsvaren presser og erobrer skipet det angripes fra? De gjør antagelig ikke som angriperen og fjerner det. Den viktigste regelen til sjøs er høyden over vannflaten. De vil da sannsynligvis inkorporere det erobrede skipet i formasjonen sin. Dette er sannsynligvis veldig uvanlig siden det er veldig vanskelig å rydde dette skipet fordi angriperne har høydefordelen og kan forsterke skipet hele tiden, slik Eirik Jarl blir forsterket av danskene og svenskene.⁶³⁶

ARMADA

Når det er flere skip reiser samlet kalles det en armada. Dette er til forskjell til flåte som referer til selve skipene. I forbindelse med armadaer skjedde det noe viktig etter slaget ved Svolder, der Olav Tryggvason døde. Da nordmennene dro ut hadde de en flåte på 60 skip. De fikk uhindret reise gjennom danske farvann til Vendland på andre siden av Øresund, hvor Olav fikk ordnet ett arveoppgjør i løpet av sommeren.⁶³⁷ Da de skulle hjem reiste en hver så fort det lot seg gjøre.⁶³⁸ Dette skulle vise seg å bli skjebnesvangert for de største skipene var også de tregeste til å seile. Kongen og stormenn gikk for store skip der de kunne ta med seg

⁶³⁴ Snorre, Heimskringla, 2:11, 47; Snorre, Heimskringla, 3:97, 252.

⁶³⁵ Snorre, Heimskringla, 1:258.

⁶³⁶ Snorre, Heimskringla, 1:258.

⁶³⁷ Snorre, Heimskringla, 1:251 – 252.

⁶³⁸ Snorre, Heimskringla, 1:253 – 256.

mange menn og de fikk høyt fribord. Disse store skipene gir mer militær slagkraft enn mobilitet og hastighet enn de mindre skipene. Dette skulle vise seg å være et problem for den norske kongen. Olavs fiender var klare da han reiste fra Vendland og de lot størstedelen av flåten seile forbi. Da de så Olav komme i det fjerne gikk de til angrep. Det var da bare to andre storskip som kunne komme ham til unnsetning til sammen var de bare 11 skip.⁶³⁹ Etter en heroisk innsats måtte Olav Tryggvason hoppe til sjøs i ringbrynje, og siden har ingen sett ham. Etter hans skjebne har alle norske flåter prioritert å reise samlet.⁶⁴⁰ En samlet armada er derfor en viktig strategi for nordmennene. I Skandinavia gjør danskene gjør samme feilen under Knut den Mektige og svenskene det samme like etter.⁶⁴¹ Nordmennene klarte ikke alltid å holde seg helt samlet, men ser ut til å ha holdt seg innenfor synsvidde av hverandre slik at man kunne hjelpe hvis noen lå i bakhold.

VENTETALE

Harald Hardraade falt for Danskekongens ventestrategi. På denne tiden ble et leidangsskip akseptert som sjødyktig hvis det ikke måtte øses mer enn to ganger om dagen. Men dess lenger de var på sjøen, dess mer vasstrukne og trege ble skipene.⁶⁴² Danskekongen utnyttet dette faktum da en overlegen, norsk styrke ankom hans farvann. Hele sommeren holdt han de norske skipene under oppsyn. De herjet rundt i Danmark, men siden de var mektigere enn ham, kunne han ikke gjøre noe. Når krigssesongen nærmet seg ferdig og nordmennene var på vei hjem, sjøsatte Svein sine skip. Disse gav danskene en fordel. Som man kan lese: «De danske skipene fløt lettere under årene; de norske var både vasstrukne og tungt lastet».⁶⁴³ Ved å vente kunne han utnytte sin egen hurtighet til å fremprovosere et slag under de forholdene han ønsket. Dessverre for Svein klarte nordmennene å komme seg unna ved å hive over bord mye av det de hadde plyndret, inkludert fanger. Da stoppet danskene opp og forfulgte dem ikke.⁶⁴⁴

⁶³⁹ Morcken, Langskip, knarr og kogge, 54.

⁶⁴⁰ Snorre, Heimskringla, 2:43 – 50, 50 – 60, 62 – 63, 98, 180, 194 – 195, 208 – 225, 238 – 239; Snorre, Heimskringla, 3:15, 25 – 26, 28 – 29, 32 – 33, 38, 59 – 68, 70 – 74, 85 – 86, 91 – 94, 103 – 104, 114 – 118, 130, 136 – 144, 146 – 147, 150, 155 – 165, 174, 188 – 190, 191 – 195, 198 – 202, 212 – 213, 220 – 223, 225 – 230, 240, 246 – 247, 267 – 273, 279 – 281, 287 – 288.

⁶⁴¹ Snorre, Heimskringla, 2:215 – 217.

⁶⁴² Snorre, Heimskringla, 2:238 – 239; Snorre, Heimskringla, 3:73 – 74.

⁶⁴³ Snorre, Heimskringla, 3:74.

⁶⁴⁴ Snorre, Heimskringla, 3:72 – 74.

KOMMANDOSTRUKTUREN

Som på land er det viktig med en klar leder og alle sjøslagene har en klar leder,⁶⁴⁵ Med ett unntak.⁶⁴⁶ Når det gjelder kommandostrukturen under den øverste lederen er ting mer uklart. Det er tre muligheter til sjøs. Den første muligheten henger sammen om at også på sjøen er det mulig med tre flanker. Den ene flanken er i midten hvor lederen som regel sitter. Det er den tryggeste posisjonen der hvor man slåss langs stavnene. Den hardeste kampen skjer på den lave delen av sammenbindingen, og det er på siden. Det er her, på siden, det er enklest å borde. Disse flankene kunne noen ganger ha hver sin kommandant. Altså tre ledere som på land. Da vil det i store slag være fire. Hvor en tar ansvaret for alle skipene som er løse.⁶⁴⁷

Den andre muligheten er at kun er to ledere. Kongen som har det overordnede ansvaret og fokus på den sammenbundne delen og «nestkommanderende» med ansvar for de løse skipene. Da vil det i trefninger uten løse skip bare være en leder.

En tredje mulighet er at hver kaptein er ansvarlig for sitt eget mannskap. Da er kongen på topp og ingen er direkte under ham. Da er det ingen til å styre de som angriper fra sidene. Da må Håkon Jarls posisjon som en mellomleder forklares og det må i så fall være på grunn av at de løse skipene hadde en overordnet kommandant under kongen. Det er sannsynlig at kapteinene hadde kontroll på hvert sitt skip, men det er mer usikkert om det var noen som hadde ansvaret mellom dem og kongen.

Kong Inge er et unntak ved at han holder seg i bakgrunnen, men han er den øverste lederen. Det er Gregorius som er feltkommandant. Hvem som tar avgjørelsen i felt er uklart. Gregorius er en åpenbar kandidat, men det står ikke klart. En annen mulighet er Erling. Det er også en mulighet at det ikke er noen, men at hvert skip går på der skipets leder føler det er nødvendig.

Det er derfor vanskelig å konkludere sikkert, og det er mulig at det varierer med de politiske omstendighetene. Når en dansk, svensk og norsk leder angriper Olav Tryggvasson sammen, opererer de tilsynelatende separat. Men disse samarbeidet, selv om de ikke hadde en enhetlig flåte.⁶⁴⁸

Kommandostrukturen er tydelig at det er en leder på topp, det er også sannsynlig at hvert skip var under egen ledelse. Spørsmålet er om det er noen ledere mellom konge og kaptein som har ansvar for deler av flåten. Håkon Jarl tyder på dette, men det kan være fordi slaget er så stort og at løse skip er vanskelig å styre sentralt i slaget. Hvis det er vanlig så er

⁶⁴⁵ Snorre, Heimskringla, 3:138, 143, 220 – 221, 225 – 226, 242 – 242, 247, 247 – 254, 271 – 273.

⁶⁴⁶ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 254.

⁶⁴⁷ Snorre, Heimskringla, 3:97.

⁶⁴⁸ Snorre, Heimskringla, 2:252 – 263.

spørsmålet hvor mange slike ledere det var. Da er sannsynligvis svaret, det antall fronter det er mot den sammenbundne formasjonen.

KLARGJØRE SKIPET

Det ser ut til å være lite man må gjøre for å klargjøre skip. Da Harald Hardraade rømte fra danskene måtte han kaste skanseledningen over bord.⁶⁴⁹ Håkon Herdebrei får bygget skansetårn, men han har forberedt seg godt.⁶⁵⁰ Det eneste hintet jeg har om noe alle måtte gjøre med skipene for å gjøre dem stridsklare, er når Håkon Herdebrei ble så overrasket at de ikke rakk å gjøre skipene stridsklare. I dette tilfellet er det seil som skaper problemer, for seilene blir tatt rett ned og sitter dermed på tvers av skipet.⁶⁵¹ Dette ville hindret mennesker fra å gå fra den ene til den andre enden av skipet. Det kan også tenkes at selve seilet ikke hadde godt av denne behandlingen, men det var nok ikke en prioritering under selve slaget. Å ha seilet oppe var uansett en dårlig løsning under kamp, da dette ville hindret bueskytterne som ville hatt et digert seil i veien. Det vanlige var derfor å stue vekk seilet (og bommen) langs skipet hvor det var til minst hinder. Denne plasseringen gjorde det også lettere for mannskapet å gå fra den ene til den andre siden på skipet.

Spørsmålet er så hvor vanskelig det ville være å rette på seilet som lå veien. Det var nødvendigvis ikke så vanskelig, men det er en måte for Snorre å vise hvilket hastverk de hadde for å komme seg av gårde og dermed hvor overrasket de ble.

OPPSTILLING MANNSKAP

Når det gjelder dette er denne passasjen fra Heimskringla veldig rett fram.

De kjempet fremme ved stavnene, og bare de som stod fremst, kunne komme til med huggvåpen. De som var i forrommet, stakk med spyd, og alle de som var lenger akterut, skjøt med snørespyd, kastespyd eller kastepiler; noen kastet stein eller skjeftefletter, og mannskapet bak masten skjøt med pil og bue.⁶⁵²

Dette er det tydeligste eksempelet jeg har sett på oppstillingen av mennene. Dette er en beskrivelse når man kjemper stavn mot stavn. Det var i stavnen man plasserte sine beste soldater. De skulle tvinge seg opp på fiendens skip. Når skipene var lenger fra hverandre så brukte man bue og kastevåpen.⁶⁵³ Dette gjaldt også de i stavnen, da de ikke ville ha noe å gjøre med nærkampvåpen, så lenge skipene ikke var innenfor rekkevidde av hverandre.

Hvordan oppstillingen var på en større sammenbundet flåte sier ikke Heimskringla noe om, men det virker logisk at den i hovedsak er ganske lik. Stavnboerne må, som tidligere nevnt, beskytte stavnene. Det øvrige mannskapet vil prioritere flankene på hver langsideside hvor

⁶⁴⁹ Snorre, Heimskringla, 3:74.

⁶⁵⁰ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 248.

⁶⁵¹ Snorre, Heimskringla, 3:279.

⁶⁵² Snorre, Heimskringla, 3:34.

⁶⁵³ Flatnes, Leidangen i operativ tjeneste; Snorre, Heimskringla, 2:258; Snorre, Heimskringla, 3:246

de hardeste kampene vil være. Forsvarerens dilemma på den ene siden å ha en slagkraftig fylking på hver side, som kan holde ut det harde presset. På den andre må man være sterk nok defensiv til å kunne holde angriperen unna rundt hele perimeteret. For angriperen vil dilemmaet være å ha mest mulig press der det er mest sannsynlig å komme inn. Samtidig som de trenger noen langs sine egne staver for å beskytte mot motangrep og dermed tynne ut rekkene til motstanderen ved at de må beskytte hele perimeteret med de sammenbundne båtene.

MANGLLENDE TAKTISK MÅL

Skip var veldig verdifulle. De var ikke bare til militært bruk, og de er dyre å produsere. Hvor verdifulle skipene er, kan man se når det gjelder taktikken man bruker. Det er ingen som bruker taktikker som senker motstanderen under slaget.⁶⁵⁴ Fire av fem tilfeller av mutilering/senkning av skip er påført av parten som kontrollerte skipene. Svein Jarl velger å kutte staven for å komme unna slaget.⁶⁵⁵ Øystein Haraldsson måtte forlate skipet og skamhugget det, slik at det ikke hadde noen verdi for motstanderen.⁶⁵⁶ Erling Skakke setter fyr på et lasteskip for å erobre Tønsberg.⁶⁵⁷ Sigurd Slembe senker sine egne skip. Den eneste grunnen til dette er at kongens menn ikke skal finne dem den vinteren. De skal ikke kunne lete i fjordene og finne dem i nærheten av skipene. Så lenge skipene er senket vil de ikke finne spor av ham. Sigurd Slembe trengte imidlertid skip så han får bygget et nytt. Dette skipet har den fordelen at det vil være ukjent for kongens menn.⁶⁵⁸ Tore på Steig brenner et praktfullt langskip tilhørende Vidkunn fra Bjarkøy. Dette er det eneste unntaket og det hadde ingen effekt på selve slaget. Grunnen til at det blir brent vil sannsynligvis være at han ikke kan ta det med seg og å brenne det vil være et hardt slag for Vidkunn. Er det slik at lendmennene er sentrale i mobiliseringen på denne tiden vil dette være en god måte å strategisk påvirke kongens evne til å utkalle leidang fra dette området.⁶⁵⁹ Det har derfor strategisk viktighet, men ikke taktisk. Det er en måte å angripe den lokale støtten til kongen.⁶⁶⁰

Skipene bytter ofte eier.⁶⁶¹ Skutene ser ut til å ha vært en så integrert del av livet, og med en slik respekt, at det er sannsynlig at hvis noen angrep motstanderens skip direkte, ville det vært bemerket i Heimskringla. Når noen ødelegger egne skip, viser det desperasjon. Man

⁶⁵⁴ Snorre, Heimskringla, 3:138, 143, 220 – 221, 225 – 226, 242 – 242, 247, 247 – 254, 271 – 273.

⁶⁵⁵ Snorre, Heimskringla, 2:47 – 48.

⁶⁵⁶ Snorre, Heimskringla, 3:242.

⁶⁵⁷ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁶⁵⁸ Snorre, Heimskringla, 3:215.

⁶⁵⁹ Se kap.3; Snorre, Heimskringla, 3:138 – 139.

⁶⁶⁰ Se kap.5.

⁶⁶¹ Snorre, Heimskringla, 3:88, 157, 199, 242, 278, 279.

har da i praksis gitt opp håpet om å vinne skipene tilbake ved en senere anledning. Da Erling Skakke brant et lasteskip er det nok et dårlig skip som blir påtent. Men det er en taktikk som ingen andre har brukt og er et tilfelle av en bruk av skip som må ha sjokkert samtiden. Erling er også den eneste som har skadet et krigsskip, men det var en galei utenfor Spania og ville vanskelig å få med seg til Norge.⁶⁶²

STORE FLÅTER

Det er ett tilfelle der flåten ser ut til å ha vært så stor at man ikke har valgt å binde sammen alle skipene.⁶⁶³ Dette kan ha noe med at på et punkt blir de sammenbundne flåtene så store at det ikke lenger er mulig å manøvrere. Den andre muligheten er at ved mange skip åpner det seg nye taktiske muligheter.

Det største flåteslaget i Heimskringla er Harald Hardraade mot Svein Ulvsson i front av henholdsvis den norske og danske flåten. I dette slaget er det, på begge sider, mange skip som ikke er bundet opp. De velger å beholde mobiliteten og angripe der de ser muligheter og behov. Hvis den ene siden har slike løse skip vil de ha en fordel ved at de kan se hvor forsvaret er svakt. De kan da angripe der eller forsterke hvor det trengs.⁶⁶⁴ Hovedfokuset ser ut til å ha vært på den andre parts løse skip. Det de prøver på er antagelig å rydde vekk de løse fiendeskipene, for å oppnå kontroll over havområdet der slaget foregår.⁶⁶⁵

Spørsmålet er da om dette gir noen fordeler til de som rydder alle fiendens løse skip? Hva skal man egentlig med denne kontrollen, for et slag er over når lederen på motsatt side faller eller gir seg. Det viktigste vil da være det som skjer mellom hovedstyrkene. For angriperen kan man tenke seg at hovedfordelen er å sikre sin egen flanke. Angrepsstyrkene, som er låst opp i kampen om de sammenbundne flåtene, vil de ikke nødvendigvis være forberedt på et angrep på sine egne flanker. Da kan det være greit med noen egne skip som kan ta seg av de skipene som nærmer seg i bakkant av disse styrkene. Vinner man, har man dermed sikret sin egen flanke. Det kan også være dette forsvareren er opptatt av. Hvis de vinner vil angriperen måtte begynne å tenke på hele sin perimeter.

Trusselen de gjør mot fiendens sammenbundne flåte ser ut til å være den viktigste taktiske funksjonen til løse skip. Det er dermed en taktikk som må initieres av forsvareren. Hvis han ikke har løse skip eller har klart å holde dem skjult. Vil angriperen gå med alt inn på den sammenbundne flåten. Selv om noen løse skip fra angriperens side kan muligens holde flere forsvarere i ånde ved at de må passes på. De løse skipene kan prøve seg litt her og litt

⁶⁶² Snorre, Heimskringla, 3:226.

⁶⁶³ Snorre, Heimskringla, 3:94 – 97.

⁶⁶⁴ Snorre, Heimskringla, 3:97.

⁶⁶⁵ Snorre, Heimskringla, 3:94.

der. Der skipssiden er glissen med folk kan de prøve å komme seg opp på den sammenbundne flåten. De kan angripe fra en uventet vinkel, eller de kan skape et brohode som andre kan utnytte og utvide.

Selv om de hadde høy mobilitet og kunne seile ganske fritt, ser det ut som de løse skipene har holdt seg litt samlet, eller snarere at de har hatt en grense seg imellom: «siden flåten var så stor, gikk en mengde skip fritt omkring og ble styrt frem etter som høvdingene hadde mot til, noe som var svært ujevnt.»⁶⁶⁶ Det tyder på at hver side holdt seg litt samlet. Dersom en båt var i trøbbel kunne man så hjelpe hverandre. Det virker logisk at man på denne måten beskyttet flankene av hovedstyrken og gav hverandre støtte. Man vil også få effekten av at man klumper seg på hver sin «halvdel».

Når man seiler langt fram vil man være nær flere fiender enn allierte, og man tar risikoen av å bli angrepet av flere fiendtlige skip. På denne måten anvender man taktikken hvor man seiler fram for å finne noen man kan relativt trygt angripe uten å blottstille seg selv. Hvor denne frontlinjen mellom partene går, vil variere og med det også hvor langt fram de forskjellige høvdingene seiler.

Store sjøslag kjennetegnes da ved disse løse skipene, ellers ser det ikke ut til å være noen avgjørende forskjeller til mindre sjøslag.

EN TREFNING TIL HAVS

Ved å sette sammen disse forskjellige elementene kan man få et bilde av hvordan man slåss til sjøs i perioden 1035 - 1180. Når to flåter møtes vil man enten ro rett på hverandre, huke tak i motstanderens skip og slåss, eller den ene siden ville stikke av for å finne en bedre posisjon. De møtes hvis ingen av partene var klart svakere eller på andre måter visste at de kunne få den andre parten til å angripe dem. Noe som var de fleste tilfellene. Hva som skjedde var litt avhengig av terrenget, som i økende grad gav fordeler til den forsvarende styrken. På åpent hav var de sidestilt, mens nær kysten ønsket man kyststripen i akterenden. Alternativt kunne man ligge etter påler i elven, et forsvar som var et mareritt å angripe.

Den som forsvarte seg ville binde sammen skipene på en måte som enten maksimerte høyden over vannflaten ved å legge to av de høyeste skipene ytterst. Da ville den ytre perimeteren bli høyest. Det største skipet ville som regel ligge i midten for å gi et siste sted å holde ut. Her er lederen plassert. Under ham var sannsynligvis hver kaptein leder for sitt skip og sitt mannskap. Sammenbindingen av de andre skipene må ta to hensyn, det skal helst være stadig større skip, noe som ville gi en kontinuerlig høydefordel til forsvaren. Man må også tenke på lengden på skipene er mest mulig lik. Dette for å minimere den ytre perimeteren slik

⁶⁶⁶ Snorre, Heimskringla, 3:96.

at man møter motstanderen med kun de høyeste delene av flåten. Blir et skip stikkende langt frem vil man blottlegge et større område for angrep og rælingen gir mindre beskyttelse hvor lenger bak man kommer. Hvis det var veldig mange skip ville noen seile rundt løse hvor de ville prøve å angripe angriperne fra en sårbar vinkel. Mannskapet ville ha de beste i kamp i front, disse ble kalt stavnboerne og skulle hindre at fienden kom seg over den veien. Bak dem kom noen med kastevåpen og bak masten skjøt man med pil og bue.

For angriperen er det vanligste å ro mot fienden hvor de binder seg fast. Slik får også dem fordelene av et samlet dekk. Så lenge skipene er fra hverandre brukes kaste og missilvåpen, men så snart man er nærme nok går de fremste over til nærkampvåpen. Posisjonert akkurat som forsvarerne. Det blir kamp rundt stavnene hvor hver side prøver å presse seg over på motstanderens skip. Men det ser ut til at hoved presset og bevegelsen i slaget foregår på kantene fordi her er den sammenbundne formasjonen svakest, siden relingen er lavest her. Når et forsvarsskip var ryddet ble det kuttet løst og angriperen kunne fortsatt bruke sitt høyeste skip når man fortsatte innover. Selv blir mannskapet på dette skipet erstattet av andre når de faller. Ved at de har høydefordelen og stadige forsterkninger vil det største angripende skipet sjeldent bli erobret. For forsvareren gjelder det å holde ut til angriperen ikke har flere menn å forsterke med. Slaget blir dermed jevnt press i front og større press på flankene, som prøver å trenge seg stadig innover mot den forsvarende lederen. Har forsvareren skip løst ute, må angriperen gjøre det samme for å sikre sin egen flanke. Det er litt mer uklart hvor lederen for angriperen velger å plassere seg.

Når det gjelder utstyr vil det være det samme, enten kampen foregår på land eller på havet, siden det er de samme mennene. Det betyr at mange av de som prøvde å hoppe i vannet for å overleve druknet, trukket ned av brynjen sin.

AMFIBISK TAKTIKK

Nordmennene var dyktige på sjøen, men alle de gode målene var på land. Mange av disse igjen ville ligge nær kysten. Nordmennene trengte å omsette sjømakt til landmakt,⁶⁶⁷ og da måtte disse to samkjøres. Syv ganger der nordmenn gikk fra skipene sine, måtte de kjempe for å gå i land.⁶⁶⁸ En gang var det en operasjon som samkjørte styrker på land med styrker til havs.⁶⁶⁹ Dette avsnittet ser derfor på konflikter der både sjø- og landmakt spiller en rolle under slaget.

⁶⁶⁷ Diesen, Militær strategi, 99 – 100.

⁶⁶⁸ Snorre, Heimskringla, 3:191, 193 – 195, 199, 245 – 246, 267 – 269, 278.

⁶⁶⁹ Snorre, Heimskringla, 3:214.

Slaget ved Portør er det ene tilfellet der en flåte og en landstyrke samarbeider om å omringe en motstander. Hvordan det er mulig er første tema for amfibiske trefninger. Det vanligste er at en marin styrke angriper en styrke på land, og hvordan de klarer overgangen fra sjø til land undersøkes ved tre eksempler. Da Gregorius Dagsson angriper Håkon Herdebrei i Konghelle, Erling Skakke angriper Håkon Herdebrei og Ånund Simonsson i Tønsberg og tilslutt Harald Gille angriper Magnus Blinde i Bergen. Disse eksemplene er valgt ut fordi Gregorius angriper en større hær, Erling bruker skipene taktisk bra og Harald Gille utnytter mobiliteten skipene gir til å utmanøvrere Magnus Blinde.

LAND- OG MARINESTYRKE SAMARBEIDER

Sigurd Slembe holdt til ved Portør, som er en lang halvøy syd for Kragerø. Halvøya kløyver seg i to. Dette skåret er brukt som havn, siden det er godt beskyttet av en del øyer som ligger foran åpningen. Øyene gir ly for været, samtidig som de tillater skipstrafikk inn og ut.

⁶⁷⁰ Ved å sette ut utsiktsfolk ville man i god tid få oversikt hvis noen kom mot dem fra sjøsiden. Hvis området var fritt for trær, ville det også gjelde for landsiden. Dette stedet, som burde være vanskelig å komme uoppdaget til, klarte noen styrker stasjonert i Tønsberg å snike seg innpå, både fra land- og sjøsiden samtidig. Operasjonen var en suksess og de klarte å fange og drepe nesten alle som var der. Kun Sigurd Slembe og hans mannskap kom seg unna i et skip.⁶⁷¹

Spørsmålet er; Hvordan er det mulig å klare å samkjøre to styrker på denne måten? Hvordan visste landstyrkene at skipene var sett og at det ville være trygt selv å bli sett? Antagelig ville den marine styrken være mest usikker på når de ville være i posisjon. De er avhengig av strøm og vind. Den marine styrken måtte vite at de som skulle sperre av landstripen lå i posisjon, før de selv kunne begynne å sperre havnen. Dette vanskeliggjør en plan som er avhengig av tidspunkt. Et tidspunkt i en periode da ingen klokker, kun anslag fra solen, eksisterte. En annen mulighet er at de har vært i kontakt via flagg eller lignende. Problemet med dette er at de i Portør antagelig også ville sett det, siden de ligger mellom hærstyrkene og landstyrkene, hvis angriperne skulle være synlig for hverandre. De må derfor ha hatt en nervepirrende plan hvor landstyrkene må ha kommet i posisjon først, for så enten å ligge på vent og håpe de ikke blir oppdaget, eller de måtte sende en person avgårde med beskjed til den marine styrken at de var klare. Så måtte de marine styrkene enten vente på beskjeden å håpe at landstyrken ikke hadde blitt oppdaget i mellomtiden, eller at de satte av

⁶⁷⁰ Google Maps, på nett, s.v. «Portør».

<https://www.google.no/maps/place/Port%C3%B8r/@58.8044755,9.425687,9580m/data=!3m1!1e3!4m2!3m1!1s0x464700df146523e7:0x98769e28dcbcb5b2> [12.11.14]; Snorre, Heimskringla, 3:214;

⁶⁷¹ Snorre, Heimskringla, 3:214

sted på et gitt tidspunkt og bare håpet at landstyrkene faktisk var i posisjon. Det vi vet er at de fikk det til. Det viser en god samhandling mellom en marin og en landfast styrke.

MARIN STYRKE ANGRIPER LANDSTYRKE

Det er de samme personene som brukes til lands, vanns og i overgangen mellom dem. Dette betyr at om en marin styrke går i land, ville den ikke ha noen ulemper i forhold til de på land. Typisk er at de marine, som kommer langveisfra, er bedre utrustet, mens forsvareren er flere, siden han kan mobilisere alle i området.⁶⁷²

Landstyrken ønsker å møte fienden i det han går i land. Dette fordi angriperen da er i uorden og man vil kunne overmanne styrkene etter hvert som de kommer seg til land.⁶⁷³ Samtidig er bryggen og steder et skip kan laste av ganske brede. Det kan derfor være risikabelt å angripe for nær skipene. Det finnes bedre steder å møte de marine styrkene. Disse angrepene skjer nær byer. Det betyr at om man er en liten styrke, kan det være lurt å holde seg tilbake og holde seg mellom husene, slik at man ikke blir omringet. Da står man heller på avstand og skyter piler.⁶⁷⁴ Det gjelder bare hvis den angripende fienden er overtallig at det ikke lønner det seg å stå nærmere skipene.⁶⁷⁵

GREGORIUS DAGSSON - ANGRIPER EN STØRRE HÆR I KONGHELLE

Et eksempel som viser hvordan et slikt angrep foregikk, er Gregorius sitt angrep på Konghelle. Håkon Herdebrei hadde truet Konghelle, og Gregorius valgte en strategisk tilbaketrekning. På vei nordover møter han flere skip. Gregorius valgte å snu og reise samlet tilbake med flåten på elleve skip. Han kunne ha ventet på kong Inge, men siden han lar vente på seg, velger han å angripe kong Inge. Kjøttvekten var på dette tidspunktet 10:1 i fordel Håkon. I tillegg var Håkon trygt plassert på land, mot en undertallig fiende som var villig til å angripe ham.⁶⁷⁶

Først skyter Gregorius menn på noen skip som ligger utenfor Konghelle. Der utnytter han strømmen til å slippe å ha noen ved årene. Hvis han derimot hadde kjempet mot strømmen⁶⁷⁷, ville det ha krevd mange menn. Når Torljot velger å trekke seg tilbake på land, drar Gregorius inn til bryggene og begynner å gå i land. Sagaen overdriver nok forholdet 1:10, men her står Håkons menn så nær skipene at Gregorius menn «kastet landgangsbroene fra

⁶⁷² Se kap.4.

⁶⁷³ Sawyer, *Medieval Scandinavia*, 92, Snorre, *Heimskringla*, 3:245 – 246.

⁶⁷⁴ Snorre, *Heimskringla*, 3:191, 199, 267 – 269, 278.

⁶⁷⁵ Snorre, *Heimskringla*, 3:245 – 246.

⁶⁷⁶ Snorre, *Heimskringla*, 3:245 – 246.

⁶⁷⁷ Snorre, *Heimskringla*, 3:249.

skipet under føttene på Håkons menn.»⁶⁷⁸ Det er tydelig at dette er en farlig fase, da merkesmannen hans falt idet han går i land..

Det er på dette tidspunktet at Håkons menn gjør en tabbe ved å gi rom til angriperne på bryggen. Dette gjorde det mulig for angriperne å få et fotfeste hvor de relativt trygt kunne sende menn i land. Videre fortsatte slaget inne i byen, før Gregorius klarte å slå Håkons menn to ganger til. Hvorfor Gregorius vinner kan være delvis forklart av at antall menn er overdrevet, med 400 på Gregorius sin side og 4000 på Håkons. Selv om man ikke tror direkte på tallene, forteller de om et numerisk overtak. Gregorius var kjent for antall hirdmenn og utstyret til sine styrker, så man kan tenke seg at de er kvalitativt overlegne og derfor vinner. Han har imidlertid med seg noen islendinger som, selv om de er modige, ikke er så dyktige i slagtummelen. Det er derimot liten tvil om at, ved å kombinere faktaene om at Gregorius slår en numerisk overlegen fiende og har tilgang til mange godt utrustede tropper, Gregorius har et kvalitativt overtak. Det som videre styrker dette er at kampene foregår inne i byen, et terreng hvor det er vanskelig å utflankere motstanderen. Det at Håkons menn står rett under skipene styrker opplysningen om at de har et numerisk overtall, da en mindre hær ville utnyttet bygningene til å sikre flankene. Håkon har mye støtte i byen, så han har mange bymenn i hæren. Disse ville være kvalitativt dårligere enn Gregorius sine menn. Hvordan mennene til Håkon er sammenlignet med Gregorius sine, vil være mer jevnt, men Gregorius er kjent for å ha godt utrustede menn.⁶⁷⁹ Dette eksempelet viser hvor farlig overgangen mellom land og sjø kan være, samtidig som det viser hvor viktig det er for forsvareren å utnytte dette kritiske punktet.

ERLING SKAKKE ANGRIPER HÅKON HERDEBREI OG ÅNUND SIMONSSON I TØNSBERG

Erling Skakke bruker fordelene skip har ved å være utenfor rekkevidde av landtroppene. Når han kommer tilbake fra Danmark møter han Håkon Herdebrei i Tønsberg. Håkon blir overrasket over Erlings ankomst, men mobiliserer sine egne tropper og byborgerne.⁶⁸⁰ Sistnevnte var sjeldent motiverte soldater. De var mest opptatt av å verne egen eiendom. Det er også usikkert hvor lojaliteten deres egentlig er, med tanke på den støtten Erling Skakke ser ut til å ha hatt lenger vest. Erling har overtatt Kong Inges støttespillere, og de var sterke i området.⁶⁸¹ Kanskje det er derfor Erling ikke er så interessert i å slåss mot dem. Han venter noen dager utenfor byen. Med tanke på at taktikken er han avhengig av vindretningen. Det

⁶⁷⁸ Snorre, Heimskringla, 3:246.

⁶⁷⁹ Snorre, Heimskringla, 3:236, 245 – 246, 258.

⁶⁸⁰ Snorre, Heimskringla, 3:267.

⁶⁸¹ Se kap.5; Snorre, Heimskringla, 3:239, 240, 245, 256, 265 – 267;

kan være denne han venter på. Han setter fyr på et lasteskip når vinden står inn mot byen. Skipet blir liggende å røyklegge byen, og gnistene truer med å tenne på byen. Han vil ikke at lasteskipet skal antenne byen så han har to skip bundet til lasteskipet og skal hindre at det krasjer inn i bryggene. Når byborgerne, innhyllet i røyk og redde for gnister, også blir beskutt, drar de hjem. Håkon mistet en stor del av hæren, og han fikk for få menn til å kjempe effektivt mot Erling. Partene snakket sammen og Håkon fikk trukket seg ut av byen. Håkon reiser innenlands og oppgir flåten. Erling hadde gode grunner til ikke å tenne på byen. Trusselen viste seg å være nok. Men det var nok ikke bare av nestekjærlighet han lot vær å tenne på byen, for på denne måten kunne han bevare skipene som lå til bryggen, bevare byen, hindre at slukningsarbeidet startet på lasteskipet og han beholdt populariteten i byen.⁶⁸²

Eksempelet viser en fordel med skip, og det er hvordan de kontrollerer når og hvor trefningen skjer. Det åpner for taktiske interessante metoder.

HARALD GILLE ANGRIPER MAGNUS BLINDE I BERGEN

Dette angrepet er et siste eksempel som viser hvordan mobiliteten til skip kunne utnyttes til en taktisk fordel på slagmarken. Harald Gille samlet en diger hær mot Magnus Blinde, som valgte å forskanse seg i Bergen. Magnus har vært uvanlig passiv. Det virker som om han nekter å sette inn noen tiltak for å hindre Harald i å ta tronen med makt. Julaften 1134 ankommer Harald til Bergen med en diger flåte. Kristendommen og dens regler for krig har tydelig blitt såpass velkjent og respektert, at Harald ikke velger å slåss i julehøytiden. Dette gav Magnus tiden fram til 7.januar 1135 til å forberede seg på angrepet, At han disponerte denne tiden var avhengig av at Harald virkelig valgte å overholde julefreden. Magnus strekker kristenrettene langt ved å arbeide på veldig mange av dagene, mens han rustet seg i Bergen. Han prøver å hindre at Harald skal kunne seile direkte inn i til bryggene ved at han sperrer innseilingen med en stokk og jernlenke. Det blir laget og satt ut fotangler på sletta syd for Bergen og en valslynge i nord, på det som da var en holme.⁶⁸³

Til tross for mange defensive forberedelser går slaget veldig dårlig for Magnus. Lenken tvinger Harald til å ro mot Nordnes, som ligger på den sørlige bredden. Magnus hadde tatt oppstilling på den andre siden av byen, og ville sannsynligvis på den måten møte Harald før han hadde fått organisert seg. Med tanke på hvor undertallig Magnus var, ville han ikke hatt noen sjanser i et slag med to organiserte styrker på landjorden. Det gir derfor mening at han ønsker å møte Harald i den sårbare fasen i overgangen mellom sjø og land. For å møte Harald i den fasen ble Magnus tvunget å sende hæren gjennom byen, noe som gav byborgerne

⁶⁸² Snorre, Heimskringla, 3:266 – 267.

⁶⁸³ Snorre, Heimskringla, 3:191 – 193.

en sjanse til å desertere og stikke hjem. Andre måtte gå over Jonsvollen med alle fotanglene. Da de hadde gått gjennom byen, fant de ut at Harald hadde ombestemt seg. Harald var på vei til Hegravik, dagens Sandviken, som ligger på nordsiden, både av Bergen og Holmen. Her var valslyngen som nå antagelig var ganske ubeskyttet. Da hadde Magnus hær fått nok og stakk av. Selv prøvde han å rømme i båt, men ble sperret av lenken. Magnus kunne kanskje valgt en annen taktikk, for eksempel brukt de trange bygatene til å utjevne mannskapsforskjellen. Men dette hadde krevd at han hadde de beste troppene. De han disponerte var ikke særlig motivert for å slåss for ham.⁶⁸⁴

Historien viser at styrken til en marin flåte er dens mobilitet. Denne kan de bruke til å utmanøvrere landfaste styrker. Samtidig viser den at den marine flåtens svakhet er i perioden fra den går i land og til den har etablert en fylking i formasjon. Fylkingsformasjonen får mye styrke ved at hver person både beskytter og blir beskyttet av sin sidemann. Det er derfor naturlig at man, i perioden der man ikke har mange folk som kan stå i denne fylkingen, vil være sårbar. Når man skal stige ut av et skip samtidig som man skal bruke et skjold for å verge seg mot et pilregn, er man svært sårbar.

MARINE STYRKERS DILEMMA

Et dilemma som alle marine styrker må ha tenkt over, spesielt når man skal et stykke vekk fra skipene, er hvor mange personer man trenger for å oppnå målene sine? Dette må veies opp mot spørsmålet om hvor mange menn som må settes igjen ved skipene for å holde dem trygge. Det er dette Sverre Diesen beskriver som kraftsamling i forhold til sikring. Dess mer kraftsamling et sted, dess mer fortynner man et annet. Samtidig vil man ikke kunne klare å vinne slaget uten kraftsamling. For nordmennene vil det å omsette sjømakt til landmakt kreve kraftsamling. Kraftsamling krever dristighet, og en forsiktig hærfører vil ha mer sikring. Da minsker sjansen for katastrofalt nederlag, men også sjansen for seier vil bli mindre.⁶⁸⁵ Dette dilemmaet er tydelig i skjebnen til både Magnus Berrføtt og Harald Hardraade. I Haralds tilfelle er mennene, som var stasjonert ved skipene, mange nok til å få kampen til å blusse kraftig opp. De klarte nesten å vinne, selv om de første styrkene nesten var annihilert. Kongen var død, og de hadde løpt hele veien fra skipene. Harald ble overrasket, for han hadde egentlig tenkt å overta York. Han ble isteden overfalt av den britiske hæren.⁶⁸⁶ Magnus ble overfalt, for han ventet på slaktefe, og han var egentlig bare på utkikk etter disse da han ble overfalt. Begge skjebnene illustrerer hvor viktig det var å passe på skipene. Skipene var hærens vei tilbake til Norge. Hvis de tapte skipene, var mennene strandet. Begge kongene

⁶⁸⁴ Snorre, Heimskringla, 3:193 – 195.

⁶⁸⁵ Diesen, Militær strategi, 139 – 144.

⁶⁸⁶ Snorre, Heimskringla, 3:119 – 125.

hadde med seg nok menn til å oppfylle objektivet. De hadde imidlertid ikke med seg nok menn til å sikre seg mot et uforutsett angrep på dem selv.⁶⁸⁷

En gjennomgang av disse eksemplene visert at når man angriper fra sjø til land, er det en sårbar periode akkurat i det man går i land. Denne bør man utnytte hvis man er forsvarer, men ikke for enhver pris. Mindre hærer foretrekker å bruke fordelene det er å sikre flanker ved hjelp av trange bygater. Magnus Blinde viser hva man risikerer hvis man prøver for hardt å utnytte svakheten i det fienden går i land. Man risikerer å løpe etter skipene som er raskere og mer manøvreringsdyktige. Dermed kan de slite ut hæren og plassere den i en fordelaktig posisjon for dem selv.

Når man er på sjøen har man fordel av alle de taktiske mulighetene som fienden må ta høyde for. Man kan gå i land flere steder, og forsvareren må kunne reagere uansett hvor angriper velger å gjøre det. Denne taktiske fordelene gir man opp i det man går i land, men samtidig må man i land for å engasjere fienden. Målet er derfor å komme i land på en måte som fører til at man rekker å stille seg i formasjon på et sted som er fordelaktig for angriperen. Hvis man ikke går direkte i kamp, men først må et stykke innover land, får man også et dilemma i forhold til hvor mange må man sette igjen ved skipene. Dette dilemmaet blir vanskeligere dess dårligere råd man har til å miste skipene. Har man i det hele tatt nok menn til både å angripe og å passe skipene? Hvis ikke har man planlagt feil på det operasjonelle planet.

FORSVARSVÆRK MOT MARITIME ANGREP

Det er to måter å forsvare seg på angrep fra skip, slik det er beskrevet i Heimskringla. Den ene har jeg vært innom i forrige avsnitt der Magnus sperret innseiling til Bergen og etterhvert sperret seg selv inne med en jernlenke. Jernlenken var laget av trestokker som var lenket sammen av kjetting. Det krevdes en del jern til dette, for mellom hver stokk måtte det være nok kjetting til å binde stokkene helt fast i hverandre. Jernlenken har tydelig fungert til å sperre for skip, for ingen av Harald Gilles skip beveget seg på innsiden av den, og Magnus kom seg ikke ut. Dette tvang Harald til å gå i land på utsiden av lenken, på en av sidene av fjorden.⁶⁸⁸

Sperringen må ha vært lett å ta både opp og ned, siden det var mulig å bruke en slik lenke på en travel innseilings led. Noe som begrenser brukbarheten ved slike jernlenker er at de geografiske forholdene krever at to kystriper ligger så tett at det er mulig å spenne en lenke

⁶⁸⁷ Snorre, Heimskringla, 3:150 – 153.

⁶⁸⁸ Snorre, Heimskringla, 3:193 – 194.

mellom dem. Hvis man klarte å hugge seg igjennom en stokk, eller man fikk viklet opp en sammenbinding, ville hele lenken være ubrukelig.⁶⁸⁹

Det andre forsvarsverket er ikke like åpenbart, men jeg mener det er snakk om ett annet forsvarsverk mot skip som også ble brukt. Da venderne ankom og reiste opp begge utløpene av Gøtaelv så stoppet de ved noen påler som var slått ned tvers over det vestre elveutløpet.⁶⁹⁰ De samme pålene finner man sannsynligvis igjen når Håkon Herdebrei bandt flåten sin fast i noen påler for å få en god forsvarstilling.⁶⁹¹ Disse pålene er må altså være sterkt nok forankret til at man kunne binde fast skip til dem. De må ha vært der over lenger tid. Dette er sannsynligvis et permanent forsvarsverk for flåter. Det er som nevnt to utløp av Gøtaelv. Ved å sperre det ene, har man tvunget skip til å seile forbi Konghelle. Det ville gi defensive fordeler ved at en flåte ikke kunne snike seg inn og komme overraskende på byen. Siden dette er påler, og dermed laget av tre, vil dette være en billig måte å hindre skip i å passere. Samtidig er det ikke noe som enkelt er satt opp eller tatt ned, og det er derfor en dårlig løsning for steder der leden går gjennom. Til sist krever pålene at det både er grunt nok og mulig å feste påler til sjøbunnen.

Disse to metodene brukes under forskjellige omstendigheter. Jern- og stokkelenken kan man lage på relativt kort tid, hvis man har nok ressurser for hånden. Samtidig var ikke erfaringene fra Bergen særlig gode. Bruk av jernlenken gav dårlige erfaringer, ved at den ikke var veldig effektiv. Sannsynligvis er dette grunnen til at bruk av jernlenke kun nevnes i forbindelse med Bergen. Pålene er billige, men de må kunne festet til bunnen. Det er også et spørsmål om hvor ofte man ønsker å sperre av et elveløp eller noe lignende. Disse to faktorene forklarer nok hvorfor påler ikke var noen vanlig syn langs kysten. På den andre siden er det litt rart om påler ikke ble brukt til å strupe innseilinger. De kan ha vært vanligere, men at de kun er nevnt ved disse anledningene fordi de da hadde militær betydning.

TAKTIKK

For nordmennene i perioden ser det ut til å være sterke fellestrekk for hvordan man legger opp til kamp. Det synes ved at de fleste kampene ser ut til å ha fortegnet seg ganske like. Det virker som det har vært en militærtradisjon, slik at folk sjelden gjør direkte feil. Det gir imidlertid rom for gode taktikere, som Harald Hardraade og Erling Skakke, som skjønnte hvorfor disse tradisjonene var der og visste når de måtte følge dem, når de kunne brytes og når de kunne spilles på. Det at de er enkle betyr ikke at disse taktikkene ikke var effektive for

⁶⁸⁹ Snorre, Heimskringla, 3:193 – 194.

⁶⁹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:198.

⁶⁹¹ Snorre, Heimskringla, 3:247 – 249.

sin samtid. Nordmennene hadde en betydelig militær styrke og de kunne bruke den rundt hele nordsjøbassenget.

Måten man kjempet på avhang av om det var på land, til havs eller i overgangen mellom dem. Til lands er det vanligste stedet der hvor selve slaget finner sted. Da er det viktig å finne et fordelaktig terreng. I det minste må det være et åpent område. Optimalt er man posisjonert på toppen av en ås og med en hindring som skaper uorden i angripernes formasjon. Det er veldig viktig ikke å bli omringet. Av den grunne er man også på jakt etter noe som kan sikre flankene. Det kan være et gjerde, en elv eller en annen naturlig hindring. Hvis man har det er det mulig å leke litt med den tradisjonelle oppstillingen, for eksempel å lage tre fylkingsarmer. Den midterste armen har lederen og kraftsamlingen fordi det er der mesteparten av de profesjonelle troppene er oppstilt. Dybden på fylkingen avhenger av mengden folk man disponerer. Det er viktigere at man ikke blir omringet enn at man oppnår fordelene ved en dypere fylking. Fordeler ved en dypere fylking er at der er flere som kan tette hull i fylkingen hvis noen faller. Disse rekkene vil bruke forskjellige våpen. Bak første linje kan det stå tropper med lengre våpen som spyd og langskafta økser. Bak dem igjen soldater med kastevåpen som har kortere rekkevidde enn buene som står bakerst.

Nordmennene hadde liten erfaring med hester. De har imidlertid brukt hester strategisk for selv å ankomme uthvilt til slag. Etter hvert brukte viktige personer hester under slag, slik at de kunne rømme hvis det gikk dårlig. De slåss aldri fra hesteryggen, men kjempet mot noen som gjorde det. Nordmennene var kapable til å vinne. Harald Hardraades tap ved Stamford viste at de vet hva de skulle gjøre når de blir angrepet av hester, ved at de stilte seg opp i sirkel, med lange våpen i front. Det er derfor rart at Harald valgte å gå utenfor tryggheten av sirkelen. Dette tyder på uerfarenhet når det gjelder hvordan dynamikken mellom infanteri og hester fungerer. Dynamikken ved at kavaleri fungerer best mot spredte og små grupper av infanterister. Tette rekker av infanterister er imidlertid vanskelig å få hester til å angripe, spesielt når de bruker lange våpen i front.

Befestninger spiller kun en minimal rolle i norsk taktikk. Derimot innleder både svenskene og venderne med et generøst tilbud til en befestning hvis de overgir seg. De gir imidlertid gradvis dårligere tilbud, for å motivere dem til å gi seg fortest mulig.

Nordmennene reiser mye til sjøs, men ender opp med færre trefninger der enn på landjorden. Dette henger sammen med at begge parter trenger å ha skip for at et slikt slag skal kunne skje. Det står ingenting om at vær og strømforhold skal gi noen av partene noen spesiell fordel. Dette henger sammen med at seil blir pakket ned og man ror skipene. Når partene møtes huker de seg fast i hverandre, og da spiller strøm og vind liten rolle fordi man

ikke beveger seg i forhold til motstanderen. Det er mulig å få andre fordeler på sjøen. Ved å ha forsvarsformasjonen med ryggen mot land vil man ha den siden fri for angrep, samtidig som det gir en mulighet for retrett. Håkon Herdebrei utnyttet påler tvers over utløpet av Gøtaelv til å tvinge motstanderen til å angripe motstrøms. Hans andre forsvarsposisjon i samme slag er også en typisk forsvarsposisjon fordi man binder sammen flåten. Dette skaper et digert dekke som blir vanskeligere å angripe ved at det bare er stavnene på de fleste skipene som er synlige. Dette er den vanskeligste delen å angripe på et skip, siden det gir dekning. Det er da kun relingen på de ytterste skipene som er tilgjengelig for fienden. Det er også derfor det er her det største presset på forsvarerne kommer. Relingen er den mest sårbare delen av et skip siden dette er det laveste punktet. Dess høyere over vannflaten man befinner seg i forhold til de man slåss mot, dess større fordel har man i slaget. Stavnene er derfor de sterkeste. De gir beskyttelse og har en løfting som sørger for at man får en god vinkel på angripere. Det er derfor angriperne bruker det høyeste skipet til å rydde de ytterste skipene. Når et skip er ryddet blir det fjernet fra forsvarsformasjonen, slik at man kommer inn til neste skip. Forsvarerne plasserer oftest sitt høyeste skip innerst. På den måten sørger forsvareren for at det blir gradvis vanskeligere å ta skipene, og det gir den sikreste posisjonen til kongen. Mannskapet er posisjonert slik at de beste sto foran ved stavnen, bak dem sto de med tyngre missilvåpen som ikke gikk så langt og bak masten sto bueskytterne. Hvis man er mange i slaget vil noen skip gå løse.

De amfibiske trefningene er kamper som foregår både på land og til vanns under samme trefning. Det kan enten være at en landstyrke og en flåte samarbeider om å ta et taktisk mål. Men dette er bare nevnt en gang i Heimskringla. Mest sannsynlig er det fordi det er veldig vanskelig å time riktig når man har problemer med å kommunisere med hverandre. Da er det vanligere at en part som kommer sjøveien angriper en styrke på land. Det skjer hovedsakelig rundt strategisk viktige mål som for eksempel byer. Den vanskeligste fasen i å forflytte marine styrker opp på lander er akkurat i overgangen mellom sjø og land. Fylkingsformasjonen får sin styrke ved at hver beskytter sin sidemann. Når man går i land har man ikke denne beskyttelsen, og man kan lett bli omringet. Derfor, hvis man skal unngå denne sårbare overgangen, setter man styrkene i land et annet sted isteden, et sted der de ikke blir beskyttet av piler. Skal man være villig til å ta kostnaden ved å gå i land, må det strategiske målet være verdt det. Det er derfor disse operasjonene hovedsakelig skjer mot byer. Flåtestyrken har fordelene av høyere mobilitet. Dette gjør at de kan velge tid og sted. Forsvareren ønsker å angripe når flåtestyrken går i land, grunnet at dette er en sårbar overgang, men de er kun villig til å skyte piler hvis de er undertallige. Når man er undertallig

er det viktigere å utnytte de sikre flankene man har inne blant bebyggelsen. Inne i bebyggelsen betyr ikke mengden av forsvarere like mye som kvaliteten av dem. Er man derimot flere enn fienden ønsker man å møte dem med fylkingen i det de går i land. Da er fienden sårbar, og forsvareren har også større sjanse for å utnytte sitt numeriske overtall.

Til forsvar mot skip brukes både jernlenker og trepåler. Jernlenker var trestokker viklet inn i jernkjetting. Disse var kjappe å sette opp, men burde være relativt enkle å bryte gjennom. De ble brukt på steder hvor den kunne festes i begge ender. Ved å kunne settes disse kjapt opp, kunne de brukes i travle leder og bare ved behov. Den andre formen for forsvar mot skip var trepåler slått ned i hav/sjøbunnen. Disse var mer permanente. De kunne derfor ikke brukes ved travle leder. Den krevde også gode bunnforhold som pålene kunne festes til.

KAP.8 GRID

Dette kapittelet omhandler hvordan man avslutter en konflikt. I Heimskringla finner man to typer konfliktløsning. Det er grid, som er en midlertidig fredsavtale. Hvem som helst kan love å spørre om grid på vegne av noen, men kun lederen kan innvilge den. Den andre varianten er mer formell og omhandler den underliggende konflikten. Den kan kun løses ved en fredsforhandling som resulterer i en avtale.

Fred kommer når slaget er slutt. Det skjer ved at den ene siden mister viljen til å slåss, grunnet lederens død eller stor opplevd overmakt.

GRID

Grid er en norrøn variant av en våpenhvile. Grid forekommer på to måter. Den vanligste er at en eller flere personer kaster seg på vinnerens barmhjertighet og ber om grid.⁶⁹² Da lønner det seg å få noen venner eller frender til å spørre fiendens leder på vegne av seg selv.⁶⁹³ For det er bare lederen som kan innvilge grid.⁶⁹⁴ Selv om man får innvilget grid er man ikke trygg på at enkeltpersoner velger å fullføre en personlig konflikt mot personen som fikk grid.⁶⁹⁵

Grid er et løfte om personlig fred fra vedkommende som gir grid og hans følgesmenn. Det er derfor viktig at det er mannen på toppen som innvilger grid. Denne lovnaden kan også brukes av de på toppen. Det er den andre og mest sjeldne varianten av grid. Når kongen merker at noen er i ferd med å reise seg opp mot kongemakten, men enda ikke har gjort noe

⁶⁹² Snorre, Heimskringla, 3:35, 51, 86, 100, 121, 123, 142, 190 238 – 239, 254, 268, 272 – 274, 288.

⁶⁹³ Snorre, Heimskringla, 3:86, 100, 123, 238 – 239, 254.

⁶⁹⁴ Snorre, Heimskringla, 3:35, 51, 86, 100, 121, 123, 142, 190 238 – 239, 254, 268, 272 – 274, 288.

⁶⁹⁵ Snorre, Heimskringla, 3:254.

galt, kan han tilby grid for å få ting rolig igjen. Det er dermed en metode for å minimere fiendeflokken og å løse konflikter før de bryter ut.

Det er det siste som er det viktigste aspektet ved grid. Det er en metode for å løse konflikter. Dette kan være både politiske og militære konflikter.⁶⁹⁶ Grid ser ut til å være utbredt innenfor hele den norrøne kultursfæren.⁶⁹⁷ Det er en av de kulturelle reglene som er vanlige for å minimere antall døde under interkulturelle konflikter.

HVORFOR AKSEPTERE GRID?

Hvis man vinner et slag og de overlevende av den tapende part spør om grid, ville det ikke da være naturlig å ønske å kvitte seg med de som har kjempet mot deg? Dette er langt unna det man finner i Heimskringla. Hvis noen spør om grid, blir den gitt. Det kan tenkes at den bare er blitt bevart når den er akseptert, og at de gangene den ikke er akseptert så sloss man videre til man spør igjen. En leder må ikke akseptere grid men det er forventet av ham. Det likevel ikke noen eksempler på store massakrer av folk som har bedt om grid. Dette tyder på at man, som den vinnende part, som regel aksepterte grid. Det var gode grunner til det.

For det første er slag vanskelige og predikere. Uforutsette ting skjer, kanskje den tapende part får forsterkninger, og kanskje skytes en (u)heldig pil. Det kan derfor være en fordel å akseptere fiendens aksept for nederlag, slik at en selv slipper risikoen for at flere av vinnerens menn dør. Da kan det være verdt å akseptere at en må gi litt mer enn ønsket i løsningen av konflikten. Denne usikkerheten, kombinert med de stadige slagene, gjør at man ikke vet når man selv trenger grid en dag. Det er flere eksempler på at de som vinner den ene dagen, ikke er vinner en annen dag.

I forbindelse med at det er et interskandinavisk fenomen kan det sees på som en form for respekt. Man anerkjenner den andre som en legitim partner, en som har rett til grid, spesielt hvis denne personen har kjempet vel for sin sak. Spesielt når det er internt i Norge vil man måtte forholde seg til taperen på et vis. Hvis en flokk reiser seg har de et kjerneområde i en eller flere deler av landet. Hvis den som vinner slaget slakter alle disse, vil det oppstå en enorm uvilje mot vinneren i dette området. Det lønner seg derfor å vise barmhjertighet hvis man ønsker å ha innflytelse i områdene man angriper. Dette er typisk ikke bare i skandinaviske, men i den skandinaviske kulturen vil det være enda viktigere grunnet vennskapsnettverkene.

⁶⁹⁶ Snorre, Heimskringla, 3:86.

⁶⁹⁷ Snorre, Heimskringla, 3:35, 121, 123.

Disse faktorene gjør at grid er en nødvendig del av krigføring, men det som virkelig gjør grid virkningsfull, er dens sterke kobling til vennskapsnettverkene. Ved å gi grid, gir man dem tilbake livet sitt. Det høres dramatisk ut, men er man i den tapende part i et slag, ville man ha dødd hvis det ikke var for vinnerens barmhjertighet. Man setter dermed mottageren i en enorm takknemlighetsgjeld til giveren.

Det er ikke nødvendigvis bare mottakeren av grid som kommer i takknemlighetsgjeld. Det gjør også den personen, på vinnerens side, som har lovet på vegne av noen som har spurt. Denne personen har kjempet for den som kan sanksjonere grid så han fortjener en belønning. I tillegg til en andel av plunderet, vil det å få innvilget grid av en frende som kjempet på den andre siden, være en god belønning. Det å innvilge grid er derfor god politikk da det binder sammen vennskapsnettverket. Nettverket utvides til potensielt nye klienter som vil stå i takknemlighetsgjeld.

To eksempler som viser hvor vennskapsbåndene er knyttet til fenomenet grid. Disse sier også noe om utstrekningen av hvem som kunne få grid.

«NÅ HUGG DU NORGE AV MIN HÅND»

Da sa kongen: «Vil du gi deg, Erling?» «Det vil jeg,» sa han. Så tok han hjelmen av hodet, la ned sverd og skjold og gikk frem i forrommet. Kongen rispet ham i kinnet med økseodden og sa: «Merkes skal han som svek kongen.» I det samme sprang Aslak Fitjaskalle frem og hugg med øksen i hodet på Erling så den stod ned i hjernen; det ble banesår og Erling mistet livet med det samme. Da sa kong Olav til Aslak: «Fanden ta deg for dette hugget! Nå hugg du Norge av min hånd.»⁶⁹⁸

Det nevnes ikke grid direkte, men det er liten tvil om at det er det det er snakk om. Grunnen til at dette eksempelet er verd å trekke fram, er hvor tydelig den illustrerer hvorfor kongen bør innvilge grid. Kongen tilbyr Erling grid, uten at han selv ber om det. Dette er beskrevet som et tegn på respekt, men er også realpolitikk. Kongen trenger Erling. Han var den største høvdingen på Sør-Vestlandet. Familien var kjernen i et vennskaps- og familienettverk som hadde god kontroll over denne delen av landet. Ved å drepe ham ville han fiendtlig gjøre en viktig landsdel. Det er derfor Olav Tryggvason sier «Nå hugg du Norge av min hånd.»⁶⁹⁹ Han beskriver de politiske konsekvensene av Aslak sitt hogg. Konsekvenser som fører til at vennskaps- og familienettverket på Sør-Vestlandet ikke ville støtte ham og de politiske ramifikasjonene av det. Nå var ingen andre enn Olav sine menn som overlevde slaget, så det kan godt hende det er en fabrikkasjon for å revaske Olav.

⁶⁹⁸ Snorre, Heimskringla, 3:241.

⁶⁹⁹ Snorre, Heimskringla, 2:241.

Kong Magnus satt like ved da de ble hengt, og han var så sint at ingen av mennene hans dristet seg til å be om fred for dem. Men da Egil dinglet i galgen, sa kongen: «Ille hjelper gode frender deg i nøden.»

Dette tyder på at kongen gjerne ville ha blitt bedt om at Egil måtte få leve.⁷⁰⁰

Her framstår det hos Snorre sier at Magnus ikke skal ha skyld for å ha hengt Egil, siden kameratene ikke spurte om grid for ham. Samtidig viser det hvordan systemet er tenkt. Ved at en person spør om grid for en venn og at kongen gir ham denne. Vennskapsnettverket er tydelig integrert i gridordningen, noe som delvis forklarer hvor vanskelig det ville være å få det til uten å ta hensyn til vennskapsnettverkene i Skandinavia.

FORLIK

Grid er et løfte om fred. Det er derfor ikke en løsning på konflikten. Det er et løfte om å legge ned våpnene. For at konflikten mellom partene skal løse seg må partene inngå en avtale eller et forlik. Dette er dermed en middelaldersk versjon av en våpenhvile.

Hvis en underliggende konflikt skulle løses, kunne ikke dette skje bare ved hjelp av krigshandlinger og grid. Det måtte i stand en avtale mellom partene som løste det underliggende problemet, det som hadde forårsaket konflikten. De underliggende problemene var hovedsakelig knyttet til territorielle spørsmål og til innenlandske og utenlandske trusler mot kongemakten/landet.⁷⁰¹ Konfliktene kunne være både langvarige og blodige,⁷⁰² men de får som regel en løsning. Det starter ofte med personer som går imellom og innleder samtaler. Sannsynligvis sonderer de krav og vurderer muligheten for ett fredsforlik. Når det er klart møtes partene ansikt til ansikt og stadfester vilkårene.⁷⁰³

En vanlig metode var å legge saken til doms fremfor noen. Hvis en part vinner vil det være ham som dømmer,⁷⁰⁴ men det kan også være en person med høyere verdighet som dømmer.⁷⁰⁵ Problemet var å dømme på en slik måte at begge parter kunne leve med det. Hvis den ene parten var misfornøyd, kunne dommen bli en kilde til ny uro.⁷⁰⁶ Han kunne si at det var et tvangsforlik og ikke se seg bundet til avtalen.⁷⁰⁷

Hvis det var konger for forskjellige land, som respekterte hverandres verdighet, var det ingen til å dømme. I Skandinavia brukte man da kongemøter hvor kongene forhandlet frem en fred seg imellom. Dette skjedde på et fast sted. En liten øy i utløpet av Elv var et egnet sted. I

⁷⁰⁰ Snorre, Heimskringla, 3:140 – 141.

⁷⁰¹ se kap.2.

⁷⁰² Moseng, Opsahl, Pettersen, Sandmo, Norsk Historie I: 750 – 1537, 113.

⁷⁰³ Snorre, Heimskringla, 3:15 – 16, 61, 63 – 65, 72, 79, 81 – 86, 108, 130, 141, 144, 147, 192, 224 – 225, 232, 235, 239, 240, 272, 274 – 275, 288 – 289.

⁷⁰⁴ Snorre, Heimskringla, 3:240, 287.

⁷⁰⁵ Snorre, Heimskringla, 3:167, 176, 204, 218, 225, 233, 256 – 257, 274.

⁷⁰⁶ Snorre, Heimskringla, 3:240.

⁷⁰⁷ Snorre, Heimskringla, 3:240.

dag Gøtaelv. Den hadde fordelene av å være liten og på grensen til alle de tre skandinaviske landene. Det var her man hadde et nøytralt møtested. Det var her man snakket sammen for å løse konflikter som omhandlet to eller tre av de skandinaviske landene. Det ser ut til å ha fungert godt for som regel holdt disse forlikene.⁷⁰⁸ Denne måten å forlike seg på ble også brukt av stormenn og konger seg imellom innad i landet. Det fungerte på samme måte, men de var ikke stedbundne.⁷⁰⁹

Når en avtale ble inngått kunne man forsterke båndene mellom partene. Dette kunne gjøres ved gaver, løsepenge eller giftermål.⁷¹⁰ Denne sammenhengen kom tydelig fram i 1101 i et fredsmøte mellom de skandinaviske kongene. Der ble man enige om:

[...] hver av dem skulle ha det riket som fedrene hadde hatt før dem. Kongene skulle også gi sine egne menn erstatning for det krigsran og den mannskade de hadde lidd, og siden skulle kongene jevne dette ut seg imellom.⁷¹¹

Dette ble sementert ved et giftermål mellom den svenske kongsdatteren Margret og den norske kongen Magnus Berrføtt. Hun ble siden kalt Fredkolla, noe som betyr fredskvinnen. Kallenavnet gjenspeiler hvilken rolle hun spilte i å holde freden.⁷¹²

KONKLUSJON

Nå har jeg diskutert forskjellige aspekter av krigføring for å belyse hypotesen: I perioden 1035 – 1180 er det mulig å snakke om en egen form for krigføring i Norge. Diskusjonen gir et godt grunnlag for å si noe om den norske formen for krigføring. For å dokumentere om det er en egen form, sammenlignes den med nyere forskning på europeisk krigføring.⁷¹³

I den norske formen for krigføring starter en konflikt vanligvis på en av tre måter: landet blir angrepet; det bryter ut intern krigføring om kongemakten; når kongen prøver å erobre nytt land. Europa, var i motsetning til Norge, mer opptatt av rettferdig krigføring. Tre kriterier måtte være oppfylt for en rettferdig krig. Den måtte være erklært av en legitim autoritet, utkjempet med riktig intensjon og en rettferdig sak. «Rettferdig sak» var årsak til krigen og kunne enten være å ta tilbake stjålet gods eller forsvare sitt land.⁷¹⁴ En

⁷⁰⁸ Snorre, Heimskringla, 3:15 – 16, 103 – 104, 144, 147.

⁷⁰⁹ Snorre, Heimskringla, 3:61, 63 – 65, 79 – 80, 81 – 86, 108, 192, 203, 220 – 221, 224 – 225, 235, 239, 274 – 275, 288 – 289.

⁷¹⁰ Snorre, Heimskringla, 3:220 – 221.

⁷¹¹ Snorre, Heimskringla, 3:147.

⁷¹² Snorre, Heimskringla, 3:147.

⁷¹³ Sean McGlynn, «Medieval Warfare 1000–1300/Medieval Warfare 1300–1450/Fourteenth-Century England VI/Essays on Medieval Military History: Strategy, Military Revolutions and the Hundred Years War/Bloodied Banners: Martial Display on the Medieval Battlefield/Alfred's Wars: Sources and Interpretations of Anglo-Saxon Warfare in the Viking Age». I *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 20, nr.1 (2013): 153 – 159, 153 – 159.

⁷¹⁴ *The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings*, red. av. Gregory M. Reichberg, Henrik Syse, og Endre Begby, (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 112 – 113.

videreutvikling var hellig krig, som ble utkjempet i forsvar av kristendommen. Rettferdig og hellig krig var utviklet av kirken, så det er et åpent spørsmål om hvor mye disse ideene hadde fotfeste blant den verdslige eliten. Det vi vet er at de lærde rettferdiggjorde krigføringen ut fra kristen ideologi. Den norske kongen trengte derimot ikke å rettferdiggjøre krigføring på denne måten. Han rettferdiggjorde seg ved å bruke militærmakten til det beste for folket.

De profesjonelle styrkene var de viktigste troppene i Norge. De var samlet i hilder rundt stormennene. Den norske kongen kunne mobilisere mellom 2620 og 3720 profesjonelle krigere. Tilsvarende kapasitet til kong Alfred den Store var et sted mellom 20 000 og 30 000 personer i 1086.⁷¹⁵ Alfred rådde over et sted mellom 1,2 og 1,6 millioner mennesker. Det vil si at de profesjonelle soldatene utgjorde en andel på mellom 1,67%⁷¹⁶ og 1,88%.⁷¹⁷ For en tilsvarende undersøkelse for Norge har jeg tatt utgangspunkt i 275 000 innbyggere.⁷¹⁸ De profesjonelle soldater utgjorde da et sted mellom 0,95% og 1,35%. Denne forskjellen lar seg trolig best forklare ved at det var et mindre overskudd av mat i det norske samfunnet enn det engelske.

Leidangen var metoden norske konger brukte for å innkalle massene til militærtjeneste. Troppene ble brukt i konflikter hvor stormennene ikke rådde over nok militærmakt alene. I praksis ble leidangen brukt når landet ble angrepet eller ved krigstokt mot utlandet. Det var tre typer leidang brukt under forskjellige omstendigheter. Ved utenlandske angrep ble den defensive leidangen brukt. Den kunne være enten planlagt. Da visste kongen om et angrep og innkalte det antall mennesker han mente trengtes for å håndtere trusselen. Hvis angrepet ikke var forutsett ville det bli skåret hærpil. Hærpil ble brukt for å innkalle så mange forsvarere som mulig på kort tid. Når kongene angrep andre land ble det innkalt en offensiv leidang. Den besto av det kvalitativt beste mannskapet. Den siste varianten av leidang er en maktdemonstrasjonsleidang hvor målet var å vise militærmakten til kongen.

Kongene i Europa krevde militærtjeneste gjennom føydalbånd. Dette var ikke den eneste metoden for leiesoldater var også vanlig på slagmarken. Det ble brukt kavaleri, infanteri og bueskyttere. Det førte til en landbasert hær, med en god andel krigere til hest.

⁷¹⁵ Ryan Lavelle, *Alfred's Wars: Sources and Interpretations of Anglo-Saxon Warfare in the Viking Age*, (Woodbridge: The Boydell Press, 2010), 65.

⁷¹⁶ 20 000 og 1,2 millioner.

⁷¹⁷ 30 000 og 1,6 millioner.

⁷¹⁸ Ole Jørgen Benedictow, *The Medieval Demographic System of the Nordic Countries*, (Oslo: Middelalderforlaget, 1993), 179 – 180, 214.

Infanteriet ble i samtiden regnet for å være underlegen kavaleriet, men det hang sammen med ridderens sosiale status og infanteristens manglende trening.⁷¹⁹

Den norske kongemakten var offensiv i sin militærstrategi. Hvis det var en konflikt mot andre land, brukte man flåten til å plassere ut tropper som angrep på strategisk viktige steder. Det var vanskelig å kontre denne trusselen. Hvis offeret for nordmennene visste om trusselen, var det mange steder som måtte forsvares. Det førte til et dilemma for hvis de spredde troppene for tynt, ville den samlede norske hæren kunne gå i land hvor som helst. De måtte altså fokusere forsvaret på noen strategisk viktige punkter. Denne strategien fungerer bare i kort avstand fra vannveiene der skipene kunne nå.

Lederen, felthæren og den lokale støtten var punkter man kunne utnytte militært med god effekt. Ved nordmennenes interne stridigheter var målet å fjerne motstanderens leder, men da måtte de gå gjennom felthæren deres først. Derfor ble det i praksis nødvendig å engasjere felthæren. Ved stadig å forfølge opprørerne fikk de liten sjanse til å bygge en lokal maktbase. Den lokale støtten var vanskelig å utnytte militært. De lokale stormennene var beskyttet av en terrorbalanse. En med kongelig aspirasjoner eller var konge selv, ville rask bli upopulær hvis han angrep sine egne innbyggere. Det ville gå utover leidangen han kunne innkalle. En utvikling i perioden er at flokkene begynte å velge ledere selv istedenfor at en leder samler forskjellige grupperinger. Det gjør at flokkene kunne overleve et tap av lederen. Hvis det var en sterk fiende kunne kongene se seg nødt til å inngå forlik om å dele riket. Som regel holdt disse avtalene ikke lenge og det endte med at den ene kongen ble drept. Så, den norske formen for krigføring er offensiv og mobil, både i hjemme og i utlandet.

Dette er i sterk kontrast til strategien i Europa. I europeisk krigføring er det tre strategiske tyngdepunkt: lederen,⁷²⁰ forsyningene og tjenestetid.⁷²¹ Tungt influert av Vegetus *De Re Militari*, var kontinentet preget av defensive uthalingsstrategier. En slik defensiv strategi utnyttet tjenestetiden og forsyningene.⁷²² Mobiliseringsperioden var ca. 2 måneder⁷²³ og all proviant måtte fraktes, enten over land i oksedrevne vogntog, eller plyndres lokalt. Hvis forsvareren kunne redusere hastigheten, angriperen marsjerte gjennom landet hans, ville tiden jobbe for ham. Dette ble gjort ved å bygge forsvar i dybden.⁷²⁴ Det var en strategi hvor man

⁷¹⁹ Claude Gaier, «Analysis of Military Forces in the Principality of Liège and the Country of Looz from the Twelfth to the Fifteenth Century». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, red. av. John France, 101 – 144. (Swansea: Ashgate, 2006), 105 – 134.

⁷²⁰ John Gillingham, «Richard I and the Science of War in the middle». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, red. av. John France, 271 – 288. (Swansea: Ashgate, 2006), 304.

⁷²¹ Gillingham, «Richard I and the Science of War in the middle», 304 – 312; Lavelle, *Alfred's Wars*, 162.

⁷²² Gillingham, «Richard I and the Science of War in the middle», 306 – 312.

⁷²³ Lavelle, *Alfred's Wars*, 16.

⁷²⁴ Vann, «Twelfth-Century Castile and its Frontier Strategies», 23 – 28; Lavelle, *Alfred's Wars*, 209 – 212.

bygger festningsverk som gjensidig støtter hverandre gjerne med en sterk og sentral festning. Strategien fungerer fordi fienden er tvunget til å nøytralisere alle festningene som truer forsyningslinjene til hæren. Hvis den offensive parten gikk forbi fortifikasjoner med tropper, kunne forsvarerne senere blokkere forsyningene, med et katastrofalt følge for felthæren. Angriperen måtte derfor erobre hver eneste fortifikasjon, som truet forsyningsruten, mot det egentlige målet. Disse festningene var små, men det tok tid å beleire hver enkelt av dem. Forsvarerne kunne derfor se noen festninger falle, uten at det ville få store konsekvenser.

Angriperens strategiske mål var den sentrale festningen. Det viktigste var derfor å beskytte sine egne forsyninger og å redusere tiden hver forsvarende befestning holdt ut. Dette ble gjort ved å tømme område man reiste gjennom for mat. Det betød å marsjere med en sentral kolonne, men hvor det stadig ble sendt ut små raske styrker som samlet proviant fra lokalområdet. Etter hvert som angriperen marsjerte framover kunne han bygge egne befestninger eller ta over fiendens og bruke dem til å beskytte forsyningslinjene.⁷²⁵

For å motvirke dette trengte forsvarerne å samle en egen felthær som kunne true felthæren til angriperne med nederlag hvis den ikke ble holdt samlet. Slik ble herjingen i eget territorium minimert. Det var ikke behov for slag og ingen av partene ønsket heller risikoen ved slag. Beleiring eller små sammenstøt var mye vanligere.

Operasjoner ble gjennomført likt både i Europa og Norge. Den viktigste begrensningen var tjenestetiden på to måneder. De norske kongene kunne likevel ha lengre operasjoner hvis de var villige og kapable til å forsyne leidangsoppbudet med proviant.

Norske skip spiller hovedsakelig en strategisk rolle, det var sjeldent behov for dem taktisk, derfor er det trefninger i land som dominerer. Hæren består av infanteri som behersker flere typer våpen. Disse stiller opp i en tredelt fylking, med sikre flanker. Fylkingsarmenes taktiske mål er å hindre motstanderen fra å komme rundt og rulle opp formasjonen. I midten var de profesjonelle styrkene stilt opp. De beskyttet lederen samtidig som de truet fiendens leder. De utgjorde fylkingens kraftsamling. Dette formatet kunne spilles på av dyktige hærførere. Det var bare de fremste radene som kunne bruke nærkampsvåpen. De bakre rekkene ble brukt til kaste- og missilvåpen, og ved behov tetter de hull i frontlinjen. Derfor ønsket hærføreren en dyp formasjon, men det var viktigere å sikre flankene. Slagmarken var ett åpent område, med noen hindringer som begrenset bredden. Den som kjempet fra høyere grunn hadde et overtak. Ved en av ledernes fall, rømning eller overgivelse stoppet slaget.

På sjøen er det ganske likt som på land, det er infanteriet som slåss. Dette er mulig ved at skipene ble bundet sammen. Det største skipet i midten og så gradvis mindre med de minste

⁷²⁵ Gillingham, «Richard I and the Science of War in the middle», 309 – 312.

på hver ende. Slik ble lengden av total skipsreling, som kunne bordes, så kort som mulig. Lederen var plassert oppå løftingen på det største skipet, det tryggeste stedet. Angriperen brukte sitt største skip til å rydde de mindre skipene. På den måten hadde angriperen alltid hadde høydefordelen, inntil man kom til motstanderens storskip. Høydefordelen gav bedre beskyttelse og bueskytterne fikk bedre skuddvinkel.

Nordmennene kunne også angripe viktige strategiske steder, som byer, direkte med flåten. De angripende troppene var sårbare i det de gikk i land. Hvis det var en undertallig motstander på land ville denne raskt bli omringet av flåtestyrken hvis de angrep dem i det de gikk i land. Derfor var det bedre å stå oppe mellom husene og skyte på angriperne.

Taktisk bruk av hester under slaget forekommer ikke fra nordmennenes side. Det er ingen norsk kavaleristyrke. Den eneste bruken er på strategisk nivå. Enten for å utnytte mobiliteten og hurtigheten til hestene eller få glede av uthvilte tropper i det slaget begynner.

I Europa derimot var det småtrefninger og beleiringer som dominerte. En beleiring er et utmattelses slag. Det var seks metoder for å ta en befestning: drepe eller bestikke sentrale forsvarere, skremselspropaganda, underminere forsvarsmuren, sulte ut befolkningen, storme befestningen eller å beskytte veggene med katapulter og trebucher til de falt ned. Forsvarerne var ikke hjelpeløse. De kunne tømme området for mat, underminere angripernes tunneler og beleiringsvåpen, gjøre raske motangrep, bestikke viktige personer blant angriperne og beskytte dem. Hvis en festningen ikke gav seg med en gang ble den omringet av infanteri for å hindre nye forsyninger å komme inn.⁷²⁶

Noen sjeldne ganger ble det store slag. I denne typen trefninger brukte man infanteri, kavaleri og bueskyttere. Infanteriet var tregt og krevde koordinasjon og trening for å holde formasjon under angrep, en kvalitet de ikke oppnådde i Europa i tidlig middelalder. Det fantes infanteri trent nok til å kunne holde defensivt mot soldater til hest. Kavaleri er mobile og i nærkamp har de masse og høydefordeler mot infanterister. Infanteri bruker tette formasjoner og lange våpen for å stoppe kavaleri. En slik formasjon som holder vil ikke hester løpe inn i. Kavaleristene var derfor nødt til å tynne ut formasjonen for å kunne angripe. Til dette kunne de enten late som de angrep og så trekke seg tilbake i uorden. En infanteri styrke, som er lite rutinert, kan da angripe fordi fienden ser sårbar ut. Når dette skjedde ville kavaleriet snu og angripe. Den angripende infanteriformasjonen er løsere, og hestene villige til å løpe inn i den.

⁷²⁶ Bernard S. Bachrach, «Medieval siege warfare: a reconnaissance ». I *Warfare and Military Organization in Pre – Crusade Europe*, red. av. Bernard S. Bachrach, 119 – 133. (Hampshire: Ashgate variorum, 2002), 125 – 126; Donald R. Hill, «Trebuchets». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, red. av. John France, 271 – 288. (Swansea: Ashgate, 2006), 271 – 288; John France, «Siege conventions in Western Europe and the Latin East». I *War and peace in Ancient and Medieval History*, red. av. John France og Philip de Souza, 158 – 172. (New York: Cambridge University Press, 2008), 158 – 172.

Hvis ikke det gikk, ble det brukt bueskyttere til å tynne ut infanteriformasjonen, for å oppnå samme effekt. Bueskyttere var effektive mot kavaleri også, men de var dårlige til selv å stå imot angrep både fra infanteri og kavaleri. De trengte derfor beskyttelse. Det er sjelden at en ren rytterhær møter infanteri. Vanligvis vet hærføreren viktigheten av kombinerte styrker. Han vil bruke alle tre typene i hæren sin. Infanteri blir plassert i midten og kavaleri på flankene. Bueskyttere blir plassert foran hæren, helt til motstanderen kommer for nær. Da trekker de seg tilbake, til tryggheten bak infanteriets rekker. Kavaleriet brukes for å holde flankene sikre og for å settes inn i motangrep på riktig tidspunkt.⁷²⁷

Når et slag er utkjempet, og freden skal gjenopprettes, gjøres det i den norrøne verden gjennom grid og forlik. Grid er en ordning på et personlig plan hvor et individ ber om barmhjertigheten hos motstanderen og overgir seg. Forespørselen har større sjanse for å bli akseptert hvis noen blant angriperne kan spørre sin leder på den tapende parts vegne. Grid kan bare innvilges av lederen. Hvis noen gjør en heroisk innsats eller man ser en fordel ved det kan man tilby grid uten at taperen har spurt. Løsningen på selve konflikten skjer ved forlik eller ved å la noen dømme. Den som dømmer er enten den vinnende part, eller noen som er mer verdige og begge partene har et lojalitetsbånd til. Ved forlik går felles venner mellom partene og forslår en løsning som begge parter kan leve med. Hvis man vinner et slag kan man diktere ett forlik. Det er viktig at den svake part er så fornøyd at de ikke blir kilde for ny uro. I det norske samfunnet er målet å velge en nøytral part som forhandler. Det kan være en person eller en gruppe som har vennskapsbånd til begge sider. Felles venner vil være forpliktet ovenfor begge parter og vil dermed være en nøytral aktør.

Europeerne fremforhandlet fredsavtaler for å løse konflikter. Avtalene var svært spesifikke, og de ble nedskrevet. Til å mekle bruktes en nøytral aktør. Som i Norge kunne dette gjøres ved å bruke verdslige personer med bånd til begge sider, men til vanskeligere fredsmeklinger ble geistlige foretrukket. De skulle forsake den verdslige verden og i teorien skulle de dermed ikke ha noen interesser i saken de forliket. De står nærmere Gud og kunne dermed skape forlik som er mest i tråd med det Guds vilje.⁷²⁸

Den norske formen for krigføring er derfor annerledes enn formen i Europa. Det er mer akseptert å drive med krigføring. Det var både en liten elite med profesjonelle styrker.

⁷²⁷ Bachrach, «Caballus et caballarius in medieval warfare», 183 – 198; Matthew Bennet, «The Myth of the Military Supremacy of Knightly Cavalry». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, red. av. John France, 171 – 183. (Swansea: Ashgate, 2006), 177 – 183.

⁷²⁸ Esther Pascua, «Peace among equals: war and treaties in twelfth-century Europe». I *War and Peace in Ancient and Medieval History*, red. av. John France og Philip de Souza, 193 – 210. (New York: Cambridge University Press, 2008), 193 – 210; Stephen D. White, «Feuding and peace-making in the Touraine around the year 1100». I *Feuding and Peace-Making in the Eleventh-Century France*, red. av. Stephen D. White, 195 – 263. (Hampshire: Ashgate Variorum, 2005), 207 – 209, 246, 252 – 263.

Kongen kunne stevne ut leidang. Strategisk var krigføringen maritim, offensiv og mobil. På slagmarken brukte man infanteri som kunne oppfylle flere roller. Når freden skulle framforhandles lå ikke forskjellen i ønske om en nøytral partner, men i vennskapsnettverkens enerådende rolle. Det var nettverkene som skaffet grid og det var de som gikk mellom for å forhandle.

Den europeiske krigføring er mer preget av kristne ideer. Strategisk var krigføringen landbasert, defensiv, stasjonær og uthalende. Det oppsto sjeldent kamper utover beleiring, men når det skjedde var det spesialiserte tropper av kavaleri, infanteri og bueskyttere, der eliten satt til hest. Fred ble forhandlet av geistlige eller felles venner.

Den norske formen for krigføring skiller seg fra den europeiske, på fire viktige punkter. Det er: ideen om den rettferdige krigen, leidangen, mangel på befestninger og den store flåten. Det er flåten som er den viktigste forskjellen. Det var den som muliggjør en rask, offensiv strategi mot viktige mål. Skip trenger et stort mannskap, og de er dårlige til å transportere hester. Det var derfor lite bruk av hester. Eliten kunne ikke bruke ressursene på å trene og utstyre seg selv til riddere. Ressursene ble isteden spredd på mannskapet. Resultatet ble godt trente og godt utstyrte infanterister, med en god enhetsfølelse. Akkurat hva som trengs for å motstå kavaleriangrep. Norske konger hadde derfor tilgang til godt infanteri, noe som var en mangelvare i «ridder kulturens» Europa. Flåten krevde mye ressurser for å opprettholdes. Det kan forklare hvorfor det er mangel på fortifikasjoner, da de også krever mye ressurser. Flåten var med andre ord den viktigste årsaken til at den norske formen for krigføring i tidlig middelalder var unik i europeisk perspektiv. Hypotesen: I perioden 1035 – 1180 er det mulig å snakke om en egen form for krigføring i Norge mener jeg er bekreftet.

LITTERATURLISTE

ARTIKLER

Allen, Wayne E. og Chagnon, Napoleon A. «The Tragedy of the Commons Revisited: The Role of Kinship and Coresidence in the Establishment and Maintenance of Corporate In-Group Boundaries in Common Dilemmas». I *The Psychology of Ethnic and Cultural Conflict*, redigert av Clark Mccauley, Fathali Moghaddam, Stephen Worchel og Yueh-Ting Lee, 23 – 47. London: Praeger, 2004.

Arstad, Knut. «Krigføring i middelalderen: faste støttepunkter, sjøslag og en feltherre». I *Middelalderforedrag fra Olavsdagene 2002*, redigert av. Knut Arstad, 55 – 66. Sarpsborg: Borgarsyssel museum, 2002.

Bachrach, Bernard S. «Caballus et caballarius in medieval warfare». I *Warfare and Military Organization in Pre – Crusade Europe*, redigert av. Bernard S. Bachrach, 173 – 211. Hampshire: Ashgate variorum, 2002.

Bachrach, Bernard S. «Medieval siege warfare: a reconnaissance ». I *Warfare and Military Organization in Pre – Crusade Europe*, redigert av. Bernard S. Bachrach, 119 – 133. Hampshire: Ashgate variorum, 2002.

Bachrach, Bernard S. «On the origins of William the Conqueror's transports ». I *Warfare and Military Organization in Pre – Crusade Europe*, redigert av. Bernard S. Bachrach, 505 – 531. Hampshire: Ashgate variorum, 2002.

Bagge, Sverre. ««Sårt biter sulten lus»: Sverre som militær fornyer.» I *Krigføring i middelalderen, strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100 – 1400*, redigert av Knut Peter Lyche Arstad, 10 – 26. Forsvarsmuseets småskrift nr 35, 2003.

Bennet, Matthew. «The Myth of the Military Supremacy of Knightly Cavalry». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, redigert av. John France, 171 – 183. Swansea: Ashgate, 2006.

Crawford, Barbara E. «Chapter 4: The Joint Earldoms of Orkney and Caithness». I *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400*, redigert av. Steinar Imsen, 75 – 97. Trondheim: Tapir Academic Press, 2010.

France, John. «Siege conventions in Western Europe and the Latin East». I *War and peace in Ancient and Medieval History*, redigert av. John France og Philip de Souza, 158 – 172. New York: Cambridge University Press, 2008.

Gaier, Claude. «Analysis of Military Forces in the Principality of Liège and the Country of Looz from the Twelfth to the Fifteenth Century». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, redigert av. John France, 101 – 144. Swansea: Ashgate, 2006.

Gillingham, John. «Richard I and the Science of War in the middle». I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, redigert av. John France, 271 – 288. Swansea: Ashgate, 2006.

Hill, Donald R. «Trebuchets», I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, redigert av. John France, 299 – 312. Swansea: Ashgate, 2006.

Helle, Knut. «Hovedlinjer i utviklingen av den historiske sagakritikken». I *Leiv Eriksson, Helge Ingstad og Vinland: Kjelder og tradisjoner*, redigert av. Jan Ragnar Hagland og Steinar Supphellen, 13 – 40. Trondheim: Tapir akademisk forlag, 2001.

Helle, Knut. «Den primitivistiske vendingen i norsk historisk middelalderforskning». I *Historisk Tidsskrift*, volum 88, Oslo: Universitetet i Oslo, 2009, s. 571-609.

Helle, Knut. «Hvor står den historiske sagakritikken i dag?». I *Historisk Tidsskrift*, volum 24, Oslo: Universitet i Oslo, 2011.

Imsen, Steinar. «Chapter 1: Introduction». I *The Norwegian Domination and the Norse World c.1100 – c.1400*, redigert av. Steinar Imsen, 13 – 33. Trondheim: Tapir Academic Press, 2010.

Lönnroth, Lars. «Sponsors, Writers, and Readers of Early Norse Literature». I *Social approaches to Viking studies*, redigert av. Ross Samson, 3 – 10. Glasgow: Cruithne Press, 1991.

Mcglynn, Sean «Medieval Warfare 1000–1300/Medieval Warfare 1300–1450/Fourteenth-Century England VI/Essays on Medieval Military History: Strategy, Military Revolutions and the Hundred Years War/Bloodied Banners: Martial Display on the Medieval Battlefield/Alfred's Wars: Sources and Interpretations of Anglo-Saxon Warfare in the Viking Age». I *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 20, nr.1 (2013): 153 – 159.

Morillo, Stephen. «The «Age of Cavalry» Revisited». I *The circle of war in the middle ages*, redigert av. Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon, 45 – 58. Woodbridge: The Boydell Press, 1999.

Myhre, Bjørn. «Boathouse and naval Organization». I *Military Aspects of Scandinavian Society: In a European Perspective AD. 1 – 1300*, redigert av. Anne Nørgård Jørgensen og Birthe L. Clausen, 169 – 183. København: Nationalmuseet, 1997.

Nesbitt, John W. «Transportation of Horses by Sea during the Era of the Crusades: Eight Century to 1285 A.D.» I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, red. av. John France, 523 – 568. Swansea: Ashgate, 2006.

Pascua, Esther. «Peace among equals: war and treaties in twelfth-century Europe». I *War and Peace in Ancient and Medieval History*, redigert av. John France og Philip de Souza, 193 – 210. New York: Cambridge University Press, 2008.

Prestwich, Michael. «Miles in Armis Strenuus: The Knight at War» I *Medieval Warfare 1000 – 1300*, redigert av. John France, 185 – 204. Swansea: Ashgate, 2006.

Orning, Hans Jacob «Norsk middelalder i et antropologisk perspektiv - svar til Knut Helle». I *Historisk Tidsskrift*, volum 89, nr. 2, Oslo: Universitetsforlaget, 2010, s. 249-262.

Samson, Ross. «The Case of the horned Helmets». I *Social approaches to Viking studies*, redigert av. Ross Samson, xi – xiii. Glasgow: Cruithne Press, 1991.

Storm, Gustav. «Om Lendermandsklassens Talrighed i 12. og 13. Aarhundre ». I *Historisk Tidsskrift: Anden række fjerde bind*. Redigert av ukjent, 129 – 196. Kristiania: Den norske historiske forening, 1884.

Vann, Theresa M. «Twelfth-Century Castile and its Frontier Strategies». I *The circle of war in the middle ages*, redigert av. Donald J. Kagay, L. J. Andrew Villalon, 21 – 31. Woodbridge: The Boydell Press, 1999.

White, Stephen D. «Feuding and peace-making in the Touraine around the year 1100». I *Feuding and Peace-Making in the Eleventh-Century France*, rediger av. Stephen D. White, 195 – 263. Hampshire: Ashgate Variorum, 2005.

BØKER

Arstad, Knut. *Kongsemner og maktkonstellasjoner i innbyrdesstridens Norge 1157 – 1227*. Oslo: Universitetet i Oslo, 1994.

Arstad, Knut *Krigskunst og statssystem: krig og maktpolitikk i industrialismens tidsalder 1860-1918 : rapport fra Clio og Mars-seminaret på Forsvarsmuseet 8. og 9. november 2000*, Oslo: Forsvarsmuseet, 2001.

Arstad, Knut. *Norden i Napoleonskrigene: krig på sjø og land*, Oslo: Forsvarsmuseet, 2014.

Bandlien, Bjørn. «The Church's Teaching on Women's Consent: A threat to Parents and Society in Medieval Norway and Iceland?». I *Family, marriage and property devolution during the Middle Ages*, redigert av Lars Ivar Hansen, Tromsø: University of Tromsø, 2000.

Bagge, Sverre. og Mykland, Knut. *Norge i dansketiden: 1380 – 1814*, Bergen: Politikens forlag, 1987.

Bagge, Sverre. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Los Angeles: University of California Press, 1992.

Benedictow, Ole Jørgen, *The Medieval Demographic System of the Nordic Countries*. Oslo: Middelalderforlaget, 1993.

Bjørlo, Stein. Eriksen, Knut Einar. Ersland, Geir Atle. Moland, Arnfinn. *Forsvaret: Fra leidang til totalforsvar*. Oslo: Gyldendal Undervisning, 1999.

Cannadine, David. *What is history now?*. Basingstoke: Palgrave, 2002.

Diesen, Sverre. *Militær strategi: En innføring i maktens logikk*. Oslo: Cappelen Akademisk forlag, 2000.

Ersland, Geir Atle. *Byens konstruksjon: varige spor i byens landskap*, Oslo: Dreyer, 2011

Ersland, Geir Atle. Holm, Terje H. *Norsk Forsvarshistorie: Krigsmakt og Kongemakt 900 – 1814*. 1 bd. Bergen: Eide forlag, 2000.

Ersland, Geir Atle. *Kven eigde byen?: bygrunnlegging, grunneie og grunnleige i Bergen og eit utval nordeuropeiske byar*, Oslo: Dreyer, 2011.

Ghosh, Shami. *Kings' Sagas and Norwegian History: Problems and perspectives*. Boston: Brill, 2011.

Helle, Knut. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald, 2001.

Jordanova, Ludmilla. *History in practice*, (London: Arnold, 2000),

Lavelle, Ryan. *Alfred's Wars: Sources and Interpretations of Anglo-Saxon Warfare in the Viking Age*. Woodbridge: The Boydell Press, 2010.

Lunden, Kåre. *Norge Under Sverreætten, 1177 – 1319: Høymiddelalder*. Oslo: Cappelen, 1976.

Mokyr, Joel. *Lever of Riches: Technological Creativity and Economic Progress*. New York: Oxford University Press, 1992.

Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen, Gunnar I., Sandmo, Erling. *Norsk Historie I: 750 – 1537: 2 utg.* Oslo: Universitetsforlaget, 2007.

Murphy, Rhoads. *A History of Asia: 4. utg.*: New York: Longman, 2003.

Morcken, Roald. *Langskip, knarr og kogge: Nye synspunkter på sagatidens skipsbygging i Norge og nordeuropa*. Bergen: eget forlag, 1983.

Rose, Susan. *Medieval Naval Warfare, 1000 – 1500*. London: Routledge, 2002.

Sawyer, Birgit og Sawyer, Peter. *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800 – 1500*. London: University of Minnesota Press 1993.

Sigurdsson, Jon Vidar. *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island ca.900 – 1300*. Oslo: Pax forlag, 2010.

Sigurdsson, Jon Vidar. *Det norrøne samfunnet: Vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax forlag, 2008.

KILDER

Edda-dikt: Gjendikting og Kommentarer av Knut Ødegård: Voluspå & Håvamål, oversatt av. Knut Ødegård. Oslo: Cappelen Damm, 2013.

Gulatingslovi, oversatt av. Knut Robberstad, 4. utg. Oslo: Det norske samlaget, 1981.

Hirdskræn: Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn, etter AM 322 fol, oversatt av Steinar Imsen. Oslo: Riksarkivet, 2000.

Sturlason, Snorre. *Heimskringla: Norske kongesagaer – Første del*, oversatt av. Kjell Arild Pollestad, Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012.

Sturlason, Snorre. *Heimskringla: Norske kongesagaer – Andre del*, oversatt av. Kjell Arild Pollestad, Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012.

Sturlason, Snorre. *Heimskringla: Norske kongesagaer – Tredje del*, oversatt av. Kjell Arild Pollestad, Oslo: Gyldendal Norske Forlag, 2012.

Sturluson, Snorri. *Heimskringla: Noregs konunga sogur*. Oslo: Universitetsforlaget, 1966.

The Ethics of War: Classic and Contemporary Readings, redigert av. Gregory M. Reichberg, Henrik Syse, og Endre Begby. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

NETTSIDER

Flatnes, Øyvind. *Leidangen i operativ tjeneste*, Øyvind Flatnes, <http://leidang.svartkrutt.net/> [12.11.14].

Google Earth

Google Maps, på nett, s.v. «Portør»,
<https://www.google.no/maps/place/Port%C3%B8r/@58.8044755,9.425687,9580m/data=!3m1!1e3!4m2!3m1!1s0x464700df146523e7:0x98769e28dcbcb5b2> [12.11.14]

Helle, Knut *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Sigurd 2 Haraldsson Munn»,
https://nbl.snl.no/Sigurd_2_Haraldsson_Munn [12.11.14].

Krag, Claus. *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Magnus 2 Haraldsson»,
https://nbl.snl.no/Magnus_2_Haraldsson [12.11.14].

Krag, Claus. *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Magnus 3 Olavsson Berrføtt»,
[https://nbl.snl.no/Magnus_3_Olavsson_Berrføtt](https://nbl.snl.no/Magnus_3_Olavsson_Berrfoett) [12.11.14].

Krag, Claus. *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Olav 1 Tryggvason»,
https://nbl.snl.no/Olav_1_Tryggvason [12.11.14].

Krag, Claus. *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Sigurd 1 Magnusson Jorsalfare»,
https://nbl.snl.no/Sigurd_1_Magnusson_Jorsalfare [12.11.14].

Magerøy, Hallvard. *Store norske leksikon*, på nett, s.v. «Snorre Sturlason», 09.05.2014,
https://snl.no/Snorre_Sturlason [12.11.14].

Norseng, Per G. *Store norske leksikon*, på nett, s.v. «Sigurd Slembe», 14.02.2009,
https://snl.no/Sigurd_Slembe [12.11.14].

Salvesen, Helge. *Norsk biografisk leksikon*, på nett, s.v. «Håkon 2 Herdebrei (skulderbred)», 15.02. 2009, https://snl.no/H%C3%A5kon_2_Herdebrei_%28skulderbred%29 [12.11.14].

Salvesen, Helge. *Store norske leksikon*, på nett, s.v.. «Jon Loptsson», 14.02.2009,
https://snl.no/Jon_Loptsson [12.11.14].

Storsletten, Ola. *Store norske leksikon*, på nett, s.v. «Nonneseter kloster i Oslo», 14.02.2009,
https://snl.no/Nonneseter_kloster_i_Oslo [12.11.14].

Svenkgeografi.se, på nett, s.v. «Bäveån», <http://www.svenskgeografi.se/laen/vaestra-goetaland/71341-baeveaan.html> [12.11.14].